

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1964 • 11

Számunk szerzői:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BÓDÁS JÁNOS
CSÁNYI LÁSZLÓ
DALOS GYÖRGY
DARÁZS ENDRE
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GONDOS ERNŐ
GYÁRFÁS ENDRE
HALLAMA ERZSÉBET
HARCOS OTTÓ
HEGEDŰS MIHÁLY
ILIA MIHÁLY
ISZLAI ZOLTÁN
KÁVÁSSY SÁNDOR
KERÉNYI GRÁCIA
LÁZÁR ERVIN
LEHÖCZ MÁRIA
NEMES ISTVÁN
NÉMETH FERENC
NYERGES ANDRÁS
PESZEKI ÉVA
SELYMES FERENC
SIMAI MIHÁLY
SIPKAY BARNA
SIPOS GYULA
SÓS ENDRE
STETKA ÉVA
TAKÁCS TIBOR
THIERY ÁRPÁD
TIMÁR LÁSZLÓ
TOMA ÁDÁM
VÁRKONYI NAGY BÉLA
VERES PÉTER

Rajzok:

FEJES M. BÉLA
NAGY ÁRPÁD DÁNIEL
PÓR BERTALAN
SIMON BÉLA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1964. NOVEMBER

TARTALOM

LAZÁR ERVIN: Játék álarcbán (novella)	- - - - -	995
SIMAI MIHÁLY: Volán (vers)	- - - - -	1000
VÁRKONYI NAGY BÉLA versei	- - - - -	1001
NÉMETH FERENC: Búcsúsok (vers)	- - - - -	1002
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei	- - - - -	1003
DALOS GYÖRGY: Csodatevő (vers)	- - - - -	1004
SIPKAY BARNA: Lent, a Bem utcában (novella)	- - - - -	1005
TAKÁCS TIBOR: A nápolyi halpiacon (vers)	- - - - -	1011
PESZEKI ÉVA versei	- - - - -	1013
NYERGES ANDRÁS: Mégsem (vers)	- - - - -	1013
HEGEDŰS ISTVÁN: Tüdővérzés (vers)	- - - - -	1014
ISZLAI ZOLTÁN: A mesteremberek bizalma (vers)	- - - - -	1014
THIERY ÁRPÁD: A legfontosabb nap (novella)	- - - - -	1015
SIPOS GYULA versei	- - - - -	1024
GYÁRFÁS ENDRE: Narancssárga hold (vers)	- - - - -	1026
BÓDÁS JÁNOS: November (vers)	- - - - -	1026

HORIZONT

KERÉNYI GRÁCIA: Találkozások Krakkóval	- - - - -	1027
--	-----------	------

VITA

VERES PÉTER: A szellemi kültelken	- - - - -	1031
TOMA ÁDÁM: A szociográfia körvonalai	- - - - -	1034
NEMES ISTVÁN: Néhány megjegyzés az irodalmi szociográfáról	- - - - -	1045

MŰVÉSZET

LEHŐCZ MÁRIA: Pór Bertalan	- - - - -	1048
TIMÁR LÁSZLÓ: Dési Huber István és a szocialista korszerűség	- - - - -	1050
KÁVÁSSY SÁNDOR: Rippl-Rónai József feljegyzései egy hajóútján	- - - - -	1055

J E G Y Z E T

SÓS ENDRE: Bölöni György - - - - -	1058
GONDOS ERNŐ: Sánta Ferenc írói világhképéről - - -	1065
CSÁNYI LÁSZLÓ: Minőség és korszerűség - - -	1071
SELYMES FERENC: A Kommunizist a szovjet művészet és irodalom kérdéseiről - - - - -	1076

S Z E M L E

ILIA MIHÁLY: Bertók László-Makay Ida-Galambosi László: Lengő fényhidak - - - - -	1080
HALLAMA ERZSÉBET: Takács Imre: A férfi tánca - -	1081
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Bakó József: Följebb a kapta- fánál - - - - -	1082
STETKA ÉVA: Lányi Sarolta költészetéről - - - -	1083
VÁRKONYI NAGY BÉLA: Vasvári István: Végső áron -	1085
HARCOS OTTÓ: Pécs rómaikori emlékei - - - - -	1087

R A J Z O K

FEJES M. BÉLA - - - - -	1024,	1030
NAGY ÁRPÁD DÁNIEL - - - - -	1047,	1057
PÓR BERTALAN - - - - -	- - -	1049
SIMON BÉLA - - - - -	- - -	1079

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkeszti:

SZEDERKÉNYI ERVIN

főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÓZÓ, PÁKOLITZ ISTVÁN, PINTÉR ZOLTÁN

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó Vállalat; Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon 15-32, 50-00. - Egyes szám ára 6,- Ft. Évi előfizetés díja 72,- Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Köz-
ponti Hírlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekk-
számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk-számla: 61 066, vagy átutalással
az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

64-4373 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

JÁTÉK ALARCBAN

Illés Ézsaiás még a sziklafalon lógott, amikor észrevette Friászt. A patkóalakú kőbánya nyitott oldalán gázolt az övig érő ragadáncsban a meredek kőfalak felé.

Illés Ézsaiás már végzett, de azért egy követ még megpróbált megmozgatni a lábával. Szilárdan állt a helyén – ezzel nem lesz baj – gondolta és átnézett a másik rámoló, Gyenese István felé. Még javában dolgozott, macskaügyességgel lengette magát a szikla tetejéről lebecsátott kötélén, lába apró mozdulatával megbillentette a robbanás után fennakadt köveket, a mázsás tömbök neki-nekikeccenve a sziklafalnak, hangos robajjal hullottak a bányamező fenekére. Jó volt nézni, Illés Ézsaiáson finom öröm illant át, tudta, hogy ő is ilyen kecsesen, minden fölösleges mozdulat nélkül dolgozik. Átkiáltott a másiknak: „Hahó!” s rámolótársa visszahahózott, hangjából öröm és jókedv csengett. Éppen olyan ez, mint amikor két hajó találkozik a nyílt tengeren – gondolta Ézsaiás. Igen, két hajó találkozott a nyílt tengeren. Elmosolyodott, szabad kezefejével letörölte a szája szélére rakódott sós lepedéket – a kőpor ingerlően karistolta a száját, – s fürgén fölmászott a kötélén.

Fönről kicsi pontnak tűnt Friász, pedig akkor már sokkal közelebb járt, de még nem ért ki az övig érő bogáncsból.

Jöhetett volna az úton is – gondolta magában Ézsaiás, aztán megrántotta a vállát, – arra jön, amerre akar.

Lent a teknőben találkoztak, Friász éppen akkor ért ki a ragadáncsból, ruhája tele volt a karmos tüskékkel benőtt kis zöld golyókkal. Megállt, három-négy lépésre Ézsaiástól és azt mondta:

– Ma este eljöhetsz a Körbe.

– Miféle körbe? – kérdezte és maga sem tudta miért, kissé meghökkent, ő is megállt, nem ment közelebb Friáshoz.

– Emberek Köre – mondta kifejezéstelen arccal Friász – nyolckor a Szirén előtt találkozunk.

Ezzel megfordult, s amerről jött, a ragadáncstengeren át elindult visszafelé. Illés Ézsaiás egy darabig bámult utána, a kötélről szúrósan égő tenyerét végighúzta a homlokán.

Kiskabátját a kezében lógatva indult el. Lazán, tagjait puhán lengetve ment, szeretett ezt a kellemes, zsongító fáradtságot, szinte érezte, hogy friss, bő vízzel lemosott testének kőportól megszabadult pórusai tágulva isszák a levegőt.

Már hűvösödött. A délelőtti eső még nem száradt föl, saruja talpa alatt puhán omlott a szemcsés, nedves por.

A kötőrő melletti lejtős hegyoldalnál megállt, kedvtelve nézegette a tenyérszerű széles kőporgleccsereket, aztán kikanyarodott a patkóból, rátért a keményre taposott erdei ösvényre, fűtörészve ballagott a köves talajon törpén maradt tölgyek között. Egy helyütt letért a gyalogútról, halkán beosont a sűrűn nőtt bokrok közé, egy darabig előrehajolva figyelt, pár pillanat múlva már hallotta is az ágak érintésének lehetni neszét. Ott volt az őszapó.

– Szervusz, őszapó! – mondta hangosan.

Az apró madár a hangra átlibbent egy másik ágra, egy darabig mozdulatlanul ült, mintha figyelne, aztán elrepült.

Illés Ézsaiás visszament az ösvényre.

Látta az őszapót, tehát találkoznia kell a vöröshaju lánnyal is. Enyhe várakozó izgalom feszült benne, s mikor a városba ért, nem kanyarodott a Magaslati út aszfaltjára, hanem nekivágott a Havikápolna felé vezető hepehupás útnak. Erre, a girbegurba mellékutcákon szokott találkozni a vöröshajú lánnyal.

Egyszer meg kellene szólítani – sokszor gondolta már magában, de amikor föl-tűnt a libegő leheletnyi lány – mint egy virág, mint egy szép fehér virág – sohasem merte megszólítani, még ránézni is csak titokban mert. Vajon tudja-e a vöröshajú lány, hogy szerelmes vagyok belé? Most már nem is nevetett ezen a szón, hogy „szerelmes”, csak eleinte kuncogott néha, amikor ritkábban látta a lányt, nem is tudta maga elé képzelni az arcát, a szobatársai táncolni hívták, meg lányokhoz, ő meg csak rázta a fejét, nevetett és azt hajtogatta: Úgysem mentek velem semmire, szerelmes vagyok.

Egy őszi napon látta először a lányt, szemerkélő esőben. Különös, nyomasztó idő volt, a felhők ráültek a házak tetejére, szürke lucskos idő volt, otthontalan idő. Ilyenkor nagyon egyedül érzi magát az ember és Illés Ézsaiásnak akkor még igazán senkije sem volt ebben a nagy, idegen városban, csupa ismeretlen arc vette körül, néha összegörnyedve feküdt a munkásszállóban a vaságyon és éktelen honvágy győ-törte a faluja után, az anyja után, az apja után, az apasütéses nyári délutánok után, amikor hadvezér volt és varázsló volt és indián volt és párdúc volt, hasalt a kert vé-gében a terebélyes lapulevelek alatt, a nyirkos földön és kesernyés szag lengte kö-rül, aztán lassan és puhán, nagyon barátságosan lopóztak a kert felé az árnyak, este lett, hallotta az anyja elnyújtott hangját: „Ézsaiás”, körülülték a nagy asztalt, az ar-cukra esett a petróleumlámpa sárgás, meleg fénye, a láng körül libegő pillék szárnya irdatlanul nagy árnyékot vetett a falra, az apja szép szabályos karaj kenyereket vá-gott mindegyiküknek.

A vöröshajú lány hirtelen lépett eléje egy saroknál, ő is sietett, majdnem egy-másnak ütköztek, a lány csodálkozó arccal nézett Ézsaiásra, aztán föllobogott a szeme – vagy csak Ézsaiásnak tűnt úgy, hogy föllobogott – mindenesetre csodálatos szeme volt a lánynak, egészen mélybarna, meleg szem. Egy pillanatra nézték egymást, aztán elindultak. Illés Ézsaiás előtt még sokáig ott lebegett a lány finoman rajzolt, lehellet-nyi szeplőkkel teleszórt arca.

Azok a nyarak már sohasem jönnek vissza, és a kert is más, talán a lapulevelek szaga is megváltozott. Illés Ézsaiás előtt napokig lebegett a két mélybarna szem, az arc éles vonala hamar eltűnt körülé – csak álmában látta maga előtt világosan a lány arcát, de könnyed, libbenő mozdulatai benne maradtak.

Mikor másodszor látta a lányt, arcába szaladt a vér, a szíve nagyokat dobant.

A lány bizonyára nem tudta, hogy lapulevelek, surranó, kedves esti árnyak, libegő-szárnyú pillék és meleg nyári délutánok helyére lépett s ha tudta volna, talán megriad.

Illés Ézsaiás fölfedezte a lány kezét is. Hosszúkás, keményen kirajzolt izületű, mégis finom, fehér keze volt a lánynak.

Ma mégsem találkozott vele. Ejnye, őszapó – mondta magában és szomorúan elmosolyodott. Apró kis babonáiban akkor is hitt, ha sokszor csalatkozott bennük.

A Felsőhavi útnál visszakanyarodott, még egyszer végigjárta a bosnyák város-rész földhözlapult házai között költői szabálytalanságban húzódó apró, kis utcákat, de a lányt nem találta. Nem volt kedve hazamenni, elindult a Budai-külváros felé, meg-kerülte a Porcelángyárat, ácsorgott kicsit a Balokány-ligetben, aztán eszébe jutott Friász, ijedten az órájára nézett és sietve elindult haza.

A munkásszálló a város másik végén volt, jó időbe telt, míg hazaért. Tiszta inget húzott.

A Szirén előtt nekitámaszkodott egy hirdetőoszlopnak, kényelmetlenül érezte magát, már-már elment, mikor az utca végén a gesztenye-allé boltíve alatt meglátta Friászt.

Szóltalanul mentek egymás mellett hegynek vezető kis szabálytalanul beépített utcákon, az utcai lámpák halvány fényében néha Friász arcára nézett – Friász most már nem volt egykedvű, valami magasztos, de kemény vonás jelent meg az arcán.

Egy kökerítés előtt megálltak, Ézsaiás azonnal megérezte, hogy célhoz értek és befelé nézett, kereste a ház körvonalait, de a sötétség áthatolhatatlanul terpeszkedett szeme előtt, hang és fény nélkül állt a ház valahol a kert mélyén.

– Alkalmazkodnod kell a szabályokhoz! – mondta Friász és kérdően ránézett, hogy belegyeznek-e.

Először meg akarta kérdezni, hogy milyen szabályokhoz, aztán mégsem szólt semmit, bólintott.

Friász kotorászott a kapu mögött – benyúlt a rácson, – aztán röviddel ezután hallotta a kulcs csikordulását, kitárult a kapu, sarkai kenetlenül nyikorogtak. Friász karonfogta. Ézsaiás semmit sem látott a sötétben, csak azt érezte, hogy egy egyenetlenül, valószínűleg téglával kirakott úton mennek. Később balra fordultak, most már kezdett hozzászokni a szeme a sötétséghez – egy fürdőkabinszerű apró faépítmény előtt álltak.

– Van itt valaki? – kérdezte Friász.

– Azonnal – hallatszott egy tompa hang belülről.

Friász visszahúzta Ézsaiást a bokrok közé.

Hallották, ahogyan nyílik a kabin ajtaja, egy sötét árny lépett ki rajta, Ézsaiás próbálta kikeresni az arc fehér foltját, de nem sikerült, s az alak szinte azonnal beleolvadt a sötétségbe.

– Gyere – mondta Friász és belépett előtte a kabinba.

– Fordulj meg – mondta bent Friász és valami köpenyfélét adott rá, Ézsaiás érezte, hogy könnyű, selymes anyagból van.

Vállban kicsit szűk volt.

– Ezt is vedd föl – mondta Friász és valamit a kezébe nyomott. Ez is ugyanolyan anyagból készült, mint a köpeny, csak sokkal kisebb volt.

– Mi ez? – kérdezte Ézsaiás.

– Álarc.

– Maszkabálba megyünk?

Friász egy darabig hallgatott, matatott valamit a sötétben, aztán komoly hangon megszólalt:

– Ne hülyéskedj, ez komoly dolog. Mondtam már, hogy az Emberek Köre.

Éttől fogva Illés Ézsaiás egy szót sem szólt.

Felvette az álarcot és a tetejére a szemüveget, amit Friász a kezébe nyomott. Végül a talár csuklyáját is fejére húzta és elindultak.

A köves előszobában is teljes sötétség honolt, Friász tapogatva kereste a kilincset, aztán kitárult a hatalmas, nehéz tölgyfaajtó és vakító fény csapott a szemükbe.

A terem vége nem látszott a gomolygó füsttől. Szeszélyes formájú pazar csillárok ontották a fényt. Hatalmas templomszerű teremnek tűnt, Illés Ézsaiás sokkal később jött rá, hogy tulajdonképpen nem is olyan hatalmas terem. A padlót vastag süppedős szőnyeg borította, a fehérre meszelt falak kopáran világítottak.

A terem tele volt feketetaláros, álarcos emberekkel.

– Mindenkit tegezhetsz – mondta Friász s azonnal el is lépett mellőle, belevesztett a fekete talárok forgatagába.

Illés Ézsaiás nem tudott megmozdulni.

Az álarcok szemeknek vájt részét fekete szemüveg fedte, csak a kezek villogtak fehéren. Illés Ézsaiás az ajtó mellől a falhoz lépett, nekitámasztotta a hátát, érezte, hogy a homlokán gyöngyözik az izzadság, szeretne volna végighúzni rajta a kezefejét, de nem tudta, mert az álarc eltakarta a homlokát is.

Valaki megérintette a karját. Illés Ézsaiás önkéntelenül arrébb lépett, csak aztán nézett a mellette álló alakra. Kövérkés, alacsony figura volt, Ézsaiás azonnal a kezére nézett, ez volt a sok feketeségben az egyetlen biztos pont – ennek az alaknak furcsa, kicsiny kövérkés keze volt, olyan mintha az ujjában nem is lenne csont, sajátságosan fonnyadt, erőtlén keze volt, egyszerre emlékeztette őt egy emberszabású majom mancsára, egy ragadozómadár karmaira és fonnyadt, rothadó zöldségre.

- Nem jössz ki velem? - kérdezte a majomkezű mohó, mutáló hangon.
- Minek? - kérdezte viszolyogva a fiú, a sötét előszobára gondolt s az árnyakkal telezsúfolt homályos udvarra.

- Pederasztá vagyok - mondta vijjogó, sírós hangon a majomkezű.

Illés Ézsaiás elfordult és megindult a szoba belseje felé. A hájas követte, dühödten hangon sziszegte a fülébe:

- Nem ítélsz el, én is ember vagyok, érted, ember!

A sarokban halk zene szólt, néhányan összefűzve táncoltak, fura látványt nyújtottak az egybefonódott, taláros alakok. Különben több beszélgető csoportot is látott a teremben, ide-oda ögyelgett köztük, a buzi végre nyugton hagyta, eltűnt valamerre a többi fekete figura nyüzsgésében.

Illés Ézsaiás újból nekitámaszkodott a falnak, most már a terem közepe táján, nem volt ereje, hogy a fülébe jutó szófoszlányokat szétválogassa. Néha ki-kinyílt az ajtó, ilyenkor vagy jött valaki vagy párosával, hármával, négyesével kimentek, a nőket még a bő talár alatt is jól fel lehetett ismerni széles csipőjükről és kidomborodó mellükről.

Ekkor két test vágódott Illés Ézsaiás mellé, éppen a lábánál ültek le a földre, a hátukat a falnak támasztották. Művészetről vitatkoztak. Kicsit arrébb lépett és nekiütközött valakinek. Önkéntelenül arra fordította a fejét, pedig tudhatta volna, hogy egy ugyanolyan sötét, taláros alakot lát maga mellett, mint a többiek.

- Bocsnát - mondta.

- Nem tesz semmit - válaszolt a másik, az álarc alól különösen tompán szivárgott fel a hangja. - Új vagy?

- Új - mondta Ézsaiás.

- Meg kell szokni - bólintott a másik és halkán nevetett. Ézsaiás szerette volna megnézni a kezét, de az álarcos a háta mögé dugta a kezét. Jó fejjel magasabb volt Ézsaiásnál - a hangjában volt valami mély szomorúság - vagy legalábbis egy olyan árnyalat, ami szomorúnak tűnt - és ez rokonszenvesse tette.

- Mi értelme van ennek? - kérdezte kis szünet után Ézsaiás.

- Itt szabad vagy - mondta a férfi.

- Hogyhogy szabad?

- Megszabadulhatsz az előítéletektől, rangodtól, rangtalanságodtól, itt csak ember vagy. Az álarc mögött ellazíthatod különböző pózokhoz szoktatott arcizmaidat... eldobhatod az igazi álarcot... amit mindig hordasz. Minden szavad, minden cselekedetedet önmagában álló külön egység s következményei sem lehetnek mások, mint amennyi egy önálló, külön élő cselekedet vagy szó következménye lehet.

- Nem látom senkinek a szemét - mondta Ézsaiás.

- A szemek hazudnak. Szerepet játszanak - mondta a magas.

- És a kezek? A kezek nem?

- A kezeket nehezebb eltakarni - mondta a másik. - De elhanyagolható.

- Egy baráti tekintet többet ér - mormogott Ézsaiás. - Ennél az egésznél többet.

- Erre itt is lehetőség van. Sőt csak itt - mondta a másik -, mert itt egyetlen baráti érzelmet sem veszélyeztet az árulás lehetősége.

- A barátság csak az árulás lehetőségével ér valamit. Minden érzélem csak az árulás lehetőségével ér valamit - mondta kissé hangosan Illés Ézsaiás.

A magas ekkor előrelépett. Három keményet tapsolt - ekkor megnézhetette a fiú a kezét. Erőtéljes, rokonszenves kéz volt.

- Embertársaim - mondta a magas, amikor csend lett. Nem beszélt túlságosan hangosan, a hangja mégis jól elhallatszott a terem minden sarkába. - Az imént találkoztam egy új társunkkal. Nem hisz az Emberek Körében. Nem mondta ki világosan, de érzem, hogy nem hisz. Azt hiszem, tele van konvenciókkal. Nem tudja, hogy arcunk viselése mennyi hazugságra kötelez bennünket. Nem tudja, hogy még az utcai ruha is megbéklyózza az embert.

Illés Ézsaiás egy pillanatig rémülten nézett a beszélőre, mert az hitte, most majd megfordul és rámutat, hogy íme ő az, de a magasnak ez esze ágába sem jutott, s pár pillanat múlva már Ézsaiás is tudta, hogy félelme teljesen alaptalan volt. Itt nem mutatnak rá senkire.

– Javaslom, hogy hozzuk fel az utcáról az első járókelőt – mondta a magas – hadd lássa meg új társunk, hogy milyen egy arccal maszkírozott utcai ruhás ember.

A terem végében mozgolódás támadt, halk patogó beszélgetés hallatszott, aztán nyílt az ajtó és néhány taláros kiözönlött rajta. A többiek mintha vezényszóra tennék, körülülték a termet, mindenki a földre ült, a falak mellé, olyan volt, mintha valami társasjátékhoz készülődtek volna. Az udvarról bejöttek még néhányan, gyorsan leültek a többiek közé. Illés Ézsaiás is a fal mellé ült, vigyázott, nehogy a hosszú férfi mellé kerüljön.

Csend volt.

Egy fekete vonal, villogó fehér kezek sortüze.

Illés Ézsaiás megmerevedett, tarkóját keményen a falnak nyomta és beharapta az alsóajkát. Senki sem láthatta, az álarc a száját is eltakarta.

A vele szemben ülő vékony, taláros alak kezét nézte. Hosszúkás keményen kirajzolt izületű, mégis finom kéz. A csuklya alól fekete álarcval fedett homlokára hullt egy éqövörös hajtincs.

Illés Ézsaiás csikorgatta a fogát.

Ekkor az ajtó felől dulakodás hallatszott, valami kétszer tompán nekivágódott az ajtó tömör fájának, lábak dübögtek, távolodva, majd közeledve – emberi hang nem hallatszott. Kitárult az ajtó. A feketetalárosoktól nem lehetett jól látni a férfit, akit behoztak. Kockás inge villant fel egy pillanatra és csapzott szőke haja. A terem fényétől meglepődött, mert egy pillanatra megszüntette az ellenállást, a talárosok most már sokkal lazábban fogták, néhány el is engedte.

A magas feketetaláros ekkor felkelt a fal mellől – a kezéről és a mozgásáról könnyen rá lehetett ismerni, és a szőke férfi felé ment.

A szőke előrehajolt, a talárosok szorosabban fogták. A magas felemelte a kezét, valamit mondani akart, mikor a szőke előreugrott, kiszakította magát őrzői kezéből és kést rántott.

– Vigyázz! – kiáltott valaki, a szőke előrelendült, de abban a pillanatban valaki hátulról elgáncsolta és nagyot lökött rajta.

Esés közben rosszul tartotta a kést. A mellkasába fúródott.

Fel akart kelni, kirángatta a melléből a kést – vastag sugárban tört fel a sebből a vér – aztán újra előreesett, hörgött, céltalanul kaszált néhányat a kezével. És nem mozdult.

Valaki felkelt a fal mellett ülők közül, a heverő testhez ment, mozdulatain látta, hogy orvos. Mikor felegyenesedett, széttárta a kezét.

Illés Ézsaiás akkor már állt, pár lépésre az összemocskolt ingű halott mellett. Remegett.

– Nézd meg az iratait – mondta a magas taláros.

Az orvos átkutatta a halott zsebeit. Hosszas keresgélés után csupán egy zsebkezdőt dobott a szőnyegre, s még egy összehajtogatott papírt húzott ki a halott zsebéből.

– Más nincs – mondta.

– Biztos? – kérdezte a hosszú.

Az orvos erre újra lehajolt, még egyszer megnézte a halott zsebeit. Nem volt nála semmi.

– Mi van a papíron? – kérdezte a hosszú.

Az orvos széthajtogatta a papírt és a másik elé tartotta. Illés Ézsaiás éppen rálátott. A papírra piros ceruzával ügyetlen mozdulatokkal – feltehetően egy gyerek egy kört rajzolt, oldalt kívül rá két kisebb kört, a nagy körbe két pontot, a két pont közé egy függőleges vonalat, s a függőleges vonal alá egy kétoldalt felfelé görbülő lendületes vonalat.

Többen is odasereglettek, értetlenül bámulták a papírt, majd egy női hang azt mondta:

– Egy arc.

Illés Ézsaiásból ekkor száraz, állati üvöltés tört fel, tépni kezdte magáról a talárt és az álarcot. Szemét elhomályosították a vak düh könnyei, még azt sem tudta kimondani, hogy „állatok” – kitépte a rajzot az orvos kezéből és kirohant.

A kapunál nem keresgélte a kulcsot, egyszerűen átmászott a kőfalon. A kőfal tejejére rakott üvegcserepek megsértették a kezét, mikor leugrott, érezte, hogy hosszan felreped a kabátja.

Tántorogva indult el az úton, nem tudott parancsolni a torkának, időnként nyüszített. Az egyik kanyarnál valaki a nevére szólította.

Megállt, hosszú pillanatokba telt míg felismerte Gyenese Istvánt. Elernyedtt a hirtelen támadt örömtől, nekitámaszkodott a falnak.

– Mi bajod? – kérdezte Gyenese, aztán szó nélkül Ézsaiás hóna alá nyúlt és azt mondta: – Gyere be hozzám, itt lakunk nem messze.

SIMAI MIHÁLY

VOLÁN

Forgó szerpentin-örvényeken a csúcsra fölhaladtam,
a fudokló motorral alámerültem a völgybe, mely zölden hinárlott alattam.
Kétoldalt örök sövény követett, az országúti fák,
s a nap robogott szembe velem, rámirányítva félelmes reflektorát.

Csak azt a világot tiszteltem, amelyik szembejött,
és gyűlöltem a sunyi legyőzötteket, akik alkalmukat lesték eszeveszetten dudálva
hátam mögött.

Vissza hé, kihagyó motorok! hörgő, tegnap-tüdejű gépek!
Ez a kor, mint egy üveglő délkör sorompója zuhan közém és közétek!

Egyetlen, egyetlen, egyetlen élet tárult ki, egyetlen úton át
rohanok, hogy mindenem megvillogtassam érzékeim ötágú reflektorát.
Szilánkká zúztam a múltat visszapillantó tükör;
mostmár csak előre nézek, amelyik szembejön...

PROMÉTHEUSZI DACCAL

Tombolhat ezer vulkán,
 Pompéji romba dőlhet,
 meghalhat Antigone,
 s a máglyán Szent Johanna,
 én váltig bizom benned,
 melengetem szerelmed,
 és úgy vetem meg ágyad,
 hogy fűt a mély alázat,
 s napórán olvasom le
 a gyógyírt hét sebedre –
Ember! – te önmagadban
 is külön láng a Napban,
 ki isteneknek adtad
 a képzelt teljhatalmat,
 és mítológiákat
 szőttél szép menny-palástnak,
 tapadj a Földre újra,
 mint Anteusnak ujja,
 hogy új erőre kapva
 repülhess égmagasba;
 s prométheuszi daccal
 keresd, mi megvigasztal:
 a lángot! – hozz belőle,
 még többet hozz a Földre!
 Pán-sípra hangolt dallal
 egyezkedj önmagaddal,
 hogy ámulva tekintsen
 szemedbe minden isten.

J E L S Z Ó

Csak jönne már a pillanat,
 mely visszahozza arcodat,
 s úgy látnám rámszegezett szemed,
 mint harsány végítéletet.

Mint földreejtett csillagot,
 melyben a mindenség lobog –
 megannyi tisztatöltetű
 megszólalt mesterhegedű.

S körénk fonódna hangtalan
 minden, mi part és parttalan,
 a kezdet és a vég – s vele
 a teljes lét lehellete.

Leülnék melléd félszegen,
 úgy írnám végrendeletem,
 míg lassan tollba mondanád
 az öröklétnek jelszavát.

NYÁRVÉG

Tikkadt nyárvég. Lomha meleg pára
csavarodik a táj derekára;

szélcsend rögzít tülevelet, lombot,
alvó nyájként horkolnak a dombok.

Ifjúságom kertje ez a táj itt:
izlelgetem szép harmóniáit,

s várom, hátha nevetésem csattan
mézillatú bodzabokoraljban.

Allok. Hallgat körülöttem minden
gúzsbakötve, emlékvert bilincsben:

áll a perc is, mintha mozdulatlan
gyík napozna szikrázó homokban.

csak a vágyam csapkod sirva, égve,
s lángot vet a felhők peremére.

NÉMETH FERENC

BŰCSŰSOK

A szél, a Sárvíz parti szél a rétet felborzolta, a szilva-fák haját kifésülte, a lányok szoknyáját, mint a jövő zászlóit lengette a kövesút fölött. Mind egy-egy Mária-arc, leendő istenanya volt, ki emberfiát fog szülni, sikongó kis magzatokat. Derekek várakozó szántó föld, karjuk fűzfaág, rétet ölelő, mellük megannyi zöld barack a mosolygó tavaszi szélben.

Vonulnak a végtelen kövesúton, körülöttük a táj dombjain, lapályával a Sárvíz, a fák faragott lombjai és a távoli lassú harangszó. Vonulnak a lányok emlékeim falujából a végtelen kövesúton, mezítlábas lábukra cipő nő, kivirágzik az új ruha rajtuk, a kis udvarokhoz szokott szemük világgá tágu. Vonulnak a lányok, teljesedő testük bölcsővé érleli a napfény, körülöttük szétszakadoznak a grófi táblák és összevarrják szorgalmas kezeik. Megterítik egy asztalnak a földet, a leomlott cselédház gerendái piros háztetőket emelnek konty-baborult fejük fölött az örök tavaszi szélben.

Minden kicserélődik, mint a szilvafák haja. Ők is más testben más gondolatokkal vonulnak, vonulnak egyre a végtelen kövesúton, míg szoknyájuk kibontott zászlóit lobogtatja a Sárvíz parti szél.

A HŰSÉG ABLAKA MÖGÖTT

Hajthatom-e homlokom kezedre?
Elhagytam boldog éjszakáimat,
soványak mind, a múlt szirtjei közt
jég-gyapjas nyájuk fáradtan sirat.

Megrokkann mind a lepke-hajszoló,
gödröt-rejtők az alkonyat-mezők,
a szakadékra hajló rózsafák
mögül sejlének föl a temetők.

Ólmosbotom kettétörve hever,
bocsáss meg, tárd tenyered szárnyait,
sorsom a hűség ablaka mögött
arcod hívó fényéről álmodik.

ÖRÖK UTAKON

Rojtos kendők, narancsvörös ágak,
vézna a láng, tolla hull a nyárnak,
nád-függöny közt rejtőzik a kócsag,
kőd-szárnya nő kocsinak és lónak,
csöndesebben fejk a menyecskek
habosra a tejet, megy a vendég,
sietve fúj gőz-lombot a mozdony,
kuporgó kék méhkaptár az otthon.

Tél-toronyoból fagyos zúgás kondul,
farkas gyilkol szarvasbikát, orvul,
hajó hasít, zöld-fehér kristályba,
pattog a jég dér-eres szilánkja,
kosarát a Nap vigyázva bontja,
gyöngö meg a sok sugár-fióka,
világ fölött behavazott állvány,
vakol az Ég, vihar függ szakállán.

Fény-gömböket úsztatgat a reggel,
völgyek tála telik pára-tejjel,
sűrűn tűzdelt gyertyácskák a cserjék,
friss rajtuk a piros viaszfesték,
nyúlfüleket billent tavasz ujja,
bogár lyukát késeivel fúrja,
a víz, ezüst gyöngyvirága árad,
suhognak a gém s a gólyaszárnyak.

Cseresznye, meggy, barack, búza, árpa,
kibomlott az idő tarka zsákja,
lepke koppan, elérte a homlok,
pihen a föld, kalász-köntöst hordott,
madár majszol, – friss tarló hitványa –
akkora csak világ-látott lába,
roskad a csűr, takarít a gazda,
szikrát szór a Hold szalmakalapja.

*

Míg körbe ér az év, hányszor csukódik
a fáradtság pora előtt a szem,
az ősz: edény, a tél: öblös vadászkürt,
a tavasz: rög, a nyár: tükrös selyem,
mindegyik ad és lopva visszatáncol,
kristály s iszap csillog az ég alatt,
ülünk az élet szivárványszín drótján
és költözünk, akár a madarak.

DALOS GYÖRGY

CSODATEVŐ

Tekintetedre megtörik a távol
és összezsugorodnak a napok.
Érzem, hogy vagy, hisz érzem, hogy hiányzol
s hiányzom néked. Érzem, hogy vagyok.

Simitás vagy a takarómon. Álom
és ébrenlét téged szólítanak
s mint felvarratlan gombok a ruhámon,
úgy várnak a kimondatlan szavak.

Utánamszólsz az ajtóban: vigyázzak
s vigyázol rám, tudom. Kezem fogod.
Reggeleim feléd sietnek, ázott
utcákon át, makacs zarándokok.

Csodatevő, te nem tehetsz csodákat,
csak létezel, miként a többiek,
de léted minden messzeségen áthat.
Csodatevő, mi lennék nélküled?

LENT, A BEM UTCÁBAN

Este az ördög se gondolta még, hogy mi lesz. A Tisza máskor is kilépett, de tünyn elhevert a legelőn, s legfeljebb özvegy Kissné tyúkólja végét rugdosta meg piszkos, terpeszkedő mozdulatával. A Bem utcának azonban békét hagyott, bár ez az ártéren épült, vagy száz évvel ezelőtt. A falu maga fent a dombon, hevesen forrósodó homokhegyen, amelyben akkora burgonya gumók fejlődtek, mint egy-egy leveses körte a pap kertjében.

A faluból a Bem utca kéményei látszottak csak, ritkán füstöltek, mert a szegénység lakott erre. Vándormadarak, akik leginkább hétvégeken érkeztek, hogy megmelegítsék a nyirkos ágyvásznat. De azért hétközben is lakták; özvegy Kissné a téaszben dolgozott, Róka-Pethes János bácsi meg rongypokrócokat szőtt vadházastársával, Katival. Aztán a betonos Nemes Dezső felesége is itt maradt hat gyerekével, a fél-cigány Sárkány Józsi háza meg egyenest vendéglő volt minden napon, két szobájában négy nagyszülő, három testvér és vagy tizenhét kölyök evett, főzött, morzsált és rágott szüntelen, kivéve a késő éjszakát, amikor álomba fűlt a Bem utca tevékeny élete. Róka-Pethes János hajlotthátú öregember volt, hetven vagy nyolcvan éves, ő sem tudta, tény, hogy valamennyivel fiatalabb a házánál. Kati, a vadházastársa még negyven sem. A fél-cigány Sárkány Józsi vasutas nővére jól járt ezzel az öregemberrel, egyéb dolga nem akadt a főzésnél. Vacsorára főzött, mert akkorra jött meg minden este Vanczák Lajos, aki a lakójuk volt.

Vanczákot Krétának is hívták a Bem utcában, mert olyan sápadt képpel járt kelt, még nyáron is. Tudták, hogy tüdőbajos, bár a valóságban már kigyógyult a betegségből. De a börtön megviselte. Két évet ült Rákosi idejében, pusztá félreértésből; kőműves lévén egy fontos építkezésen dolgozott, amelynek egyik szárnya megrogygyant. Az építkezésnek nem volt művezetője, hát beírták az ő nevét. Nem tudott róla, a tárgyaláson ő maga csodálkozott a legjobban. Az építkezés valamelyik minisztériumhoz tartozott, azért mostanában előszeretettel hivatkozott rá: „Nekem igen jó embereim vannak a minisztériumban”. Egyébként hosszú hónapok óta közeli munkahelyen dolgozott, vonaton húsz perc alatt elérte.

Vanczák sem sejtett semmit még az este. Kosztur Ilonával beszélgetett a legutolsó lámpa alatt, ami a Bem utca kezdetét határolta, onnan csak a csillagok világoltak az ártérre. Sáros bakancsa orrával rajzolgatott a földre, s végül arrább húzódtak a sötétbe és csókolóztak. Kosztur Ilonka eredetileg Bem utcai lakos volt, nemrég, talán a múlt ősszel költöztek be a faluba anyjával és két nővérével szerencsés véletlen folytán. Ugyanis meghalt az apjuk, aki különváltan élt egy parasztházban. Egyetlen szobácska volt az épületben, de mégse a szegénysoron. Esőzéskor nem kellett levenni a cipőt, ha hazafelé tartott az ember, mert a Bem utcában a lé nem vetett női cipőt esőzéskor nem lehetett többé megtalálni.

Kosztur Ilonka jól tudott csókolni, ~~hosszasan~~ és odaadással, s közben úgy szorította Vanczák karját, nyakát, hátát, mintha odanőtt volna az emberhez. De már hetek óta nem volt kedve a csókhoz, s ezt a kőműves észrevette.

– Vagy te nem akarsz? – kérdezte a lányt szorongva.

– Tudod, hogy nem szívesen – mondta Kosztur Ilonka. – Inkább te gyere a faluba, fel, mint én jöjjelek vissza ide, le.

– Majd egyszer az is meglesz – ígérte Vanczák Lajos. – Félrerakjuk a pénzt, én kőműves vagyok, aztán majd kölcsönt is felveszek és összeütöm a házunkat. Az lesz a legkülönb a faluban.

– Mikor?

– Egyszer. Nem most, se jövőre, ezt te is tudod. Kell annak vagy hat esztendő. Addig jó lesz itt is, a Bem utcában.

Kosztur Ilonka sokáig hallgatott, s Vanczák hiába erőltette, nem csókolt olyan ízesen.

– Hát jó – mondta végül –, majd meglátjuk.

Vanczák bizonygatni próbálta, hogy nem is olyan rossz a Bem utcában lakni, csupa rendes ember lakik errefelé, nem olyan büszkék mint a parasztok a faluban. És nagy a csend, szeker se jár, traktor se jár, a gyerek meg majd kint futkoshat a legelőn. Őt, hat esztendő nem a világ!

– Vagy talán jobban tetszene neked egy paraszt?

Kosztur Ilonka ellökte magától:

– Nem vagy az uram, mit vallatsz engem?! Igenis, tudd meg, nyugalmasabb volna egy téesz-tag, akárki, aki a szoknyámon ülne, mint te. aki csak ágyra jársz haza, s mittudomén, hol merre kivel repkedsz, amikor nem látom.

Vanczák nem haragudott. Szelíden ölelte Kosztur Ilonkát és nagyon ígérte, hogy nem lesz nála boldogabb asszony.

Csókolózás után Vanczák hazament és Sárkány Kati vastag fenekét simogatva szimatolta, mi lesz a tányérban.

Az öregember úgy tett, mint aki nem lát semmit. Annak örült, ha vadházastársa békén hagyta. Ebédre, azaz vacsorára kolbászos krumpli volt, sok piros paprikával, de Kati a szokottnál gorombábban tálalta.

– Mi bajod? – kérdezte Vanczák jókedvűen, mert még mindig Kosztur Ilonára gondolt. – Viszket valami?

– Láttam, elbujtatok a sötétben! – vádaskodott az asszony. – Neked már mindegy hol, kivel, akár az állatnak!

– Nem a te dolgod – morogta Vanczák.

– Nem is! Még majd elveszed feleségül!

– Látod, tudsz te okosat is mondani – evett Vanczák, kanállal meritve a zsíros falatokat.

– És hova mentek? Lyukas neked minden zsebed! Az ég alá? Mert ide nem hozod azt a girbinc tehenet, arról kezeskedem! Ha megint leesel a lábadról, tart-hatom azt is! Így is csak én tartom benned az erőt, te beteg kutya! Ide nem hozod Kosztur Ilonát, hallod?!

– Miért ne hozná? – felelt véknyan az öregember, fogatlan szájában forgatva egy darab kolbászt. – Az én házam ez, én mondom meg!

– A te házad? – kacagott élesen Sárkány Kati. – Éhenvesznél, ha én nem tölténém beléd az ételt!

– De én keresem meg az árát!

– Jól van – dünnyögte Vanczák kedveszegetten. – Hagyjátok abba. Az öregnek igaza van, az övé a ház. És idehozom a feleségemet. Meg is csináltuk a tervet, itt elfalazom a házat, ajtót vágok az udvarra...

– És néztelek benneteket?! – visított az asszony.

– Azért falazom el, hogy ne nézz.

A vacsora után nem sokkal lefeküdtek. Az asszony duzzogva férje után ment, s csak vagy félóra múltán sompolygott ki a másik szobába, Vanczákhoz.

A kőműves helyet szorított neki.

– Na, mégis jó vagyok? – kérdezte gúnyosan.

– Mit csináljak veled, ha így van – mondta az asszony egyszerűen. – De legalább ne szeretnéd azt a lapcs deszkát. Nézd, nekem még mindig különb a mellem, combom, karom, mint annak a...

– Ne vedd a szádra.

Kis csend lett.

– Szeretted? – kérdezte Kati fuldokolva.

– Szeretem.

Ez volt még este.

Éjszaka arra ébredt Vanczák, hogy valaki, vagy valami kopog. Nem is kopog, klotyog. Serreg. Piszkál. Dobbant. Mi a fészkes fene lehet.

Letette a lábát az ágyról és visszakapta. Gyufát sercintett. Úszott a szoba, kívül az ajtót az ár faldosta.

A szobában a piszkos, sötét víz tetején libegett a sámli, Kati kedvenc ülőhelye.

– Az atyaistenit! – ordított fel a kőműves –, még ránk dül a ház!

A kiáltás felriasztotta a másik szobában az öregot meg Katit, aki visongva tapicgált a vízben és kirohant az utcára.

A Bem utca másik oldala, amelyik a domb oldalában épült, megúsza a fürdetést. De az utca közepén egyre emelkedett az ár.

Akkorra már ébren lármáztak a többi házban is. Kézről kézre járt az értékesebb holmi, s Vanczák is cipelni kezdte az öregember kincseit, az ócska ágyakat, asztalt, székeket, no meg a szerkezetet, amivel Róka-Pethes János rongypokrócait szőtte.

Ólmos eső szemerkélt, a sötétet ugatni lehetett volna, mint a betolakodót. A Tisza locsogott, szörcsögött az utcán, s az emberek szívében hideg markolások szörcsөгgették a vért.

– Meghalunk! – kiabálta özvegy Kissné. – Megmondtam, egyszer mind itt fülünk, ebben a bűdös ártérben! De hova menjünk, ha a faluba nem?!

– Halunk a nyavalyát – dühöngött Vanczák. – Hát senki sincs, aki nekem segít? Kati! Hol az istenben vagy?!

Sárkány Józsi éppen otthon volt. Vasutassapkája a fején, talán abban is aludt, mezítláb, felgyúrt gatyaszárral gázolt át az utca közepén, s kezdte hordani a kőművessel, amit lehetett.

Az első ijedelem után összecsoдdult az utca kárvallott népe éppen Sárkány Józsi udvarán. Ez volt a legmagasabb pont a Bem utcában. Már a hajnal ébredt betegesen, hideglázban, veritékben fürödve. A Bem utca lakói egymást bámulták ebben a halaszemű fényben.

– Most mi lesz velünk? – kapta kezét ajkához özvegy Kissné. – Hova leszünk, ha még itt se?

– Elmegy ez – próbálta vigasztalni Sárkány Józsi. – Száz éve állnak ezek a házak.

Vanczák az árban gubbasztó öreg házakat nézegette.

– Lehet, hogy a víz lemegy – mondta komoran. – De még előbb leomlanak a falak. Ott van – mutatott a betonos Nemes Dezső sárgára festett falára. – Már meg is repedt. Látjátok?

Látták.

És iszonyodtak.

– És én két éve hoztam rendbe! – jajdult a betonosné.

– Kár ide egy téglá is – folytatta a kőműves. – Mind beomlik. Ott bent kell építeni, a faluban!

– De könnyen beszélsz! – támadtak rá többen. – Egyedül vagy, semmi gondod!

– Semmi, csak nőülök – dühösködött Vanczák.

– Nőülsz? – bámult rá Sárkány Józsi, s vasutas sapkáját feljebb tolta a fején. Zsíros, barna kerek képe elborult. – Hát elhagyod a nővéremet?

– Hiszen Kati nem az én feleségem – vonta a vállát Vanczák. – Az öregemberé.

– Jó, jó – morogta Sárkány Józsi. – Azért még nem kellene elhagynod.

– A faluban építeni! – sírta özvegy Kissné. – Még házhelyet se adnak! Csak pénzért! Honnan vegyek én annyit?

Zúgni kezdtek. Egymást érték a káromkodások, hogy bezzeg, akinek van, annak most is van! Bezzeg, a földművesszövetkezet most is három házat építtetett, de kiknek? A szegényt még az ág is húzza! A kőműves egy darabig hallgatta, aztán fel-emelte a kezét.

– Sirással nem megyünk semmire – mondta élesen. – Itt most nem akármicsoda történt. Itt most olyasmi történt, ami már nem is a mi dolgunk.

– Hát kié?

– Az államé!

Meghökkenetek.

– Bizony, az államé – folytatta Vanczák. – Gondoljatok csak Skopjéra. Összedült, hát ki építi fel? A jugoszláv állam! De még ha csak a jugoszláv állam építené! De építik a szovjetek, a svájczok, meg mi, magyarok is!

Döbbenet elhallgattak. A kőműves maga is, új távlatokat érzett.

Aztán megszólalt Sárkány Józsi:

– Hallo, te Kréta! Eredj fel a tanácshoz és mondd ezt meg ott.

– Mondd meg ott! – biztatták a kőművest. – Ez már nem a mi dolgunk!

Mire fél nyolc lett, az egész falu tudta, hogyan járt az éjjel a Bem utca. Jöttek is az emberek nézni, megálltak a nagy vasúti hídnál, ahonnan az egész utcát végigpásztázhatta az ember tekintete és sajnálgatták az utca lakóit.

Nyolc után nemsokkal a téesz kiküldött vagy nyolc szekér trágyát, hogy gátolják el az egyik veszélyes szakaszt.

Fél kilenckor kocsin megjött a járási tanács embere és tanácsokat osztogatott, ki kell kapcsolni az utca végén az áramot, egyik másik ház falát oszloppal megerősíteni, s csóválta a fejét, hogy a gátoláshoz drága trágyát használnak.

Vanczák pedig bent tárgyalta a községi tanácson.

Az elnök nem volt itthon, a titkár a megyét hívta, hogy mit is tehetne. De a megye központja nem jelentkezett.

– Fogalmam sincs, mi lesz – vallotta be végül a titkár –, mivel hibát még a vízügy sem követett el. A Bem utca, a maguk utcája az ártéren fekszik. Néhány éve felszólította a tanács magukat, hogy költözzenek el onnan.

– Helyes – mondta a kőműves. – El is költözünk, ha adnak házat.

– Házat? – a titkár gúnyos, sajnálkozó mosollyal arrább tette a tintatartót.

– Hát minek gondolnak maguk bennünket? Amerikai nagybácsinak? Egy utcát csak úgy költöztessünk a faluba?

– Akkor hogyan?

– Építsenek maguknak, ahogy a többiek!

– Értem.

Vanczák hosszasán tisztogatta hüvelykujja körmével a többi, vastag, csorba körmét.

– Csakhogy a Bem utcában szegénység lakik, nem parasztok, és nem hivatali urak.

– Hagyjuk ezt a hangot, Vanczák, – mondta a titkár. – Maga is jól tudja, hogy egy tanácsi dolgozó legfeljebb annyit keres, mint maga.

– Én igen. Én keresek. De van, akinek hat-nyolc gyereke is van. Mire hazajön hétvégén, épp csak zabára telik.

– Hát mit kíván?

– Itt van a falu!

– És?

Vanczák elhallgatott.

– Na jó, – mondta a titkár apásan, – azért megteesszük, amit lehet. Beszélek a megyével, biztosan kerül valami segély is.

– Titkár elvtárs – a kőműves összeráncolt homlokkal gondolkozott. – Én ismerem a dörgést, énnekem jó embereim vannak a minisztériumban is. Tudom én, hányan kapnak lakást ebben az országban, minden hónapban. Hát nem lehet, hogy egy ilyen nagy csapás...

– Nézze, Vanczák, a községi tanács a községfejlesztést a villamosításba ölte, ezt nyögjük még két évig. Ha a megye ad, akkor lesz.

Vanczák felállt.

– Azt ugyan nem kell megköszönni!

– Nem tudom!

– Persze, a titkár elvtárs se így beszélt velem azelőtt, amíg ide nem ült, az asztal túlsó végére.

A titkár ingerülten visszaült a helyére.

- Vanczák, Vanczák! Azt hiszi, másutt nincs árvíz? Fogjanak inkább hozzá, mentsék meg, ami menthető! Maga kőműves! Nem idejönni, követelőzni! Ki tehet erről?

A kőműves fejébe gyűrte sapkáját és elvitte a dűhe.

A kocsmába vitte, egy féldecire.

- Hallo, te Vanczák! - nevetett rá egy kockásnadrágos paraszt. - Most aztán új asszony után nézhetsz, aki az ágyába ereszt!

A kőműves előbb megitta a szilvát, aztán letörülte szájáról kézfejevel a maradékot. A paraszthoz lépett.

- Majd jelentkezem nálad.

Azzal kifelé mozdult. De a paraszt felcsattant:

- Ezt nekem mondtad?!

Vanczák ismét hozzálépett. Egy ujjal sem ért a kockásnadrágoshoz, az mégis hátrálni kezdett.

- Ne félj - mondta a kőműves. - Akkor se mennék hozzád kvartélyra, ha a te feleséged volna a Szófia Lóren! Mert te nem adnál nekem egy pohár vizet se, de még levegőt se, ismerlek!

- Nana, nem kell mindjárt - mondta egy másik paraszt, hordóhasú, piros ember. - Nem a te házad ég!

- Hozzad se mennék! - kezdett kiabálni Vanczák. - És hozzád se, és senkihez közületek! Mert ti mind sajnáljátok a magamfajtájától a levegőt, csak nektek légyen! Hát fulladjatok bele!

Vad káromkodások kísérték ki az utcára.

- Igaz is - borongott a kőműves a cukrászdában, ahol most rajta és a cukrászlányon kívül egy teremtet lélek se volt, - mit keresek én még a Bem utcában? Amikor alhatnék a munkásszálláson, ehetnék ott, az üzemi konyhán! Nekem aztán semmi közöm a Bem utcához!

A cukrászlány hosszú, sötét, szomorú arcán is csodálkozás ült:

- Ha magának olyan jó lenne a munkásszálláson, akkor miért nem megy oda? Nincs magának háza a Bem utcában!

A kőműves még egy konyakot kért.

- Kávét is?

- Nem, azt nem. Hát én magam sem tudom, miért maradtam a Bem utcában. Most látom, milyen nagy marha vagyok. De amikor hazaengedtek a tudószanatóriumból, nem kaptam helyet sehol. Hova a fenébe mehettem volna? Sárkány Kati adott enni, az öreg meg egy dikót a házában.

- De most már volna helye a munkásszálláson.

Vanczák bólogatott a lányra.

- Volna.

Kosztur Ilonkára gondolt. Annak sötétebb a szeme, pedig kék.

Tizenegykor visszament a tanácsra.

A titkár azzal fogadta, hogy kár volt a nagy felhajtás, mert lám, a megye adott pénzt; kiutalnak minden károsultnak valamelyest, hogy védelmezze a házat össze-dőlés ellen. Még betongerendákat is ígértek, amit lehet, hogy ma leszállítanak a gépállomás zetorosaival.

- Köszönjük! - káromkodott Vanczák. - Minden tégláért kár! Úgyis bedőlnek ezek a rozzant budik! Inkább egy tisztességes házat húzzanak fel belőle!

- Vanczák, magával nem lehet beszélni!

- Nem is! Mert nekem olyan sok közöm van a Bem utcához! Úgy itthagynom, hogy azt se tudják, élek-e?!

A tanácsról hazafelé sietett. A szomszédos utcában, ahonnan némely udvaron át le lehetett látni az árvízre, Kosztur Ilonkával találkozott.

- Láttad? - kérdezte megcsendesedve a kőműves a lányt.

Kosztur Ilonka összefonta karját a mellén.

– Láttam. És sose tudnék többé ott lakni. Sose volna többé nyugtom, mikor omlik a fejemre a tető.

Vanczák megdöbbsent.

– Hát hol?

– Ott nem.

– Nálátok se lehet, vagytok egy szobában elegen.

– Ott se. De te majd építész egy házat. Kőműves vagy – mosolygott reménykedve Kosztur Ilona.

A kőműves haragosan félrenézett. Pedig szép volt a lány, sötétkék szeme, telt, ívelt, kiscsikóra emlékeztető barnasága.

– A házhoz anyag kell, més, gerenda, ajtó, ablak...

– Majd összeszámolod.

Vanczák megfogta Kosztur Ilonka kezét.

– Idefigyelj – mondta izgatottan. – Te tudod, hogy ahhoz évek kellenek. Te addig mit teszel?

– Lesz valahogy... – nézett most el a kőműves mellett a lány.

Vanczák várta, hogy újra mosolyog. De a lány szeméből csak a víz borzalma tűskézett.

– Megértem én – mondta rekedten Vanczák. – Jó, ahogy akarod.

Elengedte a lány kezét, és továbbment.

Kosztur Ilona utánaszólt valamit, de ott maradt, helyben.

Vanczák pedig sötét indulataival betért a Bem utcába.

Sárkány Józsi népes háza fogadta be őket, Kati az eresz alatt rendezgette a bútorokat nyögve, szitkozódva.

Vanczák megállt mellette.

– Semmi? – kérdezte az asszony.

– Semmi.

– Nem vagy álmos?

– Fáradt vagyok.

– Eredj be, alszik Józsi is, meg az öreg. A gyerekeket mind kizavartam.

Az utcán tényleg egy iskolára való gyerekserreg játszott. Valahonnan ladikot kerítettek, azzal csalinkáztak fel s alá.

Vanczák csak állt. Azt akarta mondani, hogy isten áldjon téged is, én megyek. A munkásszálláson lehet aludni. De valahogy nem tudta mondani. Valami szorította a torkát. A kerítésnek dőlt és csak nézte a rozoga házakat, a fehér meszeléseket, sárga burkolatokat, megújított cserepeket és tenyérnyi ablakokat, amelyekben még ott pompázott a muskátli és az örökzöld. De a házak övig sárosak, piszkos árban térdepeltek, s volt, amelyiknek repedésén be lehetett látni a szobába.

– Na, eredj be, aludj – mondta az asszony és szelíden megtolta a vállát. – Józsi is itthon marad, azt beszélnek itt a férfiak mind, hogy egyse megy addig munkába, amíg helyre nem hozzuk a házakat. Mert a Tisza se marad itt kint örökké.

– Nem, az nem marad... – mondta inkább magának Vanczák. Küzdött a sírással. – De minek ezeket a romokat támogatni? Inkább segíteni kéne a Tiszának! – Kiabálni kezdett. – Lerontani itt minden házat! Hogy mire elmegy a Tisza, ne maradjon csak fű! Lerontani mind, bele a Tiszába!

– Bolond vagy – szidta részvétellel az asszony. – Mindig az voltál. Menj aludni, hallod? Én meg töltöttkáposztát főzök, az kiadós ennyi népnek és még holnapra is marad...

De Vanczák nem ment aludni. Állt a kerítést szorongatva és bámulta a végtelen, szennyes vizet.

TAKÁCS TIBOR
A NÁPOLYI HALPIACON

Kosarak: víztől csöpögők.
Kosarak: halakkal teli.
Polipok.
Kagylók.
Osztrigák.

Egy nő szájához emeli.
Kagylót eszik két kicsi lány is.
s kérő szavuk
tenger-heves.

Polipok.
Halak,
és csigák.
Az öből kék fénytől eres.

Kagylókat kínálnak.
Vegyünk?
– Kóstold meg.
– Te!
– Én?
– Te előbb.
S állunk tétován a hasas
kosarak öblei előtt.

Angolnák.
Rózsaszín halak.
S pirosak.
Kagylók.
Osztrigák.

Nápoly.
Vasárnap.
S ránkborul egével ez a kék világ.
Ez a különös.
Ez a jó.

Most osztrigába
vág a
kés.
Citromot csurgatnak s eszik.

Ez itt a beteljesülés.
– Due –, mutatom,
két darab.
Próbaképpen.
Csukódj be szem.

Polipok.
Halak.
Osztrigák.

Én ezt a kagylót lenyelem.

- Még egyet?
Kés vág,
héj törik.

- Még egyet!
- Jó?
- Megehető.
S nem dől reánk ez a magas
nápolyi, égszínkék tető.
Örülünk, mint a gyerekek.
Büszkéek vagyunk.
Ez a csoda.

No még, még. Újabb
héj törik.
És fogy és fogy az osztriga!

Nevetnek: „Bene, si bene.”
Nevetünk: jó ez az ebéd.

- Tedescók? - kérdik, németek?
S kínálják: együnk még!

Elég!
Ha otthon elmondjuk... Hogy el?
Dicsekszünk. Azt mondják: hogyan
tudtátok megenni? Talán
el sem hiszik, hogy boldogan.
Hisz ettünk annyi év alatt

nem csigát,
kagylót
s polipot.

Keserű szót, tömött epét,
mely minden torkot szorított.
S mit kiköptünk végre örökre,
ahogyan kint, fájást kiköp
az ember.

S most nézzük e zsúfolt
halpiacot és kikötőt!

PESZEKI ÉVA

MEMENTO 1944

Ha tovább tartott volna, még
anyámból, énbőlőlem is
ma gázok szürke permetét
szórná sziszegve szerteszt

a szél, ha még tovább, nehéz
füstöt okádna lázító
közönnyel, testünk, az egész,
megolvadt volna, mint a méz,

a fákon most is bőbitás
madár kínlódna, hangtalan,
s nem lenne mód rá hallgatás
jármából mentenem magam.

DE PROFUNDIS

Hidd el nekem, ferdít a látszat,
minden: az út, idő, a fény,
ami merev, merő alázat
az azonosulás terén;

ketrecéből csak foglya szökheth,
aki nem érzi, benn marad,
s mondatlanul szívére törnek
benn, rács mögött is, a szavak.

Ami megold: az, ami köt még,
ami űz, egyre visszatart,
nem kellett néked ez örökség,
s látod, egészen megzavart,

hidd hát ezért, hogy csal a látszat,
minden: az út, idő, a fény,
hogy nem vagy már, de lényed áthat,
hogy szavad sincs, de mind enyém.

NYERGES ANDRÁS

MÉGSEM

Madarak madarak odafenn
teremtéselőtti zuhatag nyár van
félelmével alkuszik szivem
lobog az országút a tájban

Hátukon gurulnak a házak
olvadnak a fák is a fényben
vágyaim majd naponta megaláznak
nem maradok veled mégsem

Karjukat ég felé lökve
vinnyognak hiénák bolondok
éhesek elkékült gyönyörre
négykézláb kerülnek a poklot

Térdükben lassan felforr az ölöm
csak a kék csak a kék nyöszörögnek
Ha végül szentté aszalódom
akkor is én vagyok őrzője minden öröm-
[nek]

HEGEDÜS ISTVÁN

TÜDŐVÉRZÉS

Csak mozdulatlanul:
más fegyvered nincs mint e csel.
Örök üldözöd ismét nyomra lel
s már melleden a mancsa, megszagol

Ó szép a harc amig cselekvés!
Am e szűk szélső ágyon itt,
csak a homlokon feledett kéz,
s a lét alvadt foszlányait
vonszoló légzés – ez a tett.
S az, hogy a szaggatott
álmokra loccsanó félelmeket
égő testeddel párologtatod.

Csak mozdulatlanul:
terhes tétlenség szakadatlan óv.
De csak úgy, hogy e kórtermi világ:
tűk, szemek, szavak, fityulák
derültéig – a vízszintes magány
óráin – mint vadriasztó tüzet,
a gondolat ép lelkét őrized
sok félrekondult éjszakán.

ISZLAI ZOLTÁN

A MESTEREMBEREK BIZALMA

Igen? Már kerít be a halál?
Jövőre gondolsz? Életedre?
Értelmezgetsz? Fölfedezel határt?
Ráhagyatkoznál gyerekedre?

Én nem hagyom magam. Sértetten állok.
Az elmúlás szerelme nem kell.
Nem mondok le, gyanakszom, várok.
Huzakodok pórázt rángató értelmemmel.

Nyugalmam nincs. De van módom alázat.
Hogy utolsó szögig kell megcsinálni,
Megfaragni, meglakni azt a házat,
Hová a halált fogjuk invitálni.

Nem tudom, milyen műveseknek
Felelőssége biztat messzi múltból.
De formáló, anyagnak engedelmes
Kezük irányít, sürget, hurcol.

A LEGFONTOSABB NAP

Vitex abban a korban volt, amikor az ember kezdi megszokni, hogy az életben mindennek sajátos rendszere van.

Reggel óta egy hétemeletes bérház északi falánál ült, szemben az autóbusz megállóval, feltűnés nélkül, látszólag kissé közömbösen. A bérház egy löversenypálya helyén épült, távfűtéses volt, és a legfelső szintet egy festőiskola növendékei bérelték. A pad másik végén egy vékony, kígyószemű fiú ült, az arca száraz volt, kiszáritotta a szél meg a nap, látszott, hogy idejének egy részét vízen szokta tölteni, közvetlen volt és jóhiszemű, mint aki könnyedén, tolakodás nélkül szokott barátságot kötni. Időnként Vitexre nézett. Volt bennük valami különös azonosság, mintha Vitex és a Kígyószemű automatikusan hozzátartozott volna a panelházakhoz, az átmelegedett járművekhez, meg az eligazító táblákhoz, lényegében mindenhez, ami a környéken konkrétan megfogalmazható volt, és nehezen lehetett elképzelni, hogy az egyik a másik nélkül megmozdulhat, mintha nagyon sok közös emlékek lett volna.

– Mikor jön a következő? – kérdezte a Kígyószemű.

Vitex a tolatásvezetőre gondolt, aki abban a pillanatban szürke volt és ideges, sőt mintha lebegett volna a gőzfelhőben, és közölte: Vitexet hívhatja az állomásfőnök, azután az apjára gondolt, napok óta nagyon sokszor az apjára, akinek az arcát az utóbbi időben elhanyagolt szakállal szokta maga elé idézni, Krisztusnak lehetett ilyen zárkózott, kissé reménytelen arca, közvetlenül a keresztelés után.

– Negyedóránként.

Az autóbusz megálló a környék egyik legfontosabb része volt, ezen a ponton kereszteződtek a betonutak, innen négy irányban lehetett elindulni, követve a világutazók klasszikus főirányait: Északnak, Délnek, Keletnek vagy Nyugatnak. Vitex megtapogatta a zsebében Remete levelét, napok óta nem merte felbontani, bizonytalan és ideges volt, mintha egy döntő lépés előtt állt volna, időnként eszébe jutott a mozdony és az állomásfőnöki iroda közötti távolság, háromszázkilencvenhárom lépés volt, megsámolta.

– Azt mondtam az állomásfőnöknek; kész vagyok, hogy akár egy egész szolgálat alatt szakértő legyek mellettem.

A Kígyószemű az útkereszteződést figyelte, pillanatnyilag üres volt, mintha leállították volna a forgalmat.

– Megbántottak? – kérdezte.

– Nem bíztak bennem.

– Hány éves vagy?

– Veled egyidős.

– Hol születted?

– Hol éltem? Ez fontosabb.

– Hibát követted el?

– Nem tudom.

Vitex megint megtapogatta a levelet a zsebében, sokkal egyszerűbb lett volna a helyzet, ha Remete nem válaszol, azután egy másik levélre gondolt: kilenc intézetben voltam állami gondoziert, tizenhét szerzőm meg, háromszor voltam ideggyógyintézetben, de az utolsó helyen olyan kezeléseket kaptam, amik megutáltatták velem ezeket a helyeket. Ha nem lennének a nyilvántartások, nincs az az ideggyógyorvos, aki meg tudná állapítani... itt abbahagyta a levelet, borítékba tette, bélyeget is ragasztott rá, azután reggel bedobta a tolatásvezető szekrényébe.

– A te apád hogy csúfolták? – kérdezte Vitex.

– Sehogy.

– Szerencséd van.

A Kigyószemű állandóan az útkereszteződést figyelte.

– Szeretném tudni a nevedet.

Vitex nem adott választ, a nevére gondolt, először az eredetire, ami hosszú és közömbös volt, és csak a hivatalos nyilvántartásokban meg a bizonyítványokban szerepelt, azután a másikra, ami ugyan furcsa és szokatlan volt, de teljesen összeforrt vele, hosszúkás fejével, vékony, atlétaszerű alakjával, és szoros kapcsolatban volt egy UNRRA-csomaggal. A csomagban a nőruhákon, egy svéd katonaköpenyen meg a délamerikai tej- és húskonzerveken kívül volt egy kékcsikos matróztrikó is, amit Vitex még aznap este megkapott. A trikó mellén volt egy címer, a címerben egy zöld sárkány, a sárkányban öt betű: Vitex. Vitex imádta a címeres trikót, állandóan azt viselte, és időnként abban is aludt. A fiúk véleménye megoszlott, egyesek szerint a Vitex egy nagy tengeri hajó lehetett, amit még a japánok se tudtak elsüllyeszteni, a legkisebbik Panajot viszont azt állította, hogy külföldi féregirtó szer, az apja a háború alatt hozott belőle egy dobozzal, szétszórták a lakásban, és a bogarak azonnal megdöglöttek. A név kettőssége sokáig elkísérte Vitexet, és ez a kettősség időnként fájdalmas volt.

Vitex egy idő óta megfigyelte, hogy az életében olyan emberek is megfordulnak, akikkel szemben olthatatlan gyűlöletet érez, ez a gyűlölet nehéz volt, és időnként kellemetlenül közeli. A Kigyószeműre nézett, jó lett volna néhány fontos dolgot megtudni tőle, mert tapasztaltnak látszott, de Vitex nem szeretett kérdezősködni, azután letelt a negyedóra, megérkezett a következő autóbusz, a kalauz kiordított valamit a kocsiból, a Kigyószemű barátságosan biccentett, az útkereszteződés közben megtelt járművekkel, mintha minden el akart volna mozdulni a helyéről, az egész egy háborús jelenthez hasonlított. és Vitex pillanatnyilag nem tudta eldönteni, hogy barátja-e vagy ellensége a Kigyószeműnek. Reggel, amikor leült a héteemeletes bérház falánál, igyekezett felkészülni a legnehezebb pillanatokra, egy ideig arra is felkészült, hogy rövid időn belül meg fog halni, lehet, hogy már kilenckor vagy tizenkettőkor, de arra is felkészült, hogy ez a pillanat esetleg csak délután háromkor fog bekövetkezni, amikor majd felbontja Remete levelét.

Az állomásfőnöki irodából már nem ment vissza a mozdonyhoz, nem figyelhette meg a mozdonyvezető arcán a változásokat, nem búcsúzhata el azoktól az apróságoktól, amik megszerettették vele a rendezőt meg a guritót, meg a száraz, salakos pályákat, a vagonok meleg árnyékát, meg a kispénzü vasutasok aszkétikus, belterjes világát. Az állomásfőnök izgatott volt, időnként végigmérte Vitex vékony, izzadt alakját, bizalmatlanul, mintha először látta volna, majd a nyilvántartásokról beszélt, amik öt napja érkeztek meg.

– A mi kezünk alatt már nazarénus is dolgozott. Meg egy halálraitélt lengyel hadifogoly – mondta idegesen. – Ez viszont egészen más szituáció.

A negyvenfokos száraz hőség benyomódott az irodába, Vitex megtörölte a homlokát, és nem értette: hogyan lehet ilyen nagy hőséget kibírni.

Az állomásfőnök is megtörölte a homlokát.

– A nyilvántartások szerint legutóbb is megevett húsz tablettát...

Vitex elmosolyodott, eszébe jutott egy simahajú lány, teljes nevét csak három nap múlva tudta meg, tulajdonképpen az első lány volt az életében, azon az estén egy ideig azt hitte, hogy az egyetlen, egy bokorba húzódtak, a közelben elszirénázott egy mentőautó, ezt megvárták, fönt, a lovarda magasságában megdördült az ég, mintha fel akart volna robbanni, azután Vitex valamit a baltenyerébe vett, mosolygott, mert ez a valami egy darab volt a lányból, aki tiszta, szépen fejlett és egészséges volt. Vitexnek később valami az agyára feküdt, a torkát egy idegen, rángatózó vonal kötötte össze a gyomrával, a hangok szokatlanok voltak, azután Vitex úgy érezte, hogy teljesen megbénult, a mozdulatok tulajdonképpen feleslegessé váltak, azután az egész olyan természetes lett, mintha valaki hosszú időn át tanította volna: ilyenkor ezt meg ezt kell csinálni. Valahonnan furcsa melegség jött, amiben fel kellett oldódni, az apjára meg az anyjára gondolt, ők is ismerték az ilyen szituációkat, mindenki megismeri az ilyen szituációkat, és ekkor Vitex valami különös elégedettséget érzett.

mintha egy nagyon hosszú és fáradtságos út végéhez érkezett volna. Azután esni kezdett az eső, de az esőnek ekkor már nem volt jelentősége, a simahajú lányt hazakísérte, majd visszament a bokorhoz.

– Nem tehettem okosabbat – válaszolta Vitex az állomásfőnöknek. – Éjszaka bőrig áztam, a szél szárította meg rajtam a ruhát. Tudtam, hogy a legrosszabb esetben is, kórházba kerülök.

– Megszáradhatott volna otthon is.

– Akkor nem volt otthonom, csak egy ágy, este tíztől reggel ötig.

– Mindegy, most választania kell: elvállalja a raktárban a söprögetést, vagy önként beadja a felmondását.

– Mit rontottam el?

– Semmit, de a mozdonyvezető szólt a tolatásvezetőnek, hogy neki két gyereke van, nem vállalja a felelősséget.

– Hat hónapja velük dolgozom.

– Ez nem sokat számít. Valaki megtudhatta, hogy mi van a nyilvántartásokban, és szólt nekik: vigyázzanak, nehogy esetleg meggondolja magát...

A váróteremben természetellenes csend volt, és valami elkerülhetetlen súlyosság, mintha nagy testek neheztették volna a helyzetet, a helyzet pedig olyan volt, mintha az utolsó vonat is elment volna. Egy rumszaóú hordár arcára kirajzolódott az elégedettség, a sarokban három vasutas kártyázott. Vitex az ablaknál ült, tisztában volt a helyzet egyoldalúságával, tűnődve nézte a reklámszerű freskókat, előtérben a vakítóan szép mozdonnyal, a gőzfelhőben mosolyogtak az overálarcok meg a tányérsapkák. Vitex szerette volna leírni a kocsirendezőknél eltöltött hat hónap történetét, az első hónapokban átkozottul nehéz volt kivárni a fizetést, minden délben elkészönt a mozdony mellett, iqyekezett magabiztos lenni, mint akit szabályos ebéd vár otthon, átmászott a kocsik alatt, mindig máshová bújtt, hogy ne legyen feltűnő, egyszer véletlenül majdnem felfedezték a fűtőházi salakhegy mögött, hétvégén különböző vonatokkal hagyta el az állomást, szabadjegye volt, és a többiek úgy tudták, hogy hazautazik, tulajdonképpen sehova sem utazott, mert nem volt célja az utazásnak, utálta a szombat délutánt meg a vasárnapot, mert mindig úton kellett lenni. Négyecéshétizedes átlaggal végezte el az általános iskola hetedik és nyolcadik osztályát, állandóan erre az eredményre gondolt, de a levelet nem tudta elkezdni, végül a tolatásvezető nevét írta fel a papírra, és a név mellé egy furcsa ábrát rajzolt, ami körülbelül egy pók körvonalaihoz hasonlított. Vitex tehetetlennek érezte magát.

A rendőrtiszt is tehetetlennek érezte magát. Töprengő arckifejezéssel ült az íróasztal mögött, időnként belenézett a fiókokba, mintha egy fontos ügyiratot keresett volna, tulajdonképpen percek óta valami megindítót és tanulságosat szeretett volna mondani a fiatalságáról, valamit a nehéz, küzdelmes eseményekből, amik egy bádogsműhely meg a rendőrtiszt iskolája között történtek, de Vitex zárkózott viselkedése lehetetlenné tette a közeledést.

– Beszéljen valamit az apjáról! – mondta a rendőrtiszt.

– Hagyja békében az apámat!

– Miért akart öngyilkos lenni?

– Miért lettem volna öngyilkos?

– Beszéljen az életéről!

Vitex a rendőrtisztre nézett, az arca közömbös volt, nincs életem – akarta mondani, és nagy fáradtságot érzett, mintha hosszú ideje fölösleges súlyokat cipelt volna a nyakában, amióta a váróteremből bekísérték az őrszobára, állandóan a fején érezte az állomásfőnök meghökkenést és bizalmatlan pillantását, a nazarénussal meg a lengyellel, és Vitex tulajdonképpen nem is értette, hogy mit akar a rendőrtiszt. Az állomásfőnök csüggedt volt, szerette volna megérteni a helyzetet, ezért időnként a rendőrtisztre nézett, és biztatást várt.

– Reggel jelentkezik nálam – mondta később Vitexnek. – Megvizsgáltatja magát a Központi Rendelőintézetben.

– Hat hónapja vizsgáltak utoljára. Alkalmas vagyok.

Az állomásfőnök széttárta a karját, jellegtelenül, mintha csak egy eszköz lett volna.

– Akkor még nem ismertük a nyilvántartásokat.

Beszéljen az életéről – ez a három szó nagyon felizgatta Vitexet, időközben hosszú idő telt el, mintha átaludta volna ezt az időszakot, bizonytalan volt és idegen, a levelet korán reggel bedobta a tolatásvezető szekrényébe, az állomásfőnökhöz viszont nem ment be, mert sejtette, hogy mi lesz a következmény. Egész nap bolyongott, este az előszobában egy levelet talált, a levél az Angyal utcából érkezett, Remete írta. Vitex nem merte felbontani a levelet, később se merte felbontani, pedig hetek óta várta a választ. Beszéljen valamit az apjáról! Beszéljen az életéről! A rendőrtiszt kérdései megmozgatták Vitexben a legmélyebb rétegeket is, és rádöbbsentették különös, szinte fárasztó magányosságára, és életének tisztázatlan kérdéseire. Beszéljen valamit az apjáról! Az apja a téglagyárban dolgozott, az Angyal utca végében, a legjobb kihirdő volt. A gyár, nem sokkal a háború kitörése után hadiüzem lett, Vitex apját kinevezték munkavezetőnek, a termelés megkésztereződött, a szárítószínek alatt időnként magasrangú katonatisztek jelentek meg, látszólag minden rugalmas volt és megbízható, azután közvetlenül a felszabadulás előtt, egy bombázás alkalmával a légnyomás Vitex apját feldobta az ezüstsínű hídra. Hónapok múlva engedték haza a kórházból, de a fejében állandóan repülőgépek zúgtak, időnként súlyos idegrohamok gyötörték, és nem sokkal az UNRRA-csomag megérkezése után összeesett az Angyal utcában, és egy idegen öregasszony guggolt mellette, amíg a mentőautó megérkezett.

– Istenverése... istenverése... – motyogta az öregasszony, és többször egymásután keresztet vetett.

Vitex apját zárt intézetbe vitték, az anyjánál pedig néhány hét múlva megjelent az első idegen férfi, majd a következő, majd megint egy következő. Később Vitex anyja a toborzóknál elszegődött egy fontos építkezésre, nehezen indult el, mintha egy véresnek ígérkező csatába ment volna. Egy ideig Vitexet is magával vitte, útközben többször érzékenyült, majd egy vasutasra bízta, hogy tegye le a téglagyári megállónál, ott tudják, hogy miről van szó. Vitexet a tanács hamarosan elhagyottnak nyilvánította. Nagyon félt az intézettől, mert egy idő óta éjszakánként az ágyba vizelt, de az első napokban nagyszerűen érezte magát, ruhát, ingeket, bőrtáskát, tankönyveket, radírt meg füzeteket kapott, senki se tudta, hogy ágyba szokott vizelni, azután még fel sem ébredt, a többiek rárohantak, a fejét a lepedőre nyomták, rá a paplant, alig kapott levegőt, és élmélyítően bűdös volt, percekig tartott ez a megszégyenítő állapot, azután bejött az ügyeletes nevelő, Vitex élete ettől a naptól kezdve alapvetően megváltozott. Az első napok derűs, természetes könnyedségét felváltotta az állandó idegesség és a reggelek gyűlölete, időnként nagy, óvatos kerülőkkel, hogy észre ne vehessék, kiment a kápolnához, amit évek óta nem használtak, kinyitotta a rozsdás ajtót, és a szürke kövekre borulva, teljes áhitattal imádkozott, azután egyik este megfogadta, hogy nem alszik el, de hajnali háromkor összezsuklott az ágya mellett. A betegsége előrehaladott volt, és a középserű orvosságok egyenlőre alig használtak valamit. A többiek csúfolták, megverték, Vitex megtanulta, hogyan kell másokat szolgálni, hogyan kell észrevétlenül elbújni a nevelők és az idősebbek elől, megtanult cigarettát sodorni, esténként ő hajtogatta össze az idősebb fiúk ruháját, és ha azt mondták: lábhoz! – Vitex a földre vetette magát. Hamarosan elkövetkezett az a pillanat, amikor Vitex szemében minden elveszítette a szépségét és természetes egyszerűségét, többé nem szeretett az intézet széles kavicsútjain mászkálni, nem figyelte meg a madarakat, és messze elkerülte a kertet és az üvegházat.

Október közepén megszökött az intézetből. Tulajdonképpen egy tömeges szökést szeretett volna szervezni, amiben az egész intézetre számíthatott volna, de tudta, hogy ehhez nagy népszerűsége van szükség, ezt a népszerűséget viszont csak sok szökéssel lehet megalapozni. Reggel, egy elhanyagolt állomáson megkergették a vasutasok, kitartóan és dühösen üldözték, mint egy veszélyes vadat, de Vitex gyorslábú volt, mint az agár, a rakodón eltűnt a vasutasok elől, és kifulladásra a betongyűrűk közé

roskad. Később tovább ment, de nem tudta megállapítani, hogy merre jár, mert az embereket lehetőleg nagy ívben kikerülte. Nem volt benne semmi megható, sőt az átélt izgalmak meg a fáradtságok miatt kissé ellenszenvesnek látszott. Egy hegyoldalban megtömté magát dióval meg almával, akkor már megértette: kidolgozott program és megfelelő tájékozottság nélkül nem érdemes megszökni. Az éjszakát egy másik állomáson akarta tölteni, de a határőrök a váróterem előtt elfogták, és bevitték az őrszobára. Vitex szája cserepes volt, egy idősebb hadnagy bekente kenőccsel, később kapott egy egész konzervet meg sok kenyeret és egy csajka kávé. Reggel visszavitték az intézetbe.

A tanár szükséztű volt, az alakja hajlékony és edzett, mint a tengerészeknek. Megfogta Vitex mellén a kabátot.

– A Szózat utolsó szakaszát!

– A nagy világon e kívül, Nincsen számodra hely; Áldjon vagy verjen sors keze: Itt élned, hálnod kell...

– Megértetted, te bitang?

– Meg.

Azután a tanár elkezdte verni, Vitex nehéz pillanatokat élt át, időnként úgy érezte, hogy egy hajó fedélzetén áll, majd tisztán hallotta, hogy a kertész kiabált valamit az inasának, sohase gondolta, hogy ennyire nehéz sírvafakadni.

Büntetésből egy ideig szoknyát viselt, de ettől kezdve állandóan kapható volt a szokásra, és később, a veréseket is megszokta. A hetedik szokás után megjelent az intézetben egy középkorú, hízásra hajlamos nő.

– Velem jössz – mondta Vitexnek.

– Hova?

– Az új anyukádhoz.

Vitex meghökkent, valamit mondani akart, de ez a valami pillanatnyilag nagyon bonyolultnak látszott, felbukkant az anyja alakja, tisztán emlékezett, hogy vonaton utaztak, valaki egy üveget nyújtott át a túlsó oldalról, az anyja hosszan, hátra vetett fejjel ivott, az apja egy fehér zománcábla mögött állt, meg az ezüstsínű híd, a folyóág fölött. Vitex megrántotta a vállát, nem sajnálta elhagyni az intézetet.

Az anyák az állomás előtt várakoztak, többségükben falusi asszonyok, megbeszéltek helyen a podgyászraktárnál, kis kerek csoportban, mintha összebeültak volna, de a legkisebb zavar nélkül, mint akik teljesen biztosak a dolgukban. Vitex megrángatta a középkorú nő kabátját.

– Melyik az enyém?

– Az.

Az első nap ismerkedéssel telt el. Vitexnek mindent el kellett mondani, az Angyal utcát, Remetét, az agyagbarlangot, amit a háborúelőtti fiúk hagytak ott, az anyját, akit a toborzóval látott utoljára, meg a szokásokat, teljes részletességgel. Vitexet időnként meglepték a kellemetlen kérdések, de elhatározta, hogy innen nem fog megszökni. Másnap kihajtották a két vad tehenet, átkozott tehenek voltak, állandóan rohanni kellett utánuk, Vitex ennek ellenére otthonosan érezte magát. Egy hét múlva vizes volt alatta a lepedő. Lerángatták róla az inget meg a nadrágot, úgy verték. Azt hitte: most meg fog hálni, ordított, esküdözött, hogy soha többé, bocsánatot kért, azután templomba mentek, mert vasárnap volt. Azután Anyák Napja következett. Reggeli után kiszökött az erdőhöz, rengeteg virágot szedett, a kabátjában vitte haza. A második anyja az első pillanatban meghökkent, azután megszidta a kabát miatt, a virágokat pedig a szemétre kellett dobni. A bizonyítványa négyesrendű volt, de senki sem örült a bizonyítványnak. Vitex napról napra zárkózottabb lett, eldobta az úttörő nyakkendőjét meg az emléklapot, észre se vették, az emlékezetéből különböző helyzetek bukkantak fel, egyre gyakrabban, ezek a helyzetek egy kissé elmosódva az Angyal utcát, Remetét, erőteljesebben pedig az apját ábrázolták, az apja állandóan mosolygott és könnyed volt, mint egy atléta, vagy élettelenül, széttárt karokkal feküdt az ezüstsínű hídon, mintha valamit magához akart volna ölelni, azután egy hűvös, szeles este következett, már ősz volt és napközben nem kellett a tehenek

után csatangolni. Vitex ezen az estén levelet írt az apjának, a címet nem tudta, és a levél a gyermekfelügyelőnél kötött ki. A továbbiakban több mint tíz levelet írt az apjának, de cím hiányában ezek is a gyermekfelügyelő kezébe jutottak, azután megérkezett az értesítés: Vitexet vissza kell vinni az intézetbe.

Azután megint ősz következett, kissé hűvösebb és nyirkosabb volt az előző ősznél, az intézetet fegyveresek szállták meg, elvitték az igazgatót meg két nevelőt, majd egy teherautó konzervet. A fiúk dermedten ácsorogtak az udvaron meg a folyosókon, alig szóltak egymáshoz, mintha teljesen idegenek lettek volna, azután egy nehéz, erőszakos fiú kilépett közülük.

– Nem akarunk Rákosi-gyerekek lenni! Nem akarunk Rákosi-gyerekek lenni! – kiáltozott a fegyveresek után, és várta, hogy a fiúk megmozdulnak mögötte, de senki sem értette egészen pontosan, hogy miről van szó.

Vitex elérkezettnek látta az időt, hogy ismét megszökjön, mert egy idő óta nyomasztó vágyódások kínozták, nehezen aludt el, éjszakánként gyakran felrezzent, állandóan az apjára gondolt, mindig az apjára, könyörtelen és titokzatos órákat élt át, meg arra gondolt, ami volt, és ami lehetett volna, de valami oknál fogva elmulasztotta.

Az Angyal utca sarkán Remete ácsorgott, mintha előre megbeszélték volna. Vitex egy ideig érzékenyülve állt Remete mellett, kissé reménytelenül, mintha tizenhároméves korára mindent befejezett volna. A levegőben finom salakpor szállt, a szél a téglagyár felől fújt, és Vitex észrevette, hogy az ismerős arcok az elmúlt idő alatt valamivel keményebbek lettek. Remete arca is keményebb lett, keveset beszélt, de megbízható volt, nagyon tájékozott, és hosszú magyarázatok nélkül is megértett mindent. Másnap közösen írták meg a levelet, az ideggyógyintézet két hét múlva megküldte a választ: volt egy ilyen nevű ápolójuk, jelenleg X város intézetében van. Remete a térképen megmutatta X várost, Vitex számára furcsa volt, hogy ebbe a fekete pontba egy ideggyógyintézetet is bele kell képzelni, sokáig nézte a fekete pontot, látszólag teljes közönnyel, pedig ekkor határozta el véglegesen: meglátogatja az apját, de egyelőre nem szólt Remetének. A gyermekotthonból váratlanul érkezett a levél: Vitexet, a törvényes következmények mellett, a legrövidebb időn belül szállítsák vissza, mert megszökött. Remete még aznap este kiszámolta az útiköltséget, meg egy kevés zsebpénzt, a leveleket odaadta Vitexnek, majd elkísérte a sarokig, ahol találkoztak. Vitex többször visszanézett, mintha valamit még mondani akart volna, azután eltűnt a házak között, és tudta: senki sem akadályozhatja meg, hogy elmenjen X városba. Egyelőre homályos elképzelései voltak, hogy mi lesz azután, ha megtalálja az apját. A vonatban egy kövér asszony a csomagja után érdeklődött, egy katona megveregette a vállát: ilyen kis országban nem lehet eltévedni, a kalauz nem kérdezősködött. Az ideggyógyintézet portása idegenkedve megforgatta, megmotozta, egy ideig nem tudott mit kezdeni a helyzet furcsaságával, azután telefonált valakinek. Vitexet bevezették egy szőnyeges szobába, fehér bútorok közé, azt hitte, hogy azonnal az apjához vezetik, de két ápoló lefogta, és alaposan kikérdezték, mintha lopott volna, az ápolók bizonytalanul a vállukat vonogatták, később ők is telefonáltak valakinek, és végül jött egy hosszúhajú nővér, és bedugta egy fürdőkádba.

– Az apám?

– Majd reggel, ha a főorvos úr megengedi.

Reggel megint megmosdatták, majd az ápolókkal reggelizett, az ápolók most hallgattak, és az asztalt nézték, mintha mindent megértettek volna. A főorvos is kissé meghatódott, és megengedte, hogy Vitexet bevezessék az apjához. Az apja, a kezét összekulcsolva a szoba sarkában ült, mintha elmerülve imádkozott volna. Az ápoló mondott neki valamit, ekkor felállt, közelebb jött, a csikos ruhában úgy látszott, mintha természetellenesen hosszú és öreg lett volna. Vitex gyötrelmes pillanatokat élt át, érezte: nagyon nehéz kötelek fűzik az apjához, megállt az apja előtt, lehajtott a fejét, mintha temetésen lett volna, a fények ereje teljesen megtört, minden szürkéhallgattak, és a zasztalt nézték, mintha mindent megértettek volna. A főorvos is kissé

nek és elviselhetetlennek látszott, érezni lehetett a falak nehéz szagát, azután Vitex a zsebébe nyúlt.

- Hoztam pénzt.
- Minek?
- Menjünk haza.
- Itt jobban érzem magam.
- Itt vasajtók vannak.
- Ott Nigernek hívtak.
- Hol?
- Egy öregasszony térdelt mellettem, és azt mondta: istenverése.

Vitex egyik lábáról a másikra állt, mintha elfáradt volna, izzadt az idegességtől, és időnként úgy érezte, hogy a következő pillanatban véglegesen elveszíti az anyját, de nem tudta, mit csináljon, amivel megmenthetné. A hosszúhajú ápolónő az ebédnél azt mondta: maradjon az intézetben másnapra is. Vitex nem gyanakodott. Másnap is beengedték az apjához. Az ötödik nap már azt hitte, hogy mindig így lesz, esetleg az intézetben akarják tartani, és elhatározta, hogy szól a főorvosnak: szívesen itt marad, a hatodik reggel azonban megjelent egy férfi, és elvitte, anélkül, hogy az apjától elbúcsúzhatót volna. Vitex úgy érezte, hogy kínos lassúsággal haladnak az utcákon, időnként becsukta a szemét, és maga elé idézte az apját, de az arc nehezen rajzolódott ki, mintha nagyon régen látta volna, csak bizonytalan foltokból tudta kiépitni, közben a lassúság határozottan nyomasztó volt, mintha tulajdonképpen nem is mentek, hanem közömbösen vonultak volna, egy fontos közéleti ember temetésén. Később a helyi gyermekotthon kapujához értek, Vitex meglátta a zománcablát, ledobta magát a földre, nem akarok visszamenni, nem akarok visszamenni, gyűlölöm az intézetet, meg Lófejt is gyűlölöm – kiáltozta, majd felvillant benne, hogy a helyzettel szemben egyetlen védekezési lehetősége van, a menekülés. Ekkor felugrott, rohanni kezdett, befordult egy keskeny, külvárosi utcába, szerencsére nem zsákutca volt, az arcára kirajzolódtak a félelemnek és a görcsös eltökéltségnek kissé visszaszító vonalai, időnként hátranézett, legalább száz méter előnye volt, később ez az előny megnövekedett tovább, azután leroskadott egy templom lépcsőzetére, és várta, hogy az üldözők rajtaütnék. Egy feketeruhás pap érintette meg a vállát.

- Mit csinálsz itt, fiam?

Vitex megrezzent, az első pillanatban arra gondolt, hogy utolérték az üldözők, de nagyon kimerült volt, fel sem emelte a fejét.

- Olyan akarok lenni, mint az apám – nyögte.

A pap, aki néhány évig misszionárius volt az egykori Bismarck-szigeteken, és aki számára az ilyen mozzanat nem volt szokatlan látvány, meghökkenve nézte a lába előtt kuporodó fiút.

- Katolikus vagy?
- Igen.
- Hogy hívják az apádat?

Vitex felnézett, mintha segítséget akart volna kérni, közben észrevette, hogy a papnak márványarca és békaszepe van.

A pap lehajolt, mintha egy sebesültet akart volna felemelni.

- Hogy hívják az apádat?

- Niger. Nigernek hívják – felelte Vitex gorombán, idegesítette a békaszem, azután feltápáskodott. Látta, hogy a templom mögött temető van, a közelben egy gyászruhás öregasszony krizantémöveket cipelt a kosarában, és ahogy lépett, ropogott alatta a kavics. Azután egy közömbös kéz ráírta Vitex nyilvántartási lapjára, hogy öt napig X város elmeegógyintézetében tartózkodott, ahol az apját évek óta súlyos idegbajjal, a zártosztályon kezelik, őt pedig, egy pap vallomása szerint, a templom lépcsőjén szedték fel, és a gyónás alatt abnormális válaszokat adott.

Vitex egy idő múlva megbetegedett, a gyermekotthon igazgatója beküldte a kórházba. Tüdőgyulladás. Vitex az első napokban ideges volt, különböző szokási variációkat épített ki magában, azután szinte észrevétlenül barátkozott meg a fehér fények-

kel, meg a különös orvosságsszagokkal, az egész helyzettel. Néhány nap múlva egy idősebb ápolónő észrevette, hogy Vitexhez nem jönnek látogatók, megkérdezte, hogy miért, de zavaros válaszokat kapott, a nővér azonban mindent megértett, a délutáni vizit után Vitex mellé ült, és egy hosszú, kalandos történetbe kezdett a fiáról, aki ugyancsak tizenöt éves volt. Vitexben ezen a napon felborult a zárkózottság megszokott egyensúlya, és életében először gondolt arra, hogy tulajdonképpen nem kell mindig félni.

Remete karácsonykor váratlanul meglátogatta az intézetben, csomagot hozott, a szituáció kissé érzelmes volt. Egész délután a társalkodóban beszélgettek, este Remete elbúcsúzott, az úton többször visszafordult, és meghatódva integetett, a szürke ívlámpák alatt. Vitex napokig ideges volt, többek között összeverekedett a kertész új inasával, és bezúrt az üvegház északi oldalán az ablakokat. Az igazgató magához rendelte, sokáig kérdezősködött, mert a belső okokat szeretne volna kinyomozni, de Vitex nem mondta meg, hogy Remete látogatása óta állandóan a kórházra, az ápolónőre meg az apjára gondolt. Egy hét múlva orvosi vizsgálatra jelentkezett: szúr a hasa. Kivették a vakbelét. Meggyógyult, visszavitték az intézetbe, és az egész olyan volt, mint egy hosszú, kimerítő álom. Vitex nem sokkal később megevett egy marék kavicsot, de semmi baja se lett, majd az egyik éjszaka kifelé küldték a mosdóba, három nappal később vizet öntött a fejére, és kiállt a mínusz tizenhat fokba, de csak a haja fagyott össze. Ekkor eszébe jutott X város, meg az apja betegsége, többször panaszkodott az intézeti orvosnak, hogy fáj a feje, homályosan lát, nem tud aludni, mindent mondott, ami pillanatnyilag eszébe jutott, és ami a véleménye szerint gyanús lehetett, azután az arcát a falhoz szorította, és azt mondta: szédül. Napokig vizsgálták a klinikán, megröntgenezték a fejét, az orvosok bizonytalanul rángatták a vállukat, majd beutalták az elmeosztályra. Vitexet öt hónapig kezelték az elmeosztályon, időközben kissé meghízott, megerősödött, jól élt, szabadon és jóhiszeműen, mert tudta: nem a betegekhez, hanem az ápolókhoz tartozik. Megtanult sakkozni, ultizni, és megtanult néhány lényeges fogást, amire a továbbiakban szüksége lehetett. A klinikáról azzal a figyelmeztetéssel engedték el, hogy ha bármi rendellenességet észrevesznek rajta, azonnal vissza kell vinni. Vitex nem látta a helyzet távolabbi jelentőségét, megnyugtatta, hogy bármikor beteg lehet, az intézetben különböző kedvezményeket biztosítottak a számára, és attól kezdve, hogy az egyik gyerek után vágta a széket, mindenki félt tőle. Később megunta ezt a különös, kissé számkivetett állapotot, mert fárasztó volt, és nagyon sokszor úgy érezte magát, mintha rab lett volna.

Vitex nyolc évi töprengés után határozta el, hogy megkérdezi Remetétől: miért csúfolták az apját Nigernek?

Az útkereszteződésben áthúzott egy zsúfolt kiránduló autóbusz. Vitex megforgatta a levelet, és megint ránehezedett egy érzés, mintha nagy veszély fenyegette volna idegesítette, hogy mindennek előzménye van, és ezektől az előzményektől nagyon nehéz megszabadulni. Szemben egy panelház épült, a második szinten az üvegezők dolgoztak, a fejük fölött egy kék tábla lógott: Ünnepeljen velünk az Építők Napján. Vitex egy ideig ezt a táblát bámulta, azután felbontotta és elolvasta Remete választát: „Negyvennégyben a légvédelmi tűzérek lelőttek egy amerikai bombázógépet, a néger legénység ejtőernyővel kiugrott. Az egyik néger pilóta a téglagyár mögött, a hid közelében lebegett, majd nem sokkal a földetérés után, apád egy peiszerral agyonütötte, mint a kutyát. Csúnya munka volt, és ...

Vitexnek olvasás közben mozgott a szája, egymás után többször elolvasta Remete levelét. Nehezen viselte el ezeket a percek, ez nem olyan volt, mint egyik napról a másikra élni, eszébe jutott, hogy valaki azt mondta: az ember csak a körülötte lévő eseményeket képes átérezni, ami azon túl van, időben és térben, az kellemetlenül távoli és idegen, és egy idő után már nem okoz izgalmat és szomorúságot. Vitex közben arra gondolt, hogy tulajdonképpen mentegetni kellene az apját, vagy elítélni, arra gondolt, hogy az emlékei nagy veszélybe jutottak, és a tisztességes érzések is, amik valamilyen oknál fogva az apjához kapcsolódtak. Ügyetlennek érezte magát, sejtette, hogy most valamit csinálni, vagy legalábbis gondolni kellene az apjáról, X városról

meg a Szózat utolsó szakaszáról, de Vitex állandóan a néger pilóta alakjával kínlódott. Egy ideig megpróbálta még maga elé képzelni a négereket, kis lágyékkötőben az Egyenlítő alatt, saxofonnal és ciklamezzakóban egy pódiumon, ellenszenvesen és szomorúan, a Ku-Klux-Klan fáklyáinak fényében és a salakpályákon, ahogy Vitex a képeslapokból ismerte őket, de ez a képzeletbeli néger hézagos volt, tulajdonságokkal egyáltalán nem rendelkezett, csak az volt bizonyos, hogy a háború alatt egy ezüstszínű híd közelében lebegett, azután agyonütötték.

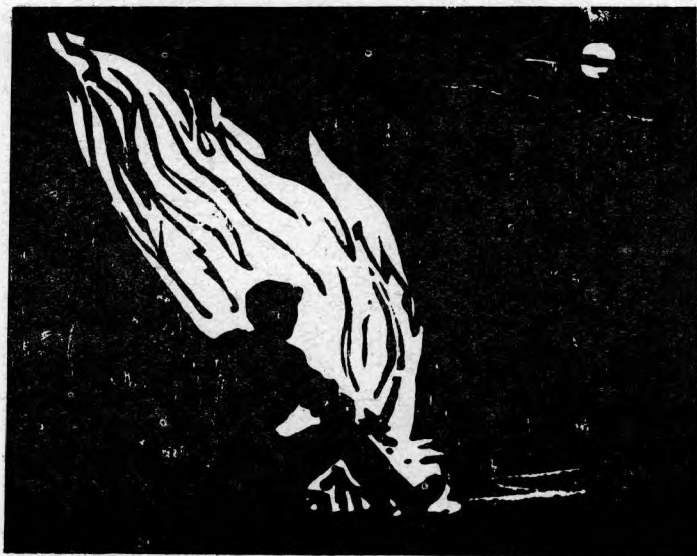
Közeledett az este, a Kígyószemű lekiáltott egy autóbusról.

– Tudok egy helyet, ahol megbíznak benned, érdekel?

– Hogy találok oda?

– Reggel várj itt a megállónál, érted jövök.

Vitex összegyűrte Remete levelét, és maga mellé ejtette, tudta, hogy reggel találkozni fog a Kígyószeművel, de nagyon szeretne volna, ha mindent részletesen megbeszélnek, mintha régi barátok lennének, idegesség és aggodalom nélkül, és ezzel valami végetér majd az életében, aminek eddig nem tudta felfogni a jelentőségét, és ugyanakkor valami el fog kezdődni. Azután Vitex felállt, lassan elindult, megfigyelte, hogy minden csodálatosan szép rendben a helyén van, lényegében az ő személyes helyzete is megnyugtató, ebben a rokonszenves, kissé automatászerű világban, és az életében először: nagyon szeretett volna valamit megköszönni.

Fejes M. Béla
1964

FEJES M. BÉLA rajza

SIPOS GYULA

RÉSZEGSÉG

Akkor részeg voltam egyhuzamban
harminc napon át és harminc éjen,
fölébredve sem tudtam: utam van,
vagy csak valami vak szenvedélyem?
Mint a mágnes közepe, mit kettő,
mit két pólus szárnycsapása széttép,
úgy voltam én a világot mentő
s ki önmagát elveszejti végképp,
táguló kör, melynek minden pontja,
minden pillanata vég és kezdet,
óriás fa a semmit susogta,
kis magok erdőket rejtegettek,
akkor részeg voltam egyhuzamban
három évig, háromezer évig
és zuhantam, egyre csak zuhantam
poklokig, a feneketlen égig.
Összeráztam én úgy a világot!
Kavarogtak szavak, arcok, tettek.
Köztük oly kevés fontosat látok
most, hogy kissé már leülepedtek.
Elmondhatom hát kortársaimnak,
öregebb vagyok náluk és bölcsőbb.
És legalább harminc évvel ifjabb,
mindig végén s kezdetén a körnek.
Aki járt már középen és szélén,
tudja: messze vannak a határok,
bizony, az is megesik már vélem:
vizet iszom. De bort prédikálok.

JÜNIUSI ERDŐBEN

Eljön a lepke-kor is.
Ez a természet rendje.
Végetér a zabálás,
a hernyó-évszak.
Langyos esővel,
enyhe napokkal
rügyeket nevelt, zöld leveleket
bimbókat
s hizlalta a soklábú hadat,
mely éles rágóival
évszázados fákat lekopasztott,
gyöngye, buvó hajtást megemésztett.

A hernyók lerágták a leveleket,
most idomtalan bábokban dermedeznek
és nem tudják még, hogy mi lesz belőlük.
Vannak kopasz fák,

melyeken csak a levél váza maradt,
mint áttört csipke.
Soha se lesz már élő fa belőlük.
Korhadásukig úgy állnak az erdőben
haszontalanul
mint a színházi raktárakban
az elavult díszlet.
Mas fák megtartották lombjukat,
vagy újat neveltek.

Eljön a lepke-kor is.
Ez a természet rendje.

Villámló színekkel telik meg a nappal,
a szivárvány minden színével.
És mély barnával, vörössel az éj.
S a tánc mozdulataival,
a szabadság örömeivel,
az álom röppenéseivel.
Értelmet kapnak a titokzatos ábrák,
a szárnyak színes rajzolatai,
más égitestek írásjelei.
És könnyű lesz majd minden, testtelen,
fény kell csak, illat kell és sok virág.

Eljön a lepke-kor is.

T E N G E R P A R T O N

Az ember kerek gödröt ás,
galyat rak rá és kész a ház.

Milyen egyszerű minden a gyerekeknek!

Mi még álmodozók voltunk,
mikor ifjúkorunkban
elképzeltük a televíziót.

Hol voltak akkor még a holdrakéták!

Micsoda hullám
emel egyre följebb.

Tartjuk a hátunkat,
lépjetek, fiak,
magasabbra rajta.

GYÁRFÁS ENDRE
A KEDVES TÁVOLLÉTE

Ölébe vett a dajka súlytalanság,
nem végeszmém, csak végzetem röpit.
Agyamba szűri szintelen parancsát
a hétköznapi, s parány küzdelmeit
magammal-másokkal morogva vívom.
A gondolatlanság lett az úr.
Mert messze vagy, kifosztóm-gazdagítóm.
elérhetetlenül.

DARÁZS ENDRE
NARANCSSÁRGA HOLD

Én nem láttam még ekkora Holdat!
Súlya nagy s ezt érezi a táj.
Várom: indul – egy elnyütt Vernéből
Röppen el a jó Ardan Mihály.

Cilinderrel, fekete szivarral –
Lakkos doboz a hóna alatt,
Mert a Holdban nem akad trafik még,
Nem árulnak ott szivarokat.

Derék Mihály, mozdulsz a meséből,
Régi könyvben, a hónom alatt –
Hepe-hupás, szép gyermekkoromból
Csak ez a könyv és a Hold maradt.

Nagy a Hold ma, jön gyermekkoromból.
Lassan görög, de csak közeleg.
Ardan Mihály, ülj a tenyerembe,
Csal a Hold, de tenyerem meleg.

BÓDAS JÁNOS
NOVEMBER

Az ember most betakarítja
mindenét. Amit kint ér
a tél, azt elragadja, mint a
kóbor ebet a sintér.

Letépi a ráncos falombot,
a gyámoltalan fészket.
Ki dolgát rendbe tette, boldog,
bent tesz-vesz, heverészget.

Jön a köd, fagy. És didereg
a vénülő. A sok gyerek
már karácsonyra készül,

én meg csak azért remegek,
hogy átvészelnem a telet
tüdőgyulladás nélkül.

KERÉNYI GRÁCIA

TALÁLKOZÁSOK KRAKKÓVAL

Régi és új, öregek és fiatalok – szinte közhellyé vált, hogy efféle ellentétpárokkal jellemezzük Krakkót. Hisz a régiségében legjobban konzervált lengyel város, nem hagytak rajta nyomot a második világháború pusztításai (a hitleristáknak nem sikerült az aláaknázott műemlékeket az utolsó percben felrobbantaniok), s nemcsak középületei, hanem belvárosi lakóházai is többévszázadosak; s ugyanakkor a legnagyobb lendülettel fejlődő lengyel városok egyike, egymásután épülnek az új városnegyedek, lakótelepek, s a szomszédos Nowa Huta, a szocialista iparváros ma már ugyancsak Krakkónak egy kerülete. De ami „fiatalságát” leginkább szembetűnővé teszi: nem az épületek, hanem az emberek, a fiatalok. Krakkó a fiatalok városa, az egyetemi ifjúságé: ez jellemzi, nemcsak a hatszázéves jubileum, vagy az évről évre ismétlődő Juvenalia ünnepnapjain, hanem a prózai hétköznapiakon is.

Számadatokat mondjunk? Amikor az idei Juvenalia befejezésekor részt vettem „Krakkó legkedvesebb diáklányának” megválasztásán és megkoronázásán, tíz bájos és okos kislány lépett a döntőbe: Krakkó tíz főiskolája küldött egy-egy jelöltet. S bizony örömmel dobant meg a szívem, amikor a bölcsészlány nyerte el a koronát; hisz magam is bölcsész voltam valaha... Tehát tíz, egyeteme és főiskolája van Krakkónak, az ötszázezernyi lakosságból huszonkétezer a diák; nem csoda, hogy Krakkó futólagos látogatója is lépten-nyomon fiatalokba, a diákokba vagy az egyetembe ütközik.

Így estek az én első találkozásaim is. A legeslegelső, 1952-ben: Ibusz társasutazással mentem Zakopanéba, s a vonat néhány óráig állt Krakkóban. Este kilenctől éjfélig. Beszaladtunk egy páran a városba. Giccses képeslapokra méltó hangulat: telihold a Wawel tornyainak romantikus sziluettje felett, ezüstös fény a Visztulán... ahogy a sötét utcákon bolyongtunk, eszembe jutott, hogy meg kellene nézni a régi egyetem épületét. Megszólítottam egy hölgy társaságában andalgó férfiút. Készséggel útbaigazított: itt jobbra kell mennünk, ott balra... mire az épülethez értünk, léptek hangzottak fel mögöttünk: útbaigazítónk igyekezett a nyomunkba. Hogy megmutassa, hogy megmagyarázza, hogy ez az épület ekkor és ekkor épült, hogy erről meg erről nevezetes, és azután menjünk csak tovább, nézzük meg még ezt meg azt; s mesélni kezdett, a reneszanszkori Krakkóról, az egyetemről, Kopernikuszról meg Twardowskiról, a lengyel Faustról, aki eladta lelkét az ördögnek. Mesélve kísért vissza bennünket a pályaudvarra; „szerelmese vagyok a városomnak” – mondta; foglalkozására nézve villanyszerelő volt.

Második találkozásom, 1954-ben, hosszabb ideig tartott, s erősebb szálakkal fűzött az egyetemhez. Júniusban köszöntöttem be Krakkóba, épp az évenkénti „krakkói napok” idején, amikor lófogatú villamos jár a főtérről a Wawelig, s a hajdani tatár betörést idéző „Lajkonik” maskara vonul végig a városban. Az egyetemen épp vizsga-időszak volt ez, s a krakkói belvárost övező Planty-park fái alatt, a padokon mindenütt biflázó, izgatott diákok ültek. A Slowacki-kötet szerkesztésével kapcsolatban magam is napokig bújtam a lengyel irodalmi szeminárium könyvtárát, s fölkerestem a megboldogult Kleiner professzort, aki épp lakásán vizsgáztatott. Az egyetemmel való találkozásom mégis más momentumhoz fűződik: egy ebédhez, a Planty-ról nyíló diétás étteremben.

Itt szólított meg egy diáklány, az újságíró-szakról. S beszélgetésünk eredményeképpen csakhamar a Ziai-utcai diáklány-kollégiumban találtam magam, fejest ugrottam a krakkói diákéletbe. Végigizgultam a három barátnővel: Lenával, Dankával és Gieniával az utolsó vizsgákat és az első szerelmeket, együtt strandoltunk a Visztula partján Twardowski, ama bizonyos varázsló hegye alatt, s együtt vettünk részt a szentjánosnap „Wianki” koszorú-ünnepségen is. Lena magyarázta el, miközben a folyóig lenyúló réten ülve néztük a Wawel görögtüzeit, a népi tánc-előadást és a vizen úszó, lángoló koszorúkat, hogy miképpen fonódik össze Krakkóban a jánosnap-i koszorúsztatás népszokása Wanda királylány mondájával. A faluszéli patak habján ringó koszorúk völegényt jósolnak a parasztlányoknak, Wanda királylány viszont, Krakkó mondai alapítójának, Krak királynak a leánya, épp német völegénye elől ugrott le, beölte magát a Visztula habjaiba, hogy megmentse hazáját a német igától. Erre emlékeznek mindmáig tűzijátékos koszorú-ünnepségükkel Szent János éjszakáján a krakkóiak...

Mért is emlegetem most mindezt? Mert épp tíz év múlt el azóta. Tíz év után, 1964. májusában, vettem részt a Jagelló Egyetem 600 éves jubileumi ünnepségein, s visszanevezve fölmérhettem ezt a tízéves egyetemi, városi történelmet éppúgy, mint ama hatszáz esztendőt.

Útban Krakkó felé fölkerestem Zakopanében Lenát, a városi tanácselnök titkár-nőjét, a helybeli főerdész – a hajdani erdészeti főiskolai diák – feleségét. A háztartás, a két gyerek gondja nem feledtette el vele, amit Krakkóból hozott, s a Jagelló Egyetem sem feledkezett meg régi diákjairól: épp ez év áprilisában rendezte meg az 1954-ben végzett diákok tízéves találkozóját. Szokatlan ez nálunk: mi csupán érettségi találkozókat szoktunk tartani; sajnos, mi nem éreztünk oly szoros kapcsolatot későbbi Alma Materünkkel, mint a krakkói diákok a Jagelló Egyetemmel. (A kétnapos, egyetemi fogadással és családi hangulatú mulatsággal egybekötött találkozó során a prorektor körülvette hajdani diákjait az új egyetemi épületekben és kollégiumokban, s a volt évfolyamtársak elhatározták, hogy a jövőben aktívabban fogják segíteni egymást: szakmai elhelyezkedést szereznek azoknak, akik más munkaterületen dolgoznak, levelezése útján próbálják kölcsönösen megoldani egymás problémáit.)

Családias hangulat jellemezte a nagyszabású, világméretű ünnepségeket is: s nyilván éppen ez a krakkói Alma Mater utolérhetetlen varázsa. A vendéglátó Jubileumi Iroda az újonnan épült Női Diákkollégiumban helyezte el a világ minden tájáról összegyűlt vendégcsereget; lépten-nyomon diákok siettek a vendégek szolgálatára, diák volt a portás, a liftes, az emeletfelelős szobalány, – mosolygó és készséges, nem boravallót-leső fiatalok vettek körül benünket. A kétszemélyes, erkélyes, ragyogóan tiszta kis vendégszobában visszaemlékeztem a Ziai-utcai ütött-kopott kollégiumra: hát igen, a Népi Lengyelország alaposan utánasietett ebben a tíz esztendőben az elmúlt évszázadoknak! Hisz nemcsak ez: ott a Reymont-utcai kollégium is, melynek ablakaiban és erkélyein, ahányszor elmentünk mellette autóbusszal, napozva tanultak, olvastak a diákok; ott van a közelben a szép új uszoda, – s visszaemlékeztem a Visztulaparti strandolásra –, mint ahogy ott a szép, parkírozott sétány is a Wawel alatt, ama mező helyén, ahol földön ülve néztük a koszorú-ünnepséget és a tűzijátékot...

A Népi Lengyelország többszázmilliósi beruházásokkal „ajándékozta meg” Krakót nagy egyetemi ünnepe alkalmából. Valóságos új, modern egyetemi városnegyed épül, a város parkos szén; eddig tizenhat új vagy kibővített egyetemi épületet adtak át a Jagelló Egyetemenek, az Orvostudományi Főiskolának és a Mezőgazdasági Főiskolának; matematikai és fizikai intézetet, filológiai intézetet, kémiai, állattani és geológiai intézetet, csillagászati obszervatóriumot... új lakóházakat kaptak az egyetemi dolgozók, kibővült az egyetemi nyomda és a fűvészkert. Ezek a beruházások természetesen amúgyis égetően szükségesek voltak, a jubileum csupán az alkalmat szolgáltatta: hisz Krakkó városa és egyeteme összeforrt, történelmük egybefonódott jó és rossz sorsban.

Egybefonódott, ama nevezetes alapítási okmány óta: 1364. május 12-én vetette meg Nagy Kázmér, az utolsó Piast király, a krakkói egyetem alapját. Krakkó városa

még aznap, az alapítás napján, külön diplomában jelentette ki, hogy gondját viseli az ország fővárosában létrejött Studium Generalé-nak. S bár az egyetem Nagy Kázmér halála után hanyatlani kezdett, Jagelló Ulászló 1400-ban felesége, Jadwiga királynő (vagyis Hedvig, Nagy Lajos királyunk lánya) hagyatékából megújította, átszervezte s csakugyan világszerte ismert reneszánsz egyetemmé alakította. Ő adta az eredeti három – szabad művészetek, jogi és orvosi – fakultáshoz negyedikül a teológiát, s az ő nevét viseli az egyetem mindmáig.

A Jagelló Egyetem az évszázadok viszontagságai során megőrizte vezető szerepét Lengyelország kulturális életében; a lengyel tudomány egyetlen tűzhelye volt a XIX. században, s a második világháború alatt – bár a hitleristák 183 tanárát és tanársegédét koncentrációs táborba hurcolták – illegálisan folytatta a lengyel ifjúság tanítását. A felszabadulás óta ismét fő büszkesége Krakkó városának; az Orvostudományi Főiskola különválása óta 5 kara van (jogi, bölcséleti-történettudományi, filológiai, matematikai-fizikai-kémiai, biológiai-földtani), s pillanatnyilag 5320 rendes és 1350 levelező hallgatója.

A jubileumi év s a májusi jubileumi ünnepségek rendezvényeiben ismét összefonódtak a városi és egyetemi hagyományok. Az alapítás évfordulóját már jónéhány éve a „Juvenalia” diák-karneváljával ünnepli a fiatalság; maskarában szaladgálnak, vonulnak föl-alá, táncolnak az utcán a diákok, ilyenkor „mindent szabad” nekik, autókat, villamosokat megállítani, adót szedni a Flórián-kapuban... teret kapnak a művészi tevékenység szervezettebb formái is: lovaskocsin játszanak a vándor diákszínház komédiásai, „udvari opera” koncertezik az óvárosi házak udvaraiban, kerítésre-festésben versenyeznek az ifjú festők a városház tornya körül sebtiben húzott palánkon. A jubileum alkalmából a városi hatóságok ugyanezre az időszakra hirdették meg az idén a „krakkói napok”-at is, a Lajkonik-járással; a város és a diákság hagyományos mulatságai festették alá az egyetem ünnepi ülészakának „komoly” rendezvényeit.

Hogy csak néhányat említsünk a tudományos értekezletek közül: „A krakkói egyetem története az európai egyetemek történelmében”, „A tudomány és a krakkói főiskolák a Népi Lengyelországban”, „Az orvostudomány fejlődése az elmúlt 600 esztendőben és orvostudományi iskoláink mai didaktikai problémái”, „A technikai haladás szerepe a tudományos kutató munkában”. A jubileumi hetet nemzetközi diákszeminárium zárta le, melyen a belföldiekén kívül 23 külföldi egyetem képviselője vett részt (tőlünk sajnos csak jogászt és medikust küldtek ki, bölcsészt nem).

Egymást érték a kulturális rendezvények: 42 kiállítás nyílt meg Krakkó 16 múzeumában a jubileumi évben, melyek részint a mai lengyel művészet eredményeit, részint a krakkói egyetem, a lengyel tudomány és művészet történelmi múltját elevenítik meg. A jubileumi hét meghatározó látványossága volt Kochanowski reneszánsz-drámájának szabadtéri előadása a Wawel udvarán; ünnepi hangversenyeken mutatta be a régi és a modern zenét a külföldi vendégeknek a krakkói Filharmónia.

S nemcsak a hazai diákság: színpompás menetben vonult fel a nemzetközi tudósereg is. Egyetemi díszruhát, tógát, talárt öltöttek a professzorok, dékánok és rektorok; a sárga szín dominált a Sorbonne professzorai közt, a kék a németeknél, a piros és a fekete az olaszoknál, – s nem tudni, hogy a bolognai rektor pomponos birétumának volt-e nagyobb sikere a nézőközönségnél vagy a svédek és finnek raffolt cilinderének. Persze a legnagyobb számban mégis csak a lengyel professzorok sorakoztak fel, hermelines gallérjukban és piros biboros-kalapjukban; s belföldiek és külföldiek egyformán vidám méltósággal, nemzeti-egyetemi hagyományaik kegyeletes tiszteletével viselték kosztümjeiket, akár a díszdoktor-avatáson vagy az ajándékok ünnepélyes átadásakor, akár a waweli díszgyűlésen. Az egybegyűlt diákok és professzorok koszorúkat helyeztek el az egyetem alapítói: Nagy Kázmér, Jagelló és Jadwiga koporsóján, s azután ünnepélyes menetben vonultak le a „királyok útján” a főtérré, a városi tanács elnökével való találkozásra. Tűzött a nap, s szakadt a színes fejfedők alól a verejték; de a körös-körül összegyűlt, újjongó krakkói népre nézve, a meghatottság fedlétette a résztvevőkkel fáradtságukat.

Huszonegy ország küldöttei adták át ajándékaikat a krakkói Słowacki-színházban a Jagelló Egyetem képviselőinek, s az üdvözlő beszédek során a latin mellett a lengyel szó hangzott fel legsűrűbben. Lengyelül beszéltek a német és orosz, grúz és kínai, svéd és amerikai professzorok; köszönetet mondtak Alma Materüknek a hajdani krakkói diákok, mint például Ludwik Ehrlich, a világhírű oxfordi professzor, vagy a most díszdoktorrá avatott kiváló jugoszláv író, Ivo Andrić.

Nagy szeretettel ünnepelték a krakkóiak a magyar küldöttséget. Mind a négy hazai egyetemünk képviseltette magát; kiemelkedő szerep jutott közülük a pécsi egyetemnek, – hiszen megállapodás jött létre a lengyelekkel, hogy szorosabbra fűzzük a barátság és együttműködés szálait a krakkói és a pécsi egyetem közt. A kijevei és a jénai egyetemmel már kialakult ilyen szorosabb kapcsolat s most a pozsonyi és a pécsi egyetem fejezte ki óhaját, hogy a Jagelló Egyetem testvér-intézményévé váljék.

Aki nem mélyed bele alaposabban a lengyel kultúrtörténetbe, az is talál bizonyos hasonlóságokat Krakkó és Pécs helyzete és szerepe közt. Ósrégi kulturális hagyományok és hatalmas lendületű ipari fejlődés, régi és új, amit annyiszor emlegetünk... Vajon betöltheti-e Pécs azt a szerepet hazánk kulturális életében, amit Krakkó tölt be Lengyelországban? Bizvást állíthatjuk, hogy például a Jelenkor országos, nem-provincionális jelentősége fölér a krakkói Zycie Literackie irodalmi hetilapéhoz. És a város szellemi élete különben, általában? Az ifjúság, a diákság aktivizáló hatása?

Krakkói találkozásokról beszéltem cikkem elején. Nem szóltam irodalmi és történelmi kapcsolatainkról, Hontérről és Erdősi Sylvesterről, sem Balassiról vagy Rákóczió. A magyar diákoknak külön kollégiumuk volt valaha Krakkóban, s fővárosa volt Krakkó az akkori magyar Felvidék egész kulturális életének. Ebből érzünk-e valamit, vagy csupán a város ódon veretű fiatalsága teszi, hogy otthon érzi benne magát a magyar, ha csak egyszer is elsétált a Flórián utcán át a Főtérre?

Nemcsak a magyar: otthon érezték magukat a külföldiek mind a jubileumi ünnepségek hetében, és nemcsak az ünnepségek idején. Mi Krakkó „titka”? Talán hogy *egyszerre* sajátosan lengyel és egyetemesen emberi benne az, ami szép.

Fejes M. Béla

Fejes M. Béla
1900

FEJES M. BÉLA rajza

VERES PÉTER

A SZELLEMI KÜLTELKEN...

Realista elmélkedés egy abba nem hagyható vitáról

A Budapest-vidék problémáról már korábban is sok okos szó hangzott el és sok helytálló gondolat íródott le. S ha mégis és újra itt van, íme még a forradalom után, a szocialista rendszerben is, akkor az eddig felsorolt okokon túl, lenni kell ebben olyan tényezőknek is, amelyek már valami történelmi sorsszerűségnek tekinthetők. (Legalábbis az eddigi történelmi tapasztalatok alapján.)

Lássuk ezt példákbán:

Az, hogy a történelem számontartott évezredeiben sok-sok évszázadon át Babilon volt a „világ közepe”, (a Himaláján és Pamiron innen!) majd egyideig Ninive, aztán újra Babilon, azután Róma, később – mindig szellemi értelemben szólva – Bizánc, tegnap Párizs, – és ma? – hm, még ma is Párizs –, az nyilvánvalóan történelmi szükségszerűség, (a természettudományi hatóerőkről – „társadalommechanika”, hatalom-gravitáció, éghajlat, földminőség, stb. – nem beszélek, pedig azok is ott vannak ebben) és azt bizonyítja, hogy a világ (a földi „világ”) és az emberi nem: egy. Egy még akkor is, ha nem akar egy lenni, ha a főhatalomért, a legelső helyért, a világ irányításáért akármennyien és akármennyit harcolnak is. Egy még akkor is, ha ezért több nagy, esetleg óriás város-centrumokat építenek fel. Még akkor is, ha ezek nem erőhatalmi és nagyságrendi versengési szándékokból, hanem természetszerűleg, egy-egy nagy nép-nemzet népesedési és termelési-gazdálkodási-kereskedelmi adottságaiból növekedtek fel. Mert a „létérzékelés” és az ezzel kölcsönhatásban fejlődő gondolkodás és az ebből következő politikai (társas) cselekvés valahol mindig sűrítődik. (Még a brontosaurusok sem lehettek teljesen egyformák és nem egyenletesen osztódtak el a földön.)

Lehet, sőt valószínű, hogy majd ez a Párizs-központúság a jövő időkben a szellem és a gondolkodás szintjén is megváltozik, mint ahogy népesedési, gazdasági, katonai, politikai téren már régen megváltozott. Az új világhatalmak is megteremthetik a saját csúcshatalmukat és túlnőhetik a mostani szellemi főhelyet, Párizst, mint annak idején Róma Athént, Bizánc Alexandriát, vagy Észak Pekingje a Dél Hangcsou-ját. Még az is lehet hogy új világrész-centrumok alakulnak ki Delhiben, Kairóban, Pekingben vagy Buenos-Ayresben. Sőt az is lehet, hogy ezek közül valamelyik (mindegyik mögött óriási népesedési és gazdasági „hinterland” van) szellemi világcsúcsra, az új Párizs rangjára emelkedik, de ez mind a távol jövő dolga. Egyelőre amint látjuk, Párizs tartja magát, nemcsak a nálánál nagyobb Berlinnel, Londonnal, hanem még Moszkvával, New-Yorkkal szemben is. Nem is szólva a népesség dolgában kétannyi lakosú Tokióról és más – egyelőre – periférikus nagyvárosokról. (Félreértések és félremagyarázások ellen: aki Párizsból szól, az még ma is az egész világhoz szól, a többi óriás-városok szellemi sugárzásköre korlátozottabb.)

Mit akarok ebből kihozni?

Azt, hogy ez a – mondjuk: mechanikai törvény a kisebb körökön belül is érvényes, tehát a mi kis Magyarországunk esetében sem vitás: az ország központja politikai, gazdasági, kulturális és mindenféle értelemben Budapesten van és nyilván ott is marad egy egész sor objektív okból következően a beláthatatlan jövő időkben is.

Igen bizony: az imént említett társadalom-mechanika a szellemi gravitáció terén is érvényes. A mi esetünkben: nem lehet azt kívánni, hogy Debrecennek, Szegednek, Pécsnek, Miskolcnak, vagy akármelyik vidéki nagyobb városunknak a szellemi élete Budapestével minden tekintetben – hogy is mondjam? – „szinkronban” legyen. Éppúgy nem lehet ezt kívánni – még ha álmodozni lehet is róla – mint azt, hogy Budapest irodalma és művészeti élete Párizsával egy szinten legyen. Még akkor sem, ha itt esetleg nagyobb művek születnének egyazon időben. Ez már a dolgoknak az a törvénye, amelyről az előbb szoltam. (Jean Paul Sartre Párizsból az egész világhoz szól – meg is érződik a hangján – Németh László mégis csak Magyarországhoz, ha akármilyen messzire lát is.)

Nagyon érdekes ezzel szemben, hogy a zenében, elsősorban a magas előadóművészetben van kialakulóban egy valódi, tehát a politikai és gazdasági hatalomtól, valamint a népesedési csomópontoktól is függetlenül hierarchia, amely már úton van afelé, hogy valóságos világ-hierarchiává váljon. Természetesen ma még és valószínűleg sokáig, sokat formál vagy „deformál” ezen is az előbb említett társadalom-mechanika, de azért a Pablo Casals-ok, Toscaninik, Emil Gilesek, sőt most már a japán és kínai, majd nemsokára a hindu, arab, vagy néger előadóművészek legnagyobbjai is bekerülnek ebbe a minden állami, politikai, világnézeti, sőt nyelvi különbségeken is túlemelkedő tehetség-hierarchiába.

Viszont az is igaz, hogy az összes művészetek közül ez hat legkevésbé a történelem menetére-mikéntjére.

Bach, Mozart, Beethoven, Haydn, Schubert, stb. minden országban, minden rendszerben egyformán jó. Éppúgy jó a fasisztáknál, mint az antifasisztáknál, éppúgy a kommunistáknál, mint az antikommunistáknál. Ugyanez a helyzet valamivel kisebb mértékben (ma még, de meddig?) a névtelen konzumzenével is. Egymással szembenálló, élet-halálharcban álló hadseregek katonái ugyanarra az olcsó dzsessz-re táncolnak már ma is. Amióta a világ-szórakoztató ipar levette az emberek szájáról az éneket és a dalt és kivette a kezükből a saját zeneszerszámot, mert mindent készen, produkciószerűen s azt is gépileg sokszorosítva termel és szállít, nincs többé a szó régi értelmében vett nemzeti zene és kérdés, megmaradhat-e egyáltalán a „zenei anyanyelv”, ha már a bölcsőben anya-ének és házi muzsikaszó helyett rádiózenét és „animális” vademberi ritmust (csak „vademberi”-t, mert az állatok táncai általában esztétikusabbak – ti. nincs benne üzletes pornográfia és hátsó szándékú hatásvadász) szív fel és épít be önmagába a gyermeki idegzet.

Van-e ebből kivezető út?

Van. Minden létformából van, *ha megjelenik a veszélyérzet és az életakarát.* A „tudatos lét” a kivezető út. Minden embert tanítani, nevelni kell a zenére is. De ezen az úton most ne menjünk tovább...

Visszatérve a mi külön problémánkhoz, a mai vidéki irodalmi élet keserveihez, az előbbi általános tény-igazságok érvényén belül mégis vannak itt olyan tennivalók, amelyeknek a következetes végbevételével el lehetne érni az intézményes egyenjogúsítás, és ami ezzel jár: a jobb szellemi közérzet és a kevésbé sérelem-pszichózisú közgondolkodás lassú (sajnos, gyorsan nem megy!) és céltudatos, tehát reménykeltő útnakindítását.

Ez azonban elsősorban és főképpen csak az intézményszerű szellemi életre (lapok, folyóiratok, könyvkiadás, színház, zeneélet, főiskolák, akadémiák, stb.) vonatkozik, az egyes íróra, művészre még ilyen körülmények között is érvényes, hogy kinek-kinek egyenként is meg kell harcolnia a maga harcát az ország, esetleg tovább, a világ elé jutásért.

Nem kell hivatkoznom a múlt nagy magyar íróira, akik majd mindnyájan vidéken éltek és írtak, mert az nem vág ide. Akkor még nem volt országos értelemben intézményesült szellemi élet. Sőt, ami volt is, Debrecenben és Kolozsváron több volt mint Pozsonyban vagy Pesten.

Még Petőfire, Aranyra és Jókaira sem, mert az is más helyzet volt. Budapestnek mint fővárosnak a szellemi és irodalmi centrum jellege ugyan a 19. század derekán

(48 előtt) már indulóban volt, de igazában csak a század utolsó, és a huszadik század első tizedeiben alakult ki. Olyan hirtelen és olyan mértékben, hogy az egy kicsit már sok is volt. Sok volt, mert például a Juhász Gyula tragédiájában, de még a jól induló Szabó Dezső be nem érésében és a szellemi közélet periferiájára szorulásában is, ennek a Pest-centrizmusnak nyilvánvalóan része volt. Nem is beszélve a Tolnai Lajosok és Oláh Gáborok dics-szomjáról és az ebből következő felörlődésekről. Másodvonalbeli tehetségeknek Pesten élni és az első vonalért küzdeni még élet, ha olyan amilyen is (mondjuk, ha Tóth Árpados is), vidéken maradni azonban kinszenvedés. (Egy Solohov már Vesensztkben is úgy az ország közepén van, mintha Moszkvában lakna. De ide eljutni...?)

Mindez igaz és különösen a literátor természetek esetében százszorosán igaz. Azonban éppen a mi példánk mutatja (a népi írókat értem), hogy még ennek ellenére is be lehetett törni „Dévénynél” – vagy akár Makónál, Biharugránál – „új időknek új dalaival”. És nemcsak József Attilára, Illyésre, Erdélyire, Szabó Lőrincire, Remenyikre és a többiekre gondolok, akik megjárták a szellemi élet iskolai útjait is, sőt ami nem kevésbé fontos, mert eleve rangadó dolog, némelyikük még Párizst, Európát vagy éppen Amerikát is, hanem Tamási Áronra is, aki a messze Erdélyben lett íróvá s csak azután került fel Pestre. Vagy még inkább paraszti magunkra – mondjam-e hogy Sinka Istvánra, Szabó Pálra – (mert Áronnak azért Erdély nemcsak hátrány, hanem előny is volt az akkori világban), akik bizony otthon Biharban, Hajdubán lettünk az ország írójává s majd csak azután – és jó későn – jöttünk fel Pestre.

Könnyű volt nekünk? A kor és a történelmi mozgás is segítette minket? Úgy van, nagyon igaz! Élni ugyan nehéz volt, nagyon nehéz volt, de íróvá lenni, nemcsak a saját vidékünk népéhez, hanem az egész országhoz szólni – hm, no, ha nem is volt éppen könnyű, de reményteljes, „eredményteljes”, tehát lelkesítő, erőt adó küzdelem volt. Olyannyira, hogy én például nem is éreztem küzdelemnek... csak... csak... no, úgy ment, mintha magától ment volna... (A győzelemnek sodró ereje van.)

Mivel értük el?

Azzal, hogy Biharugráról, Vésztőről, Balmazújvárosról vagy akárhonnan, de mindig az egész országhoz, az egész néphez, később az egész nemzethez és mindig az összesség, a közösség dolgairól szoltunk, még ha paraszti vagy helyi részletkérdéseket feszegettünk is. Nemcsak azért írtunk, hogy nekünk is helyünk legyen a „literatúra” kis külön-világában.

Mégegyszer mondom: Könnyű volt nekünk. Sokkal nehezebb minden más társadalmi könnyebbség mellett is, azoknak a fiataloknak és kezdőknek, akik ma vidéken élnek.

Nehezebb, de nem lehetetlen. Csak nem szabad belenyugodni, hogy csakcsupán Szegednek, Debrecennek, Pécsnek, Miskolcnak, vagy akármelyik „provinciának” írjunk. Azok között a fiatalabb – és középkorú – írók között, akiket ma számontart a szűkebb irodalmi közvélemény, nemcsak pestiek (mellesleg azok számára sincs „zöld út”) és Pesten élő vidékiek vannak, hanem olyanok is, akik most is vidéken élnek. Nem sorolom fel a neveket, mert abból sokszor nem-jó beszédek keletkeznek, de a legfrissebb eredmények közül mégis megemlítem Mocsár Gábor–Taár Ferenc tankönyvét, és Nagy Tibor hortobágyi számadásait. Vidéki, helyi kérdésekről írnak, de országnak szóló módon. Vagyis abban van a dolgok nyitja, hogy az író, még ha csakugyan tehetséges is – de ez általános előfeltétel – hogyan érez és hogyan gondolkodik.

Persze, ehhez a központi lapok, folyóiratok szerkesztőinek és a kiadóvállalatok vezetőinek is szemük, fülük kell hogy legyen...

*

Végezetül: mi van hát?

Van egy általános érvényű főigazság: a változó erővonalakkal és sűrűsödési csomópontokkal működő társadalom-mechanika világarányokban is, egy országon belül, s még tovább egy megyén, vagy akár egy járáson belül is. Ezen belül van, vagy lehetséges egy bizonyos határig olyan társadalmi-állami szervező tendencia, akarat

és erő, amely a felismert problémák vonalán mindent megtesz, ami megtehető. (A tudat visszahat a létre: az eszme anyagi erővé válik.)

Van végül az egyes ember – maradjunk a magunk körében – az író, aki az adott közegben, segítő és nem-segítő erők közepette megharcolja a maga harcát a világ elé való jutásért. Ha bírja: az Értől az Óceánig, de legalább a saját közösségében – nemzetében – való becsületes, igazságos elismerésért...

Ennél többet az Isten se tud tenni!

TOMA ADÁM

A SZOCIOGRÁFIA KÖRVONALAI

Két új mű és egy fogalomzavar ürügyén

Esemény volt, amikor néhány éve szöbakerült, hogy *Féja Géza* visszatér a szociográfiához. Nevezetes fegyverténye és maradandónak ígérkező műve ugyanis – sokak szerint – a *Viharsarok* volt; akár az irodalom, akár nemzeti megmaradásunk szolgálatának léptékével is mérjük műveit. Miért? Mert amikor az emberek úgy érzik, hogy élni többé a régi módon nem lehet: akkor az életerő megújulásának jele a heves összecsapás és szakítás a fennálló viszonyokkal. A *Viharsarok* írójának heve pedig a nemzet ocsudását és életerejét serkentette. A népi írók hatásában fölnövekedett egykori ifjúság, a mai negyvenévesek nemzedéke tanúsíthatja, hogy csakugyan túlzás nélkül állíthatta *Révai József* még a háború előtt – 1938-ban, Moszkvában:

„A falukutató írók tudományos és publicisztikai munkássága... – túlzás nélkül lehet állítani, hogy – az utolsó két évtized legjelentősebb szellemi áramlata Magyarországon. Nem volt ebben az időszakban még egy szellemi áramlat, amely mélyebben hatolt volna a közvéleménybe, amelynek hatása az egész magyar közéletre nagyobb lett volna, amely megtermékenyítőbben hatott volna a magyar szellemi élet szinte minden területére... A legtöbbet azon a területen tanulhatunk tőlük, amelyen a legnagyobb és legmaradandóbb a teljesítményük: a magyar agrárkérdés területén... Ez a pusztá szociográfia több világosságot derített a magyar falu társadalmára, mint a magyar agrárstatisztika egy fél évszázada megjelenő számadatai együttvéve...” (*Marxizmus, népiesség, magyarság*, Szikra, 1948, 216 és 217. old.)

Féja figyelme most – az úri-Magyarország bukása utáni második évtized végén – a Sárközre irányult. Ez pedig a tegnapi feudalizmus, a kötött nagybirtok klasszikus tájának, a Dunántúlnak is egyik legelmaradottabb, élőkövület számba menő zuga volt. Keresve sem találhatni alkalmasabb társadalmi közeget és közgazdasági modellt a régi és az új közötti változások fölmérésére. Ha valahol, itt volt és van tere a hatni akaró szellem feszítővadásának. Ezért előzte meg szokatlan várakozás új könyvét. És ezért tették föl olyan sokan a kérdést: – Most, az újabb átalúton vajon zöld, sárga, netán piros fénnel jelez majd? – az a *Féja*, aki negyed századdal ezelőtt se rest, se gyáva nem volt, amikor löcsöt kellett akasztani. S nyomban kézbe is vették a *Viharsarok* táján csakúgy, mint Tolnában s a vidékiek legnagyobb városában, Pesten és Budán, mihelyt megjelent.

Új vállalkozásának nem csupán politikai pikantériája és időszerűsége, műfaji és mestersegbeli izgalma sem mindennapi!

Féja új művének megjelenése táján – mint ismeretes – több szociográfiának mondott kötet látott napvilágot. Minthogy a társadalomrajzot egyidőben szükségletlennek, sőt veszélyesnek nyilvánították, s minthogy e művek az új nemzedék tolla alól kerültek ki, megjelenésüket követően maga a szociográfia fogalma – tárgya, funkciója, formája – fölött is vita támadt. A vita eredményét, egyelőre, nem a fogalom korszerű értelmezésében, szocialista újjáértékelésében észlelhetjük. Ellenkezően. Mivel napjainkban, a szocializmus építésében eltelt közel két évtized után – sajnálatosan, de egyáltalán nem szükségszerűen – összekuszáltabb a társadalomrajz fogalma, mint valaha is, problématicájának kibogozását megkönnyíti a szociográfia kezdetének föllevenítése. A tudományok és művészetek értéséhez az ismeretek bizonyos fokán egyébként is nélkülözhetetlen a kialakulásuk és történetük áttekintése.

A honi feudálkapitalizmus utólján kötelező középiskolai tananyaggá vált a szociológia-szociográfia* fogalmának és módszerének ismerete. A magam sorványával például 1942-ben, a gimnázium hetedik osztályában, dr. Dékány István 1921-ben kiadott tankönyvéből súlykolatták a holland S. R. Steinmetz formuláját, persze középfokú higitásban. Eredetiben így szól:

„A szociográfia egy nép minden viszonyának és állapotának** bizonyos időpontban minden lehetséges eszközzel való leírása.” (V. ö.: Dékány: Közgazdaságtan, Franklin, 85. old. és Huszadik Század, 1913, 2. sz. 2. old.)

Három évvel később, 1945-ben, Erdei Ferenc akkor megjelent tanulmánya vezetett rá, hogy e meghatározás nem eléggé konkrét. Steinmetz ugyanis – mint általában a polgári szociológusok – a konkrét társadalmi jelenségeket az alaptól, az adott termelési-gazdasági viszonyoktól és a természettől elszakítva vizsgálja és semmi jelentőséget sem tulajdonít a társadalom-elméletnek, mégkevésbé a filozófiának. Erdei viszont a termelési viszonyok meghatározó hatását is, s a társadalmi fejlődésben oly számottevő tudati-ideológiai tényezők szerepét is fölismerte:

„A társadalomrajz, a szociográfia... azt vizsgálja, hogy egy adott korban egy adott közösségnek a társadalma milyen... A gazdasági viszonyok az emberek tudatán keresztül határozzák meg a társadalom formálódását... A történelmi materializmus újabb fejlődése a társadalom önálló felfogása felé halad és mind több gondot és figyelmet fordít arra, hogy a sajátlagos társadalmi világnak a jelenségeit és alakulását részletesen feltárja... Amilyen mértékben mind kétségtelenebbé válik az anyagi termelési viszonyok meghatározó jelentősége, ugyanolyan mértékben világosabbá lesz az is, hogy a társadalom sajátos önállósága és öntörvényűsége is fennáll.” (A magyar társadalom, Kolozsvár, 1945, 6. és 4. old.)

Erdei szintézisének a jelentőségét azon mérhetjük le, amit igényként már a századfordulókor megfogalmazott Leopold Gusztáv, a Társadalomtudományi Társaság akkori vitájának egyik előadója, de az mind a nyugateurópai, mind a hazai elméletekben és a gyakorlatban egyaránt kielégítetlen maradt Erdei munkásságáig:

„Mindenki ítélkezik – mit már Spencer is főlemlit –, de a szociológia művelői között is homlokegyenest ellenkező elvekre akadunk... A magyar szociológusok hibája, hogy nem méltatják a marxista szociológia nagy jelentőségét... Az ok és az okozat törvénye megállapítható... az emberi társadalomban is.” (Huszadik Század, 1903, 3–4. sz. 6. és 8. old.)

Leopold burzsoá eszmeiségű volt. A marxizmust és a történelmi materializmust azonban ismerte. Ezért volt tárgyi alapja és erkölcsi joga, hogy egyáltalán nyilvánosságra élé állhasson véleményével, – akkor, amikor már létezett és hatott Engels és Marx életműve. Sok kérdésben vitatkozott a marxizmus egyes teoretikusaival, ám ezt nem kinyilatkoztatásokban, hanem alapos elemzésekkel alátámasztva s imponáló fölkeszültséggel tette. Ennek tulajdonítható, hogy – noha nyíltan megvallotta: ideológiai téren ellentét van szemlélete és a dialektikus materialista, sőt általában minden XIX. századi determinizmus között – végső következtetései mégis a szocialista szociográfia elemeinek igénylésébe torkollanak. A gazdasági és a szellemi faktort – írja Leopold – együtt kell venni: szintetikus történetfelfogás felé hajlik a modern szociográfia; A Comté egyoldalú, képtelenség magunkéva tennünk Marxék után. (V. ö. 14. old.)

Az Erdei Ferenc elméleti munkásságában tetőződött hazai fejlődési folyamat azonban (amelyek méltánytalan volna elhallgatnunk oly komponenseit, mint Darvas, Főja, Illyés, Kodolányi, Kovács Imre, Németh László, Szentmiklóssy Lajos, Szabó Zoltán, Veres Péter és mások művei) nem csak kitöltött, de le is zárt egy korszakot. A magyar szociográfia már a felszabadulás előtt szűttesszítette s meghaladta a burzsoá szociográfia tudati-ideológiai kereteit s a szocialista szociográfia kezdeteivé fejlődött. És hogy ez ítéletben nem vettem el a súlykot, hadd idézzem az okkal nagyon kritikus Révai Józsefet:

* T. i. csak később alakult ki a szociológia és a szociográfia között az a rövid időszakig tartott megkülönböztetés, hogy az utóbbi inkább empirikus leírás, induktív módszer, az előbbi viszont elmélet és deduktív módszerrel dolgozik. (V. ö. Hegedűs András: A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. Bpest, 1961, 256. old.)

** A közölt szemelvényekben lévő kiemelések tölem származnak – T. A.

„Mert a népiesek ezt hirdetik – demokráciát, földreformot, parasztegységet – ezért nem egyszerűen „kispolgári reformerek”, hanem alapjában a parasztság képviselői. Programjuk tartalmában, potenciálisan, eszméileg, perspektívában azok... Bőven foglalkoztunk a népiesek álláspontjával és kutatásaik tapasztalataival az agrárkérdés területén és részletesen igyekeztünk összevetni e tapasztalatokat a marxizmus álláspontjával. Az eredmény: ezen a területen alig van közöttünk ellentét. Ellenkezően: éppen az agrárkérdés, a parasztkérdés az, amelyben messzeemenően egyek a nézeteink egy egész nagy történelmi korszak teendőiről.” (I. m. 258, 259. old.)

Azóta Hegedüs András már a modern polgári szociológia bírálatát és a marxista szociográfia elméletét is kifejtette kitűnő kézikönyvében. Hegedüs jelentősége szerint értékeli a nyugati polgári szerzők magyarországi hatását, jóllehet műve sokkal a jelenlegi vita előtt, 1961-ben jelent meg. Meggyőződésem, a vitakozók és a vita figyelői egyaránt érdekeltek Hegedüs megállapításainak mérlegelésében. Különösképpen a következőkre hívnám föl figyelmüket *végleges* álláspontjuk kialakítása előtt:

„A burzsoá szociológia társadalmi tudatra gyakorolt hatásának a *növekedése napjainkban* hasonló jelenség... mint ami nálunk az első világháború előtt – főként a polgári radikálisok között... nyilvánult meg... A modern polgári szociológiában, és különösen a mikroszociológiában megnyilvánuló empirikus tendenciát nem lehet azzal vádolni, hogy a társadalmi élet konkrét jelenségeit kutatja, mert hiszen a marxista szociológiának, hasonlóan mint a közgazdaságtudománynak nem lehet más kiindulópontja... Az alapvető különbség tehát a lényegre érintő ideológiai téren a dialektikus materialista és az idealista szemlélet közötti lényegbevágó ellentétben van... Tagadják a társadalomelmélet és szélesebben a filozófia jelentőségét, a véletlen és a szükségszerű jelenségeket összekeverik a társadalmi jelenségek mélyebb okaival, s ha mégis érintenek mélyebb társadalomelméleti kérdéseket, akkor ezekre misztikus és idealista magyarázatot adnak.” (I. m. 9, 11, 12. old.)

Elgondolkoztató hát, hogy napjainkban, éppen a szocialista ideológia meghirdetett offenzívája idején kísérlik meg nálunk visszaállítani a századforduló előtti anakronizmust a társadalomrajz értelmezésében. Csák Gyula írószövegségi vitabevezetőjében ugyanis a következőket mondtotta az ún. „irodalmi” szociográfiáról:

„... *Semmiféle más módon* meg nem közelíthető titkát tárja föl a valóságnak... Ma a... számos bonyolult és keserves válságon átvergődött *lelki-szellemi állapotot*, a nép *közérzetét* kell vizsgálni. Ügyszólván *szíve-dobbanását* kell kihallgatni, mert a társadalom minőségi emelését (*sic!*)... csak a nép adott *gondolkodás-módjának, érzésvilágának* ismeretében végezhetjük.” (Kortárs 1964. 3. sz. 494, 496. old.)

Szociográfia – gazdaság és társadalom nélkül?

Az idézett szemlélet egyhelyütt s egyszerre halmozza a modern burzsoá elméletek *előtti* irányzatok minden bélyegét. Legmeghökkenőbb benne a tudományos megismerés teljes tagadása: a társadalmi valóság – úgymond – „*semmiféle más módon meg nem közelíthető*”, *csakis* írói, tehát nem objektív, hanem szubjektív módszerrel. Vagyis: az egyéni pszichizmust a közösségi pszichizmus működéseként értelmezi és kívánja leírni, ami nem egyéb, mint *obscurum per obscurius*, a homályos még homályosabbal magyarázása.

Am tegye. Dehát mit akar ezzel a módszerrel, amely *konkrét társadalmi jelenségeket konkrétan kutat és ír le*? Hiszen eleve ez a funkció hívta létre; azért hogy *egzaktabban* irhassuk le, mintegy *mérhessük* a társadalom jelenségeit s ily módon megszabaduljunk a szubjektív érzékelés és ítélet bizonytalanságától. Íme, Csák totális fogalomzavarának lényege! Az efféle szemléletet találoan jellemezte – a szociográfiát már 1918-ban széleskörűen alkalmazó és alkalmaztató – *Lenin*:

„Nem hisznek a jelen tudományos elemzésének lehetőségében, lemondanak a tudományról, igyekeznek fűtyülni minden általánosításra, elrejtőzni a történelmi fejlődés mindenféle törvénye elől, igyekeznek körülkeríteni az erdőt fákkal.” (Összes művei, Bpest, 1957, I. 203. old.)

A szubjektív módszer üdvözítő voltát pedig sajátos elviséggel, a gyakorlatra hivatkozásal iparkodik erősíteni: „*Napjaink* irodalmi szociográfiája... egyébként sem annyira gazdaságcentrikus, mint a harmincas években működött nagy elődöké.” (Kortárs, 494. old.) Szóval, a falukutatók társadalomrajza azért „gazdaságcentrikus”, mert nem – literáris? Mert a szociográfiát ésszerűen, vagyis funkciójának, a műfaj *egyetlen létjogosultságának* megfelelően művelték?

Csakugyan. Igényük nem az irodalom szféráiból való, *nem mindenáron* szépelgő s nem autonóm műfajokat zagyváló igény volt. Nagy dolog ez! Az avatottság jele. Tudták, mit akartak s azt képesek is voltak tenni. Minden esetre, ők nem szakították el a társadalmi jelenségeket az alaptól, az adott termelési-gazdasági viszonyoktól, az osztályhelyzettől, általában nem keverték össze a véletlent és a szükségszerűt a társadalmi valóságos okaival, s koruk igazságát ők ki merték mondani, jóllehet nem voltak marxisták.

Íme, szolgáljon bizonyítékul egy szemelvény a falukutató írók közül akkor legpolgáribb-nak mondott Németh László egyik szociográfiájából, különös tekintettel az osztálytartalomra:

„A bocskay-keretet mintha csak az én elméletemre alapították volna negyven éve az unatkozó, debreceni urak, szemléltetőül. Kereset, érdek és szenvedély, proletár bérmunka, kisbirtokosi iparkodás és értelmiségi kísérletezés itt egymás mellett *tanulmányozható, mérhető*. Telepünkön a munkások kertész tudásán lehet mérni, hogy melyik munka milyen mélyen kapaszkodik tárgyába... A harmadik fajta munkásra az én mesterem lehet a példa s néhány szőlőben amatőrkedő „tanácsos”, „igazgató” s más tisztviselő. Nekik megvan a tőkéjük, övük a mások tapasztalata, merhetnek kezdeni... Minthogy jövedelmük sokszorosa a többiekének: persze, terjeszkednek. A végén az ő kolhozuk lesz a Bocskay... A másik út: a szőlőmunkások eltüntetése... egy-egy „értelmiségi” kertésszel, laza szövetkezeti keretben összekötve.” (Az értelmiség hivatása, Bpest, 1944., 103. old.)

Igaz, Németh László koncepciójának idézett soraira mondhatná valaki, hogy ez a szövetkezeti út a szocializmushoz már régesrég elintézett, számtalanszor megcáfolt naiv utópia volt, amikor – a harmincas évek derekán – szerzőjük megfogalmazta. Tudniillik: ha a szövetkezeteken belül megmarad a termelőeszközök magántulajdona, a szövetkezeti tagok tőkeereje egyenlőtlen, mulhatatlanul a tőkeerős tagok kezébe kerül s az ő érdekeiket szolgálja végső soron a szövetkezet. A szövetkezeten belül tehát – ha kicsiben is – szükségképpen újra termelődik az, ami ellen a szövetkezet védekezni akart: a tőkeerősek túlhatalma. Másszóval, a szövetkezeti elv csak abban az esetben válhat a kapitalizmustól lényegében eltérő elvvé, ha kapitalista környezetet sikerül *nem szövetkezeti eszközökkel* megszüntetni vagy legalábbis döntően hátraszorítani. Csakhogy – amit kevesen tudtak és tudnak Németh Lászlóról –, ő ugyanakkor és ugyanitt azt is hozzátette:

„Mihelyt a két nagy szocialista elvet (a termelő tulajdon a dolgozóké, a nemzeti jövedelemben mindenki a munkája szerint részesül) elfogadtuk, fölösleges gyaluval csinálnunk társadalmat s fejek százezreit is hozzágyalulnunk. Nem olyan borzasztó szerencsétlenség az, ha minél több ember érzi otthonosan magát államunkban.” (I. m. 164. old.)

A szociográfia tárgyának és módszerének revíziója?

S miféle eszmei és tárgyi igényt állít az írószövetségi vita vezetője a szociográfia – „központjába” a társadalmi viszonyokat determináló gazdaság helyett? A „*lelki-szellemi állapot*”, a „*közérzet*”, a „*gondolkodás-mód*”, a „*szívdobbanás*” vizsgálatát és leírását. (Kortárs, 496. old.)

Koncepció éppenséggel ez is. Csakhát e Napnyugaton *human relations* címszó alatt immáron régesrég leáldozott irányzatokban ugyan mi a „napjainkbeli”? Egy honunkbeli másik, *középiskolai* tankönyv már negyed századdal ezelőtt elavultként említette például a bécsi *Spann*-nak a Csákéval egyfélégyü irányzatát, az ún. univerzalizmust. (Vö. *Horn*: Közgazdasági ismeretek, Budapest, 1940. 270. old.) Ugyanez a jámbor, aligha forradalmi tankönyv J. B. *Wattson*-nak a Csákénál jóval haladóbb – ti. kevésbé egyoldalú – s irodalmi berkekben is ismert irányzatát új tömlőbe folyattott régi borként említi:

„Amerikában a világháború (ti. az első háború) után olyan elmélet keletkezett, amely a gazdasági intézmények eredetét, működését, egymásrahatását s az ember gazdasági magatartását (behavior) és ennek indítékait tanulmányozza... A be-

haviorizmust, amely történelmi, statisztikai és lélektani módszerek alkalmazásával igyekszik a reális valóság megismeréséhez..., tehát hasonló törekvések vezetnek, mint régebben a történelmi iskolát." (I. m. 276. old.)

Bizony, se szeri, se száma azoknak, akik Csákot megelőzték abban, hogy szociográfia örvén csupán vagy főként pszichológizáljanak az adott közösség és az adott kor társadalmi valósága helyett, amikor tudjuk s hangoztatjuk, hogy a lét határozza meg a tudatot: a tudat a lét képe. Am nemhogy a modern, már az októberi orosz forradalom előtti idealista, polgári irányzatok (pl. a Durkheim, Nordau, Sighele, Simmel, Tarde hatására kialakult lélektani, majd a természettudományokkal, a természetbölcselettel visszaélő biológiai irányzatok) sem ragadták ki annyira társadalmi-gazdasági közegéből és a természetből a társadalmi formációkat, mint az ő merő emocionálizmusa vagy – mije.

Az emóciók szférájának szerepe rég tisztázott. Hegedüs András is, évekkel a mostani vita előtt, csak úgy mellékesen említi a műve függelékeként közölt jegyzetben:

„Az emberek közötti személyes viszonyban az érzelmi mozzanatoknak mindig jelentős a szerepük, szociológiai összefüggésekben azonban alárendelt. Éppen ezért a társadalmi valóságról szükségszerűen hamis képet adnak azok..., akik a társadalmi életben e szférának elsődleges szerepet tulajdonítanak.” (I. m. 256. old.)

Az ideológia és a logika iránytűjét feledve azonban sokan navigálnak már e vita sodródó hajójának zászlaja alatt. Az *Élet és Irodalom*, például, ellenvetés nélkül, szerkesztőségi cikkben ismertette a vitán kialakult tohu-vábohut. Mi több, részint az előzmények, részint a társadalomrajz egyszerre tudománytalan és burzsoá értelmezését meghirdető vitabevezető, továbbá a hasábján is kolportált egyik helyeslő hozzászólás minősítésében még állást is foglalt:

„Mindez mutatja annak a vitának az időszerűségét, melyet az Írószövetség KISZ-szervezete rendezett.” (1964. márc. 7.)

Faragó Vilmos pedig a vitán úgy vélte, hogy a – szóhasználatában – „klasszikus”, vagyis a falukutatók művelte, s szerinte „irodalmi”-szociográfia „ma liraizálódik”, és (ezért?) a tartalmától-funkciójától így megfosztódó társadalomrajz jelentősége már csupán *magánügy*:

„Ma az írónak – olyan értelemben, mint a klasszikus szociográfiák idején – kevesebb felfedeznivalója van, ... az irodalmi szociográfia, mint ezt észrevehető liraizálódása is mutatja, ma inkább az írók személyes ügye.” (U. o.)

Vajon mi az oka, hogy a társadalomrajzot – heterogén szempontok szerint – legalább négyféle kategóriába véli szükségesnek skatulyázni formális okokból (nevezetesen: klasszikus, tudományos, liraizálódó, irodalmi), de a lényeg ellenére végül is egyetlen szociográfiáról beszél? – afféle osztályon felüli, társadalmon és gazdaságon kívüli, általában szociográfiáról. Holott nem egy, hanem két szociográfia létezik: burzsoá és szocialista. (Különbségük leírása Erdei és Hegedüs idézett szemelvényei után fölösleges.)

S ugyan mi az oka, hogy Csák és Faragó a szociográfia fogalmának értelmét még annyira sem érti, vagy még annyira sem akarja érteni, mint az előjáróban – íme okkal – idézett Steinmetz-i formula hajdani diákjai?

A tartalom formája – a forma tartalma

A társadalomrajz jövőjét jósló Faragó Vilmos és az *Élet és Irodalom* szerkesztőségi vitabeszámolója azonban semmi, de semmi bizonyosságát nem adja annak, hogy amit a vitán szociográfiának neveztek, az voltaképpen s egyáltalán szociográfia-e? – függetlenül szerzőik „irodalmi”, „klasszikus”, „liraizálódó”, netán „félíg írói, félíg publicista” hangvételétől, avagy kinek heveny, kinek idült – mutálásától. Történt ugyanis, hogy rinfúza, e hibridizált műfajok közé egyre-másra öntve emlegették „Gergely Mihály, Csák Gyula, Féja Géza, Csoóri Sándor és mások könyvei”-t. (U. o.)

Ha e művek szociográfia-nem szociográfia volta kérdésében szerzőikhez folyamodunk, meglepő ellentmondásokba ütközünk. Csák például vitabevezető előadását (tudat alatti ráhibázással?) „Tudósítás a tudósítókról” címmel, s „Jegyzetek Csóri Sándor: *Tudósítás a toronyból* című könyve ürügyén” alcímmel közölte. Bár e kötet műfaját a mű címében a legilletékebb, a szerzője félreérthetetlenül megnevezte, Csák Gyula már első mondatában „*irodalmi*

szociográfia-nak minősíti. (Kortárs, 493. old.) Sajátos logika, hogy Csák ezt a megállapítást Csoórinak csupa olyan kitételével iparkodik alátámasztani, amivel *önmagát* cáfolja:

„Történeteket beszéltem el – írja Csoóri a könyve függelékében, s most utóbb ezt idézte Csák-... e könyvben *egy fiatalember közérzetéről*”. (Uo. 493–495. old.)

Csák azonban nemcsak másnak az idézésével, önön megállapításaival is ellentmond *önmagának* olyan elszólásokkal, amelyek valójában azt jelentik, hogy mindaz, amiről argumentációként beszél – így a Csoóri kötet is – *nem* szociográfia. Íme:

„... a Csoóri által vizsgált *életdarabokról*... az ő *jövés-menése* alkalmával szerzett adatanyaga... mindig az emberről szól, s méghozzá megkapóan, *művészi élményt* nyújtva... Ez tehát – *vagyis a művészet* –, ... amely az irodalmi *valóságjelenséget* megkülönbözteti... Miért nyúlnak eleven *emberekhez*, eleven *valóság*hoz *bizonytalan múltjára*... műveikkel?” (Uo. 493–494. old.)

Lehetséges, az írószövegségi vitán, majd az Élet és Irodalom szóban forgó cikkében nem is szociográfiai, hanem más – akár egymástól is elütő műfajú műveket tettek egy kalapba? – valami olyasféle dilemma következményeként, amiről Féja új kötetének már a címe is árulkodik. „Előhang”-jában ugyanis szó szerint és ismételt szociográfiának nevezi műfaját (5, 6, 14. old.) kötet alcímével azonban hatálytalanítja e megjelölést. A *Sarjadás* alcíme ti. *riportnak és útirajznak* tünteti föl: „*Sárga és élme és nyek és utazások*. Minek tekintünk hát s *mihez* képest értékeljük a vitán föl sorolt műveket, például Féja *Sarjadását*:

– zártabb, összefogottabb kompozíciót és emberábrázolást is igénylő *riportnak*, riportok sorozatának, vagy

– kötetlenebb, impresszív jellegű, tárgyi-ténybeli megalapozottságban kevésbé elmélyülő *útirajznak*, útjegyzetnek, után emlékiratnak, vagy

– anyagában, tartalmában és formájában egyaránt nagyon is kötött *szociográfiának*? (Persze, ez utóbbi *formája* – mint minden szükségszerűen autonóm műfaj *formája* – és *tartalma* *korrelatív*, egymást föltételező egység.)

Lám, a Csáktól, Faragótól, Fjéjtól idézettek: „klasszikus” fogalmi ellentmondások! Már ti. akkor, ha *nem* vetjük el a valamennyi kultúrában s technikai civilizációban is nélkülözhetetlen szöveget és fegyelmet: a fogalmak jelentése meghatározott. Nyilván bábeli zavart idéz elő, ha a kialakult terminológiát felrúgjuk, ha a lefoglalt terminus technikusokat (mint pl. a riport, a líra, a publicisztika, az útirajz, az emlékirat) más műszavak *helyett* (mint pl. ez esetben a szociográfia) vagy más műszavakkal *öszvéresítve* használjuk.

Ha pedig minden egyes fogalomnak konkrét a tartalma, nemcsak a *fogalmak egymással helyettesítése vagy keverése képtelenség és célszerűtlen*, de a fogalmilag konkrétan meghatározott, szükségszerűen önálló műfajok tárgyának és formájának egymással helyettesítése és keverése is. Ily hiábavalóság a *szociográfia keretében* a belletrisztika és a szociográfia, a szépség szférája és az ismeretek szférája, a szubjektív megismerés és az objektív megismerés társítása, a művészet látomásának és a tudomány látomásának keverése: egyszóval az ún. „irodalmi” szociográfia. Mert ez nem más, mint fából vaskarika: mert megvalósíthatatlan és logikátlan. Vagy művészi-irodalmi, vagy tudományos-dokumentatív módszerű s formájú egy mű, hisz mindkettő egyszerre nem lehet: egyik nem erősíti a másik hatását, csakis zavarja, rentja.

Az igazság ugyanis akkor is igazság, ha dadogva mondják ki, s fordítva is: a művészen megformált s legszebb nyelvezetű láttatás sem pótolhatja vagy feledteti a tudomány egzaktágát, ahol és amikor ez szükséges. Netán merő „akadémizmus”, hogy – teszem azt – Venust vagy Dávidot *nem* olyan „komplex” módon, nem műfajok és funkciók társításával szerkesztették és formálták meg alkotóik, hogy egyszersmind belgyógyászati, kórbonctani modellül is szolgáljanak? – különös tekintettel a vér- és idegpályákra, valamint a zsigerekre, a művészi mondanivalon, a szépségen feül...

A műfajokat magtalanán, már fogantatásukban meddővé tevő öszvéresítések láttán igazán kimondhatók már végre, jó Kálmán királyunk után szabadon: *az irodalmi szociográfia lidérc!*

Akik pedig azzal áltatták magukat riportok, életképek, útjegyzetek, nyersanyagok gyűjtése és írása közben, hogy „irodalmi” szociográfia kerül ki a tolluk alól, vigasztalódjanak. Hiedelmük nem egyetlen s nem is első a nap alatt. A történelem a mi népi-nemzeti fejlődésünk-től – sajnos – megtagadta a maga történeti időszerűségében a polgárosulást, a polgári létet, a polgári tudatot. Amit belőle láttunk s netán megéltünk? Tartalmában is, formájában is csupán pszeudo volt. Nem véletlen hát, hogy sok kiélettlenül maradt, ám napjainkban már mosolyogtató attitűd, így az írói totalitás iránti becsvágy olyan zavarokat idéz elő, amiről – az egykori polgári írói tudatról szólva – találón szólnak még az ideológiai és irodalomelméleti tekintélyek sohasem számított *Szerb Antal* e sorai is:

... nagy szerepet játszik a polgári írók újfajta önértékelése. A romantikus költő megszállottságában látta saját értékét; most amikor fanyar, kiábrándult ellenhatás indul meg a romantika érzelmi anarchiája ellen, az új író szinte szégyelli a benne lévő költőiséget és abban látja igazolását, hogy nemcsak író, több annál a józan polgári értékskálán, tudós is. A francia realizmus jellemző vonása a tudományos becsvágy: az író nem költ, hanem leír, pontosan, kérlelhetetlenül. Balzac az emberi flóra és fauna Linnéje, rendszerezője *akar lenni*... a zóliai kísérleti regényben a *regényíró szociográfusnak és pszichológusnak érzi magát*, célja a társadalom és a lélek mozgató erőinek *őleinek tudományos feltárása*." (A világirodalom története, Bibliotheca 2. k. 132 old.)

A tartalom és a forma, ez esetben a társadalomrajz és a belletrisztika viszonyában hasonló belátásra jutunk tehát, ha nem csupán ideológiai és történelmi, hanem esztétikai és irodalomtörténeti nézőpontból tekintjük e problémát. Okkal tette föl Kassák Lajos kérdését Jean Cocteau-nak: „Jó lehet-e az a mű, amelyben a tartalom és a forma nem egyenlő súllyal van jelen?”, s közelebbi értelmezésül megtoldotta Walt Whitman említésével: „Mi is a test, ha nem a lélek, és mi a lélek, ha nem a test.” Cocteau válasza immár igazán kedvét vehetné mindenkinek az

átmeneti korok kísérő jelenségeként föl-fölbukkanó stíluskeverésektől és átmeneti formáktól: „Az igazi tisztaság szerintem, a műalkotás elkerülhetetlen eredménye... A tisztaság nem függ az értelemről, hanem a kémiai analízistől. Nem tűr semmiféle keverést. Egy tömbből való tűnemény.” (Jelenkor 1964, 2. sz.)

A társadalomrajz jövője

Az ún. „irodalmi” szociográfia célszerűtlenségének és a tiszta szociográfia igényének, életképségének hangoztatásával talán oda szándékolnék kilyukadni, hogy író ne vállalkozzék rá?

Ellenkezően! Mint e vitairat belső arányaiból kitetszik, a tartalom és a forma összefüggéseinek némileg kibogozására azért fordítottam megkülönböztetett figyelmet, hogy a meggyőzés, a befolyásolás szerény lehetőségével szorgalmazhassam a ma és a holnap íródo, társadalomrajznak szánt művek hatóképességének növelését.

Igaz, a fejlődés már-már ledöntötte a dogmatizmus és a kishitűség tilalomfáit a *szocialista társadalom szociológiai kérdéseinek kutatása és feltárása* elől. Igaz, annak érdekében, hogy „kevesebb hibával, nagyobb eredménnyel haladjon a szocializmus építése”, már-már belátják és sürgetik, hogy „szervezettebb és önállóbb keretet kell kapnia” e tevékenységnek, „amely a marxizmusban eddig különböző társadalomtudományi ágakon belül folyt” (Hegedűs).

Csakhogy, szerintem, ha kellően kiterjedt és kellően intézményesített is válnak majd a szociográfiai felvételek, s ha rendszeressé válik is a publikálásuk, akkor sem mondhatunk le az egyéni kezdeményezésről, gyorsan lebonyolítható szociográfiai kutatásról. Mert ha az írói inspirációk és vállalkozások szerepét és jelentőségét tagadnók, ha tudatformáló hatásukat lebecsülők, magasabb fejlődési szinten ugyan, de ismét az irányító, tervező, ellenőrző apparátus automatizmusába vetett vakhitet vallanánk és sinylenénk. A *társadalmi tudat* fejlesztésében és gazdagításában nem nélkülözhető a társadalmi tudat önön dialektikus ellenpárja: az *egyéni tudat* – érzékenysége, leleménye, judiciuma. E kettő kisebb-nagyobb akciónak, életimpulzusainak halmozódása képezi annak a *felépítménynek* a fejlődését, amellyel elébe mehetünk a természet, a gazdaság, a társadalom spontán keletkező, elemi erejű megnyilvánulásainak, s elháríthatjuk vagy legalábbis tompíthatjuk káros hatásukat.

Igen. De vajon az író egy száz pennával állhatja-e a versenyt? – egész intézmények apparátusával. Egyáltalán van realitása az írói vállalkozásnak?

Szerintem, föltétlenül. Az intézmények, munkaközösségek és az írók által készíthető, megírható szociográfia között lényegi, érdemi különbség nincsen. Nincsen, ha egyik is, másik is avatottak vizsgálódása, rendszerezése és értékelése. Legföljebb az előbbieket felvétele és dokumentálása kiterjedtebb, részletesebb és intenzívebb. Ámbátor ez sem szükségszerű. Egyébként is a *felderítés, az új jelenségek észrevétele és a legfontosabbak számbavétele feltárása a szociográfiák írásának legfontosabb funkciója, s ebben nyilvánvaló az író szerepe és föltétele; csupán egyéni elhatározásán múló kezdeményezése és gyorsasága egyszerűen nélkülözhetetlen, még a legszervezettebb társadalomban is.*

Más nézőpontból és más szavakkal, de hasonló megállapításra jutott Hegedűs András is, amikor a szociográfia társadalmi szükségességéről általában írja:

„Az emberiség történetében először a szocialista társadalom felépülésével jött létre olyan társadalmi rendszer, amelynek lényegéből fakadó sajátossága a társadalom mind teljesebb megismerésére irányuló törekvés. A szocializmusban a gazdaság és szélesebben a társadalom tervszerű irányítása megköveteli, hogy a társadalomtudomány feltárja a társadalom fejlődésének törvényeit és egyéb fontos összefüggéseit... Ezen a könnyen igazolható megállapításon mit sem változtat az, hogy a szocializmussal szembeni erők kaján örömmel csapnak le minden, a szocialista társadalommal foglalkozó olyan megállapításra, amelyből fegyvert gondolnak kovácsolni rendszerünk ellen.” (I. m. 233. old.)

Szabad-e hát oly lefegyverző s félrevezető kijelentést tenni, hozzá a vélt okok megnevezése és bizonyítása *nélkül*, hogy „ma az írónak – olyan értelemben, mint a klasszikus szociográfia születése idején – kevesebb felfedeznivalója van... ma inkább az írók személyes ügye” a szociográfia?

Ugyan, a kapitalizmus honunkbeli, két világháború közötti végnapjaiban miért lett volna több a „felfedeznivaló”? Abban a társadalomban, amelynek fő jelenségeit részint már a polgári, részint a szocialista elmélet tényszerűen feltárta – jóval a falukutatók megszületése és föllépése előtt, s ezért ez utóbbiak szerepe, fölfedeznivalója (ami sem kevés, sem lebecsültnivaló) voltaképpen „csak” a kapitalizmus és a fasizálódó feudálkapitalizmus specifikus, helyi jellegének, sajátos motivációinak kitapogatására, értelmezésére és elkiáltására korlátozódott?

Hát ki és miben tárta föl a márt és a holnapot, in konkreto? (az egyetlen Varga Jenő néhány részleteredményén kívül) – *azon a világon*, amelynek mennyiségileg és minőségileg is megváltozott anyagi, energetikai, technikai alapját a fejlődés vihara máris átsodorta a korszakváltón? Napjainkban már oly méretű és ütemű forradalmi változások közepette élünk, amilyenre az emberi civilizáció egyetlen korszakában sem volt, mert nem lehetett, példa. Ennek pedig egyelőre ismeretlen arányú a hatása, s méginkább az lesz az egész földművelésre és iparra, a falu és a város *szociogeográfiájára*, társadalmára, közösségi s szervezeti formáira, legfőképpen pedig a társadalmi tudatra.

A jelenkori fölfedeznivaló méretére és bonyolultságára, a jövő társadalomrajz távlataira következtethetünk az alábbi sorokból, amelyeket legkevésbé sem egy szociográfiai vita pre-judikálásaképpen irtak le a tanulmányom alcímében jelzett *másik új* műben:

„A technika alkalmazása az újkor embere számára – beleértve a mezőgazdasági dolgozót is – már szinte kényszerűség. A technika most már megköveteli az embertől a hozzá való alkalmazkodást. Ezzel együtt nemcsak az ember életkörülményei változnak meg, hanem a tudata is. *Olyan mélyreható ez az átalakulás, mint az emberiség történetében a vándorlást követő megtelepedés.*” (Közgazdasági Kiadó, 1963, 304. old.)

Aki a jövővel racionális módon (szinte minden nézőpontból megvont szintézisek *minimális szükségesre* csökkentett tömegéből) óhajt vagy kényszerül szembenézni, keresve sem talál megbízhatóbb „segédeszközt”: szociográfiát. Hajas József, Murakózy Tamás, Sárközy Péter – anélkül, hogy akarta volna – fölvezolta a jelenkori szociográfia tartalmának körvonalait, amikor meglepő módszerbeli és szerkesztési bravúrral, enciklopédikus ismerettel *Bőség vagy inség* címen megírta a mezőgazdaság szociográfiáját. Nem a magyar, a világ mezőgazdaságának foglaltata ez a jeles mű, de úgy, hogy benne van minden: a technika és az ipar, a közlekedés és a település, a tudomány és a társadalom, a szó szerint ránszakadó technikai forradalom valamennyi kritikus csomópontja és a várható fejlődés illúziók nélküli, áltatásmentes rendje.

Hangsúlyozni való érdemük, hogy *a világ egy és oszthatatlan* voltának mintegy bizonyítása-képpen, korunk két alapvető társadalmát, a gazdaságában és szervezeti formáiban egyaránt integrálódó tőkés és szocialista társadalom lényeges vonásait egyszerre és egyhelyütt képesek bemutatni. Hogyan? Legfőbb közös tulajdonságuk aspektusából: mindkettő árutermelő gazdaság és társadalom.

Nem hallgathatom el azonban sajnálkozásomat: kár, hogy csak a mi nyelvünkön jelent meg. Nagyobb és megérdemeltebb sikert aratna világszerte, mert megalapozottabb, tehát megbízhatóbb, s a jelen és a jövő új összefüggéseinek, jelenségeinek „felfedezésében” gazdagabbnak és eredetibb meglátásúnak bizonyult, mint a derék német, Fritz Baade jólmenedszelt, *Versenyfutás* címmel világot hódított bestsellere. Sok hályogot eloszlat ez a másik új mű. Az írók különösképpen haszonnal forgathatják az új kor új emberének és viszonyainak értelmezésére és irodalmi adaptálásában; különösképpen nálunk, a magyar irodalomban, ahol feltűnően ritka a beolvasztó, eklektikus tehetség.

A társadalomrajz fogalmának – feltehető – megállapítása után, talán helytállóbban értékelhető Féja Géza új műve. Olyan és annyit ér, ahogyan és amennyire képes volt szerzője egyfelől a műfaj koordinátái között maradni, másfelől e műfaj dimenzióit adekvát tartalommal megtölteni. Nos, már egyhelyütt pedzettem, hogy a Sarjadás alcíme (véletlenül vagy utólagos belátásként?) ellentmond a kötet előszavában szereplő műfaji megjelölésnek: „Szerző negyed század múltán ismét társadalomrajzba kezdett.” (5. old.)

Am Fájának a szociográfiáról a Sarjadás előszavában kifejtett „ars poetica”-ja is tartalmaz olyan sarkallatos tételt, amelyet ha követni talált, akkor műve eleve nem válhatott társadalomrajzzá. Például, a két háború közötti társadalomrajzok előtt napvilágot látott, szerinte csupán szociográfiai „kísérletek”-ről szólva azt mondja:

„...mindenek felett... nélkülözték az irodalmi jelleget, meg sem kísérelték az ember és az emberi sors ábrázolását... A társadalomrajz ugyanis a szokványos műfajoknál közvetlenebb társadalmi igénnyel jelentkezett – forradalmi műfaj.” (5. old.)

Merő rabulasztika az idézett két mondat. Az, hogy a falukutatók előtti hazai társadalomrajz tartalma, formája, értéke milyen volt: irodalom- és tudománytörténeti kérdés. Az ellenben, hogy a polgári és a szocialista szociográfiának mi a lényege: elméleti, vagyis szellemi, etikai és filozófiai kérdés. Nincs tehát híd az első mondatától a második felé, és fordítva: az egyikre adott válaszból semmi sem következik a másikra. Az első kérdés tárgya: tapasztalati anyag, amely értelmezésre vár; a másodiké: az értelmezés kritériumának megállapítása. Nyilvánvaló, hogy az, amit értelmeznünk kell, nem lehet az értelmezés kritériuma.

Más szavakkal, az idézet második mondatában az „ugyanis” szó utalásával következményesített megállapítás egyrészt tárgyi tévedés, másrészt – ebből következően – fogalmi ellentmondás. Nevezetesen: a falukutatók által művelt szociográfia nem azzal „jelentkezett” – ahogyan Féja itt állítja – „a szokványos műfajoknál közvetlenebb társadalmi igénnyel”, hogy nem „nélkülözte az irodalmi jelleget”, és hogy megkísérelte volna „az ember és az emberi sors ábrázolását”; vagyis mindazt, amit a társadalomrajz módszerének s műfajának létrejötte előtt éppen a „szokványos műfajok” – legfőbb és kizárólagos műfaji funkciójuknak megfelelően – a görög sorstragédiáktól kezdve a polgári regényig, a kisprózáig, a drámáig nemcsak megkíséreltek, de számos elévülhetetlen tökélyű remekművel ki is elégitettek. Hanem ellenkezően: a szociográfia „a szokványos műfajoknál” abban és azáltal „jelentkezett közvetlenebb társadalmi igénnyel”, hogy éppen „nélkülözte az irodalmi jelleget”, s hogy éppen nem „az ember és az emberi sors ábrázolását” választotta és tette a műfaj céljává, hanem az egyes ember helyett a társadalmat, az „emberek sorsa” helyett a gazdasági-társadalmi-közösségi viszonyok „sorsát”. Ha valami, hát ez volt benne az új, ez volt és csakis ez a „forradalmi”.

Következésképpen: ha Féja ehhez a Steinmetz, Erdei, Hegedűs formuláit feje tetejére állító, idézett értelmezéséhez ragaszkodott, vagyis ha a Sarjadásban kötötte magát az „irodalmi jelleghez” és „az ember és az emberi sors ábrázolásához”, akkor műve sok minden lehet, de szociográfia semmiképpen nem; sem a fogalom polgári, sem szocialista értelmezésében.

S hogy mennyire igaz mind a belletrisztika, mind a társadalomrajz tartalmának és formájának egymást meghatározó volta, mintegy a főtebbi következtetés ellenpróbájaként, nézzük meg: mit produkál az olyan – szerintem bizonyítottan – nem helyénvaló igény, ha valaki „irodalmi jelleget” szándékol adni annak a társadalomrajznak, amely a történeti fejlődés folyamatában szükségszerűen desztillálódott önálló, öntörvényű műfajjává.

Féja a szociográfia egyik formai követelményének, az anyag rendszerezésének akként tett eleget, hogy falvanként „rajzolta meg” a műve tárgyául választott táj „társadalmát”. Bár monográfikus és nem szociográfikus jellegzetesség a helyi történelem teljességének ismertetése, azt még nem tehetném szóvá, hogy a Sárköz minden egyes községe történetének olyan mozzanatait is összehordta kötetében, amelyek nem hatottak és nem hatnak a táj mai társadalmának fejlődésére.

A módszert azonban annál inkább kifogásolom. Báta történetének hosszas (20–29. oldal) s már sok-sok lapon érdektelenül folytatott ismertetése – például – egyszerre csak hirtelen megszakad, és megszemélyesítettetik az eddig láthatatlan, névtelen, sőt az íróval azonosnak jelölt narrátor ménekőhosszú monológja – és pedig az „irodalmi” szociográfia irracionális voltának következményeként:

„Azt mondja Ivánka Terus: (— A mohácsi csata halottjait Kanizsay* Dorottya temetette el bátai jobbágyokkal. A harc folyamán itt tartózkodott az apátságban.) — Minő kapcsolat fűzte Bátához? — kérдем.”

Az olvasó viszont azt kérdi: mire való az ilyen „formabontás”, szükségtelen műfaj-váltás, és ugyan mi lehet egyáltalán történelmünk eme közismert tragédiájának históriájában ama derék Terus kompetenciája? — amit a bűvópatakként hirtelen fölcsillanó, majd éppoly hirtelen eltűnő és ezzel csak zavart okozó „párbeszéd”-ből még csak nem is sejtünk. Vagy talán ez és az ilyen szervesen, merő járulékos és funkciótlan betétek kölcsönöznek „irodalmi jelleget” a társadalomrajznak?

De nem csupán a históriát, a tegnapi tőkés és a mai szocialista viszonyok jelenségeit is csak *meséli*, s közben-közben (a konkrét folyamatok, tények, adatok, az ilyen-olyan előjelű fejlődés s ez utóbbi dinamikájának megmutatása helyett!) váratlanul egy-egy párbeszédként el nem hangozhatott „párbeszédet” iktat be, hozzá olyan belülről nem is „ábrázolt” emberekkel, akik intésére elő-előlépnek a semmiből, majd újra eltűnnek, s ezért aztán, ha akarunk, hát hiszünk nekik, ha nem, hát — kisnyúl... Íme, példaként:

„Itt-ott látok házat őriző öregek karján egy-egy ölbelit, vagy az udvaron már járogató apróságot... Egyelőre a falu... olvan benyomást tesz (*sic!*), mintha kiürült volna... Elérkeztünk a *faluhól-menekülés*** kérdéséhez” — és megszólaltatja, mintegy tapsra, Szily Pétert. (79–80. old.)

Ez a művi „irodalmasítás” és „a ma hősei felmutatása” (amit az előszó 15 oldalán hirdetett meg programjaként!), merő külső, publicisztikai eszközökkel történik, s az egész mű mondani-valóját merőn pókhálószerűen vonja be. Ami nagyobb, de velejáró baj: ez az erőltetett „forma” visszahat magára a tartalomra. Úgy, hogy nem csupán kertekalji, malomalatti beszélgetések *formáját* ölti, de a tartalma hitelét és az egész mű színvonalát is *olyanná* teszi. Hiába fogadkozott hát Féja előszavában:

„A társadalomraiz legfőbb veszélve a felszínesség, az impresszionista szemlélet, az elhamarkodottság...; ernyedetlen megfigyelőerőt és éber tájékozódóképességet követel.” (12, 13. oldal.)

A Féja által okkal hangoztatott elhamarkodottság és a tájékozódóképesség tekintetében oldalszám idézhetnék meghökkenítő példákat. Az anyag, a valóság és a mesterség iránti alázat és az értő judicium — sajnós — nem jellemző *ennek* a munkájának. Persze, e felelősségben a kiadó bizonyíthatóan laikus lektora is osztozik! Mert mit kezdeni például manapság — amikor a külső üzemműködés (a közönség) és a belső üzemműködés (a háztáji) szerepe, jelentősége és ideológiái, valamint üzemi ellentmondásainak vizsgálata oly nyilvánvaló! — az ily semmitmondó, mind a szociográfia és az irodalom, mind az üzemműködés, a mezőgazdaság gazdaságtana, a közigazgatás, de a *navi* politika, a kereskedelem, a közgazdaság számára is érdektelen és értéktelen leírásokkal, mint például ezek is, hogy csak néhányat ragadjunk ki!

* Mellékesen, történelmünk és pikturánk eme ismert asszonya — aki egymás után két nádorunk, Geréb Péter, majd Perényi Imre felesége volt, mint legrégebbi nemesi családaink is, *i*-vel, s nem *y*-nal írta a nevét.

** N. b. A szociográfia egyik feladata lenne az ilyen fantomokkal megküzdeni, mint a „menekülés” idealista-misztikus fantómia is! — ahoova ezt a két háború között tették szociográfusaink. A falu és a paraszttársadalom „széthullásáról” írta Erdei a *Parasztokban*: „A paraszttársadalom széthullása... még nagyobb értékű történelmi esemény, mint keletkezése volt... amikor magasabb kultúra is lehetséges... akkor már nincs értelme a primitív parasztkultúrának, akármilyen színes is legyen az... Elpusztulása tehát éppen annyira indokolt és helyes, mint a megszületése volt... A paraszt végre ember akar lenni... Nem lehet parasztszörnyet építeni. Ha egyszer paraszt egy ország, akkor ott épp olyan naptalan az ég, mintha fölötte volna egy másik, amelyik elveszi tőle a fényt. Az építés és a szabadság ott kezdődik, ahol a világ nem paraszt.” (59, 195, 212, 210. old.)

Németh László pedig, ugyancsak ezidőtájt írta: „A parasztság városra ömlése s városiasodása is tovább folyik. Ezt a tüneményt sokan mély szomorúsággal nézik. Sajnálják a parasztságról lehulló népviseletet, eliszonyodnak a számára került slágeren, majmolt városias szokásán. Ez azonban a néprajzos és a kultúrtörténész bánata. A parasztság számára ez feltörés egy olyan életmódból, amelyet ázsiai paraszttársadalmunk tart fenn” (I. m. 14. old.)

„A szövetkezet részes kaszálót juttatott a tagoknak a háztáji állatok szaporítása érdekében. Található is a faluban 185 tehén (de azt már nem közli Fėja, hogy ez az állomány *katasztrófálisan* kevés, különösen Dunántúlon, abban a községben, ahol – egy oldalakkal elébb közölt adat szerint a szövetkezeti tagok száma 600. – ez is „kereken” elnagyolva került közlésre!) és 22 üsző. Baromfiállománya 10 000 rüg, csupán (?) az anyakocák (?) szaporítása terén mutatkozott (?) tenni-való. A libatenyésztés nagy arányú. 1961-re 105 000 munkaegységet ütemeztek be (*sic!*) és 90 000-et teljesítettek. Ebből 35 000 esik részes művelésre (tehát nem munkaegység!) – T. Á. (... Nagy eredmény volt (?) ez: biztos, szilárd (!?) alap a további (?) építéshez.” (91. old.)

Ténybeli és számbeli adatai, sajnos, ennek az álirodalmi *formának megfelelően* ilyen „*azt-mondják-hogy*”-érvényűek. Íme: „*Előreláthatólag* ezek is a mezőgazdaságban helyezkednek el... *Döntő* fontosságú fordulat ez (már ti. ha ez az előreláthatólagos dolog *majd* csakugyan bekövetkezik – T. Á.); mind ők, mind pedig a mai parasztyerek egy pillanatig sem *gondolnak*... (82. old.); helybeli parasztok *állítják*, hogy a »hőgyön« kelta meg gepida... (23. old.): Az őcsényi szövetkezet földterülete négyezer (ismét ily sommásan – T. Á.) hold, tagjainak száma mintegy (*sic!*) hatszáz...” (87. old.)

Ki és mit képes kezdeni az ilyen nem mérvadó forrásokból származó differenciálatlan, a napilapok cikkeinél, tudósításainál, riportjainál sokkal, de sokkal pongyolább, s egymással nem is igen összefüggő leírásokkal és „adatokkal”? Közöttük például a táj legértékesebb s legnagyobb népességeltartó képességű növénykultúráját képező szőlőültetvények *ezer és ezer* (!) holdas tévedéseket tartalmazó, még a nagyvárosi laikus számára is elégtelen leírásával? (99. old.) Nem is igazítom helyre, csak arra utalok, hogy Fėja valamennyi, szőlővel kapcsolatos régi és új adatot pontosan és hitelesen kiírhatott volna néhány percnyi munka árán az ő műve előtt erről megjelent tanulmányból: A szekszárdi történelmi borvidék újjászületése (Természettudományi Közlöny, 1962, 11. sz.).

S ami a legsajátosabb: Fėja szociográfiának ígéri, az írószövevségi vitán is akként emlegett, az Élet és Irodalomban pedig *Kelemen* János tollából kritikátlanul méltatott új műve a leglényegesebbeket nem is ismerteti. a Sárköz társadalmának tegnap tőkés és azóta már-már szocialistává váló osztály- és földföldtulajdon-viszonyait, mai gazdaságának szervezetét, méreteit arányait, technikai színvonalát, intenzitását, energetikai és termelékenységi állapotát, a táj demográfiai és szociogeográfiai változásait, és még oly sok nélkülözhetetlen vonását.

Így hát képtelen vagyok felelősséggel válaszolni arra az előljáróban említett kérdésre, hogy Fėja „most az újabb átalúton” hogyan jelez? Sem ő, sem közölt „tényei” és „adatai” éppúgy nem győztek meg az egyikről, mint a másikról vagy a harmadikról: se hús, se hal... Arra a kérdésre sem felelhetek határozottan, hogy milyen műfajú hát végülis a Sarjadás, ha már ily nyilvánvalóan *nem* szociográfia. Leghívebben talán maga Fėja Géza jellemezte azzal, amit a Szekszárdról Bátaszéknek tett utazás élményéről írt, a nála megszokott Krudy-módban, s ami ugyancsak szociográfián *kivüli* motiváció: „szomorkás őszi délután... száraz felhők úszkálnak az égen, csak elvétve tör át rajtuk a napsugár.” (79. old.)

Fėja Géza művének és a szociográfia körüli írószövevségi vitának legalább két megszívlelni érdemes tanulságát szűrtem le. Az egyik: a szociográfia fogalmát meg kell szabadítanunk sallangjától, az „irodalmi jelleg”-től. Az ún. „irodalmi” szociográfiától pedig, ettől az irracionális fogalomtól meg kell egyszersmind szabadulnunk, mert – láthatóan – ez az egész tartalom és érték nélküli fogalom a kritika és a logika első röntgensugaraitól is szertefoszlik, mint egy jóindulatú sejt túlburjánzás.

A másik tanulság egyben szolgáljon befejezésül is, figyelmeztetésül is; mindazoknak, akiknek a szocializmus is, a szociográfia is valóban szívügyük, de a vita során oly méltatlanul megfélekeztek a magyar szociográfiai irodalom tanulságait negyed századdal ezelőtt elemzett Révai József ma is érvényes megállapításairól:

Egyik falukutató írónk szociográfiáját bírálva és értékelve így írt a szociográfia iránt támasztott legfőbb követelményekről: „Könyvének nagy érdeme, hogy *konkrétan* – vidékről-vidékre, városról-városra – járt utána a parasztság fejlődése *konkrét* folyamatának és így *konkrétan* állapította meg, hogy az osztályokra-bomlás *ellenére* milyen különböző formái, okai, lehetőségei vannak a parasztság egyes rétegei együtthaladásának.” (I. m. 226. old.)

Mind a szociográfia-szociológia, mind a gyakorlati-mozgalmi politika koncepcióinak eszméiségéről szólva, ez a tapasztalt, képzett ideológus figyelmeztette az akkor fiatal népieket, szocialistákat és kommunistákat egyaránt: „*Amit harcok hoztak létre, azt harcokban kell meg is védelmezni és a harcok kimenetele nincs előre biztosítva a történelem közjegyzői irodájában...*” (Uo. 284. old.) (1964. márc. 21.)

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS AZ IRODALMI SZOCIOGRÁFIARÓL

Vita Toma Ádámmal

Toma Ádám: A szociográfia körvonalai c. vitacikke az irodalmi szociográfiát célszerűtlennek, sőt nem létező műfajnak tekinti, csupán az ún. „tisztá” szociográfia életképességét ismeri el. Ebből a téves nézőpontból aztán súlyosan elmarasztaló ítéletet mond Csoóri Sándor: Tudósítás a toronyból és Féja Géza: Sarjadás c. szociográfiai művéről. Pedig Csoóri és Féja az utóbbi évek legjelentősebb alkotásait hozták napvilágra ebben a műfajban.

Miért nem fogadhatók el azok a tételek, amelyekre Toma az irodalmi szociográfia tagadását alapozza?

Induljunk ki a marxista esztétika egyik sarkalatos tételéből, miszerint a művészet sajátos lehetőség, eszköz az élet, a valóság, a társadalmi helyzet kérdéseinek, összefüggéseinek megismerésére. Mint ismeretes, a szociográfia feladata egy adott társadalmi közösség életviszonyainak kutatása, leírása, rendszerezése. A művészet ismeretnyújtó, valóságfeltáró szerepét tagadnánk, ha anakronisztikusnak tekintetnénk azt a szociográfiát, amely művészi sajátosságokat is hordoz.

Toma a szociográfia bölcsőjéig zárandokol vissza, s fejlődésének elemzésével igyekszik kimutatni, hogy csupán a tudományos módszerekkel dolgozó szociográfia tudott igazán megfelelni a társadalomkutatás célkitűzésének. Ám csak a magunk példáját szemügyre véve rögtön kiderül, hogy korántsem ez így. Éppen a megidézett Révai tanúsítja, hogy a népi írók „több világosságot derítettek a magyar falu társadalmára, mint a magyar agrárstatisztika egy fél évszázada megjelenő számadatai együttvéve...” Már pedig tudvalevő, hogy ők elsősorban szépirok, s mint a magyar szociográfiai irodalom úttörői sem rekedtek meg a pusztán tudományos módszerű társadalomkutatásnál. Hivatkozhatunk Illyés Gyula Puszták népe c. művére, amely kétségen kívül egyik legkitűnőbb alkotása a magyar szociográfiai irodalomnak. Kíméletlenül! pontos, időnkint szenvtelenül tárgyilagos ábrázolását áthatja a társadalmi törvények-formálta emberek nemes vagy naivul szép vonásainak megrajzolása, színes, eleven epikával és meleg liraisággal. De érvényesülnek a szépirok módszerek a többi népi írók szociográfiai műveiben is, ha talán nem is olyan gazdag liraisággal, mint a költő Illyésnél.

Toma Ádám hiábavalóságnak tekinti a szociográfia keretében az ismeretek és szépség szférájának a tudomány látomásának és a művészet látomásának társítását. Szerinte az irodalmi szociográfia megvalósíthatatlan, mert vagy „művészi-irodalmi vagy tudományos-dokumentatív módszerű és formájú egy mű, hisz mindkettő egyszerre nem lehet: egyik nem erősíti a másik hatását, csakis zavarja, rontja.” A szociológia és az irodalmi szociográfia viszonyáról a Magyar Tudományos Akadémia szociológiai kutatócsoportjában lezajlott vita úgy vélem megnyugtató eredményre jutott: elismerte az irodalmi szociográfia műfajának létjogosultságát. A vita során abban is megegyeztek, hogy az irodalmi szociográfiával szemben nem léphetünk fel a tudományosság igényével. Hegedűs András véleménye szerint: „A tudományos megalapozottság legfeljebb egyik erénye, de korántsem egyik legfőbb erénye az irodalom-szociográfiai műveknek.” (Azonosság és különbözőség, Kortárs, 1963. 12. sz.)

Toma behatóan igyekszik bizonyítani, hogy a műfajkeveredés az irodalomban mindig torz eredményeket szült. Bizonyító érvei azonban nem állják meg helyüket. Peioratív értelmet tulajdonít a Szerb Antaltól kölcsönzött idézetnek, pedig a kritikai realista írók tudományos becsvágya pozitív eredményeket hozott, a kritikai realizmus kivirágzásához vezetett. A XIX. század elejének igen jelentős tudományos vívmánya, a hisztorizmus tette lehetővé ezt a fellendülést. Így lehetett Balzac „az emberi flóra és fauna Linnéje”, a kapitalizmus korának legnagyobb író-krónikása. A francia társadalomnak annyira teljes történetét adta, hogy Engels „többet tanult belőle, mint a kor összes történészeitől, közgazdászaitól és statisztikusaitól.” Zola regényírásában sem a jó értelemben felfogott tudományosság eredményez torzító vonásokat. Hanem inkább az, hogy a tudományos megismerés módszerét végletes követelményként viszi át az írói alkotó munkára. Balzac realizmusától eltérően a művészi hatást az adatok és tények önmagukban való értékétől várja. Ez az elméleti elfogultság az esztétikai szempontok háttérbe szorulását eredményezte – igaz nem is annyira Zolánál, hanem inkább az őt követőknél.

Az irodalomtörténet tanúsága szerint átmeneti irodalmi műfajok egyébként mindig voltak és lesznek, hiszen az egyes műfajok határai elmosódtak, nem lehet köztük merev elkülönítést alkalmazni. Sok lírai elem nyomulhat be a regénybe (különösen a verses regénybe), sőt erősen tárgyias, epikus drámai jellegű lírát is ismerünk – gondoljunk csak Ady sok tusakodó költeményére. A műfajkeveredés miatt még születhetnek remekművek. Petőfi: Az apostol c. költe-

ménye igen sok lírai elemet tartalmaz, mégis a költő egyik remeke. Így nem hihető, hogy Coc-teau – kit Toma szintén tanúként idéz – a műfaji elemek keveredése miatt aggodott volna az írásmű tisztaságáért. Amint a hozzá intézett kérdésből kitűnik, a kidolgozás tökéletességét szorgalmazta.

Ugyanígy a művészet és a tudomány sem határolható el mereven egymástól. Hiszen ha az elválasztást ad abszurdumig vinnénk, csak az autodidakta művészetnek volna létjogosultsága. Ismét Toma példájára utalva – Venus vagy Dávid valóban nem szolgálhat belgyógyászati, kör-bonctani modellként, de az alkotó művésznak tisztában kell lennie az anatómiával, ha úgy tet-szik a vér- és idegpályákkal, valamint a zsigerekkel. Az anatómiai tájékozottság a művészi al-kotás szemléletekor is az emberi test tökéletes felépítettségéről győz meg, a művészi élmény-nyújtás mellett tanít is – természetesen nem az orvosképzés feladatainak megfelelően. Venus és Dávid szobra hatásában úgyszólván egyetemes jellegű, s elsősorban a művészi élménynyújtás szerepét tölti be; egy anatómiai modell a szakemberek szűkebb körének praktikáját szolgálja az illusztráló, szemléltető funkció előretörésével.

A példa analógiájára foghatjuk fel a „tudományos” és az irodalmi szociográfia viszonyát. Nem kétséges, hogy a tudományos apparátussal létrehozott mű részletezőbb, tárgyiasabb, alapo-sabb; az irodalmi viszont feltétlenül hatékonyabb, egyetemesebb. A pontosabb, szakszerűbb gazdasági, kulturális tervezés feltétlenül igényli a konkrét, részletező szociológiai vizsgálato-kat. Am ezeknek eredménye inkább egy szűkebb szakembergárda eligazítására szolgál, alig kezdhet vele valamit az átlagember, aki szabad idejében nyilvánvalóan nem küszködik a szo-ciológiai számadataival, tabelláival, logikai és történeti módszerrel megalkotott elemzéseivel, rendszerezésével. De annál szívesebben olvas szépiírói eszközökkel megírt társadalomrajzot, amelyben igenis joggal jut szóhoz az író szubjektivitása, nemcsak konstatáló, hanem gyógy-gymódot is javasló állásfoglalása. Tárgyát, célkitűzését illetően nincs eltérés tehát a kétféle vállal-kozás között: mindkettő a társadalmi valóság megismerését szolgálja. A szépiírói eszközökkel véghezvitt társadalomábrázolást mégis az élet melege hatja át még akkor is, ha az élő anyagot az író nem alkotja újra. A művészet sajátos ábrázoló módszerével dolgozó irodalmi szociográfia bevilágíthat az emberi lélek olyan rejtelmeibe is, amelyre a szociológia nem képes.

Nem véletlen, hogy az utóbbi években a szociográfia művészi színvonalra való emelkedése igen jól érzékelhető folyamat, határozottan előretört az irodalmi szociográfia. Korszerű és hasz-nos fejlődés ez, mert visszatereli irodalmunkat ahhoz a valósághoz, amelytől a személyi kultusz időszakában eléggé elszakadt.

Toma Ádám – nyilván az irodalmi szociográfia előretörése miatt – tele van aggodalommal, hogy szociográfiai irodalmunk eltorzul, valamiféle liberális, polgári célkitűzések szolgálatába szegődik. Aggodalma tiszteletre méltó és van is némi alapja. Varga Károly mutat rá, hogy „módszertani szempontból tanulságos párhuzom vonható a magyar irodalmi szociográfia mind-két hulláma és az amerikai szociográfia hős korának irányvétele között. A századeleji amerikai szociográfiára ugyanis az egyediségükben megragadott és a szenvedélyesen felvetett problémák uralma jellemző...” („Discours de la methode”, Kritika, 1964. 3. sz.) Sok vonatkozásban rá-illik e jellemvonás a mai irodalmi szociográfiára is, hiszen igen gyakran határesetek ragadják meg figyelmét, amely az impresszionizmus, a külső érdekesség, a riporteri gyorsaság, a felszí-nesség veszélyeit rejtheti. De erény forrásává is válhat, ha a határeset elsőrangúan jellemző a paraszti gondolkodás korszakos jellegű átalakulására.

Több olyan vélemény olvasható a szakirodalomban, amely szerint lényeges tartalmi külön-b-ség van a harmincas évek szociográfiája és a mai szociográfia között. „A harmincas években a szociográfia döntően társadalmi, politikai célt szolgált; a Horthy-rendszer támadását, meg-döntését” — állapítja meg Szilágyi János. (Az irodalmi szociográfia kérdése, Kritika, 1964. 7. sz.) A tartalmi és formai változás felé hajló Erdei Ferenc álláspontja is, midőn abban látja az irodalmi szociográfia megújulásának indítékát, hogy „rugalmas műfaji keretei között éppen korunk mondanivalójának kifejezésre nyílik kivételes lehetőség, s ha ez realizálható, akkor a sokféle hagyományos műfaji keret „formabontása” mellett éppen az irodalmi szociográfia esz-közei nem a legrosszabb esélyeket nyújtják a „mindent kimondó” ábrázolás számára.” (A mai irodalmi szociográfiából, Kortárs, 1964. 5. sz.)

Féja Géza még tüzetesebben mutat rá erre a különbségre. Míg akkor a megdermedt társa-dalmi életet kellett lelepleznie és robbantania, ma a szüntelen fejlődésről kell képet adnia. „de úgy, hogy valóban történelmi „pillanataifelvétel” legyen. Legfőbb feladata azonban mégis az átalakuló ember típusainak az ábrázolása, s ezeknek a megfogalmazásához nem elegendők a számok meg a statisztikák, hanem írói látás és kifejező erő szükséges.” (A társadalomrajz tegnap és ma, Valóság, 1963. 6. sz.) Valóban, a mai társadalomrajz legfőbb feladata a szocia-lista magatartást elsajátító példák felmutatása emberek jellemének elemzése árán. Erre pedig leginkább a szépiírói erényekkel rendelkező szociográfia képes.

Toma Ádám Csák Gyulát a vádlottak padjára ülteti, a századforduló előtti anakronizmus visszaállításával vádolja, mert napjaink irodalmi szociográfiáját nem tartja annyira gazdaság-centrikusnak, mint a harmincas években készülteket. Pedig ebben a kérdésben Csák Gyula pártjára kell állanunk, aki a gyökeresen megváltozott gazdasági helyzetre épülő és számos válságban vergődő lelki-szellemi állapot vizsgálatát sürgeti. Hiszen a szocializmus építésének útjában ma már nem gazdasági, hanem tudatbeli akadályok állanak elsősorban. A nép gondolkodásmódjának, érzésvilágának ismerete nélkül nem juthatunk előbbre társadalmunk fejlődésében. (L. Tudósítás a tudósításról, Kortárs, 1964. 3. sz.) Nem véletlen, hogy — amint ez Hegedüs András beszámolójából kitűnik — az Akadémia szociológiai csoportja által Gyöngyös járásban végzett szociológiai vizsgálatokban is nagy szerepet kap — a munkaszociológiai elemzés mellett — az izlés, a politikai viszonyok, vallásos behatások stb. felderítése.

Tomával együtt magam is úgy vélem, hogy a könnyebb tájékozódás érdekében szükség van a fogalmak tisztázására. Ha a folyóiratok gazdag szociográfiai vitaanyagát figyelemmel kísérjük, azt tapasztaljuk, hogy a szakirodalom polgárjogot adott az irodalmi szociográfia fogalmának. (Erdei Ferenc ugyan még ma mellékterméknek tekinti, amely azonban főtermékké válhat.) A Magyar Tudományos Akadémia kebelében megalakult szociológiai kutatócsoport szervezésében folyó minden tudományos becsű kutatómunka eredménye nyilvánvalóan a szociológia körébe tartozik. Az irodalmi szociográfia fogalma alá — Hegedüs András szerint — „műfajilag széles skálán elhelyezkedő művek tartoznak, amelyek a társadalmi valóság megközelítését elsődlegesen írói módszerekkel kísérik meg ugyan, de ehhez a szokásos irodalmi művektől eltérően felhasználnak statisztikai adatokat is...” (Azonosság és különbözőség, Kortárs, 1963. 12. sz.) A társadalomkutató irodalom körében — azt gondolom — csupán két fogalommal kellene dolgoznunk: a szociológia és az irodalmi szociográfia fogalmával. A legújabb szakirodalom többnyire máris ezeket a fogalmakat használja. A két műfaj viszonyát elsősorban *módszerbeli* különbség jellemzi. „Az irodalmi szociográfia és a marxista szociológia módszertanilag két különböző úton halad. A bemérhető távlatokban ezek az utak nem is összetartók.” (Varga Károly i. m.) Ettől a módszerbeli távolodástól függetlenül mégis nagyon jól megoldható lenne az eredményes együttműködés a szocializálódó társadalmi valóság minél eredményesebb megismerése és a fejlődés elősegítése érdekében.

NAGY ÁRPÁD DÁNIEL: Ex libris

P Ó R B E R T A L A N

1880 – 1964

Nyolcvannégy éve alatt tanúja, tevőleges résztvevője volt a legnagyobb társadalmi átalakulásnak; a képzőművészet új utakat kereső, lázas évtizedeiben ecsetje és ceruzája a jobb világért küzdő embert szolgálta.

Müncheni és párizsi tanulmányok, portréfestői sikerek után 1907-ben Itáliában kereste az emberábrázolás gazdag hagyományait. Kivülről szemlélés helyett ítéletet mondó megjelenítésre törekedvén, a reneszánsz küszöbére lépő Giotto egyszerűségében és monumentalitásában lelte meg azt a biztos fogódzót, amely segíthette érlelődését. Szenvedélyesen kutatta a modern művészet kifejezési eszközeit, felismerte Fényes Adolf Szegényember-sorozatának aktualitását – és nagylélegzetű képeiben az akkor leghaladóbb formanyelven szólalt meg.

1909-es Család-ja súlyos gondolatokkal telített vallomás a Nyolcak első kiállításán. Az ezt követő Hegyibeszéd, Vágyódás a tiszta szerelemre és a Néopera hatalmas pannója (amit megsemmisített a fehérterror dühe) Pór Bertalan első alkotó periódusának legjelentősebb állomásai.

A Nyolcak csoportja hitt a társadalmi haladásban, művészetük – az objektív összefüggéseket keresve – nem egyszerűen a cézanne-i vívmányok sajátos felhasználását jelentette, hanem a politikai forradalom előkészítésével forradalmi stílus kialakítását is eredményezte. Ebben döntő szerepet vitt mesterünk. Alkotásain konstruktív építettséggel, expresszív erővel, monumentalitással fejezte ki mély humanitású mondanivalóját.

A tragikus első világháború alatt a hiábavaló szenvedés tudata vezeti ceruzáját, míg végre a Tanácsköztársaság nagyszerű feladataiban szabadon kibontakoztathatja képességeit. A Művészeti Direktórium festő-szakosztályának vezetője és – mint a legjobbak mindegyike – az agitáció fegyverét forgatja. Kevés színnel festett plakátján vörös zászlót lengető sudár alakjai oly szuggesztíven hívnak harcra, hogy e művét ma is politikai plakátművészetünk legnemesebb hagyományai között említjük.

Az emigráció nehéz éveit következnek. Szlovákia – szülőföldje – ad otthont számára, majd a 20-as években Berlin vonzza, ahol akkor még erőt jelent a munkásosztály. Többször jár Párizsban, 1927-ben belép a Francia Kommunista Pártba. Nyolc év múltán Moszkvába látogat, ahol illusztrációkat és freskóterveket készít, 1938-ban végleg Párizsba költözik. Barbusse lapja, a Le Monde köré csoportosult haladó magyar írók segítségével megjelennek rajzai a lapban is.

Közel három évtizedig Pór Bertalan szimbólumokban szól az értőkhöz. Hössé magasztosult pásztorok, állatok, dühöngő bikák fejezik ki állásfoglalását a nép erejébe vetett hite mellett – és a fasizmus szörnye ellen – magas rajzkultúrával, remek, lendületes vonalvezetéssel megoldott lapjain.

A német megszállás alatt börtönbe zárják, de nem csügged el, kiszabadulása után új erővel harcol a művészet eszközeivel, rölapokat készít. Bölöni György hazatérését követően a Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetője lesz, meghívják a francia haladó művészek egyesületébe, 1948-ban egy párizsi kiállítás megnyitásán Aragon és Éluard megbecsüléssel üdvözlí a műveivel szereplő nagy magyar festőt.

Pór Bertalan ekkor már búcsúzik a menedéket adó francia földtől. Hazajön. Haza, ahol a felszabadult ország új munkával várja. Hatvannyolc évesen fiatal energiával

PÓR BERTALAN: Önarckép

dolgozik. Fest, kiállít, szervez, közéleti tevékenységet vállal. Tanít a Képzőművészeti Főiskolán; emberségre, helytállásra neveli az ifjúságot. Élete utolsó percéig új freskóterv foglalkoztatja. Erdemeit a legmagasabb művészeti és politikai kitüntetésekkel ismeri el államunk.

Voltak tévedései? Igen, mint annyi másnak is – a személyi kultusz idején. Mégis tisztelettel és hálával őrizzük emlékét. Emlékét és munkáit annak a mesternek, aki szenvedélyesen szerette az embert, cselekvőn állt az igaz ügy mellé, hitt a művészet erejében, vallott a hagyományt őrző és egyúttal új nyelvet kereső festészet társadalomformáló lehetőségeiről.

Tevékeny keze megpihent. Önarcsképeiről vizsgálódó, melegen sugárzó tekintettel, keményen zárt ajakkal, szikáran magasodva néz ránk – tennivalóinkra figyelmeztet.

LEHŐCZ MÁRIA

DÉSI HUBER ISTVÁN ÉS A SZOCIALISTA KORSZERŰSÉG

A fenti cím nyomában valószínűleg sokakban felmerülhet a kérdés: ismét „csak” a korszerűségről...? Úgy érzem, erről a témáról a lassan már hónapok óta felélénkülő – elapadó viták sorozata igen sok teoretikus és tény-igazság helyes megmutatása mellett egy eléggé lényeges hibát elkövetett. Azt, ti., hogy a korszerűsége törekvés *konkrét*, az egyes alkotói életművekben jelentkező példáját – tanulságát élénk állítsa, és ebből vonjon le azután teoretikus tanulságokat is.

Talán, teoretikus értelemben, Sötér István közelítette meg a legeggyértelműbben a korszerűség lényegét. Ez – szerinte – a „kor minél mélyebb átélésében, megértésében... s az átélnek, megértettnék, a fölsímtartás minél művészibb ábrázolásában” jelentkezik. (S. I.: Jegyzet a korszerűségről. „Kritika”; 1963. október.) Ebből a feltevést helyes gondolati alappól induljunk most mi is el, és Dési Huber István festői-eszmei életútján keresztül próbáljuk összegezni is a korszerűsége törekvés igényét, eredményeit, de egyúttal szocialista tanulságait is.

*

Hosszú időn keresztül – az 1945 utáni években is – igen keveset és tévesen tudtunk órála is és művészetéről is. Ő és művészete is abba, a sajnos hosszú sorba tartozott, amelyet L. Araque és R. Garaudy éppen a legutóbb a „nem mertünk jól szeretni” találó megfogalmazással illetett. Ez a merev, a dogmatikus voluntarizmus szűklátókörűségéből és elzárkózó-hamisító egyoldalúságából megszülető szemlélet szűkítette le az ismereteket Dési Huber István művészetéről is.

1947. áprilisában nyílt meg Dési Huber hazai emlékkiállítása; de azután itthon majd csak jó 10 évvel később, 1957. novemberében láttuk viszont egyes képeit a „Magyar Forradalmi Művészet” kiállításán. Közben és azután is ismertté lett például: Londonban, Varsóban, Prágában, Pozsonyban, Moszkvában, Leningrádban, Tallinban, Bukarestben, Pekingben és Sanghaiban stb. is, miután Svájcban már 1944-ben megismerték képeit.

Az összehasonlító számadatok is azt bizonyíthatják, hogy hosszú éveken keresztül vele és műveivel hibásan, sőt tévesen gazdálkodtunk a saját felszabadult hazájában.

Ez a hiba is természetesen számos eszmei és gyakorlati összetevőből állott elő. Teoretikus forrását azonban annál a téves és magát megtevésztően marxistának tartó esztétikai szemléletnél kell keresnünk, amely már az 1937–38-as évek avantgardevitájában is P. Picassot és G. Braque műveit is „értelmetleneknek és lelketleneknek”, de Derkovits és követői művészetét csakis a „formalizmus” jelzőkkel volt képes illetni. („Durus”, azaz Kemény Alfréd megállapításai a „Das Wort” 1937–38-as vitájában.) Ez a szemlélet csupán a „formalizmus mótelyének” megfertőzéséről és egy „letűnő társadalom beteg légköréről” tudott beszélni az európai avantgarde objektí-

vista értékelésében. Ez az említett esztétikai szemlélet – 1933 előtt, de 1937 után is – „kizárta” a kísérletezést, a korszerűség újszerű megjelenítését és műhely-próbálkozásainak olyan egyéniségeit, mint B. Brecht sajátos anti-arisztotelészi dráma-kísérleteit, vagy mint I. Ehrenburg sajátos riportázs-regényeit, avagy Nagy Lajos sajátosan újat kereső elbeszéléseit, Meyerhold expresszionista-hatású „színpadi lobogóit”, vagy Derkovits Gyula festészetének lenyűgöző meqdöbbentő új-egyszerűségét. Ez az eltorzító szemlélet – akarva-akaratlanul is – a dogmatikus-sematikus esztétikai voluntarizmussal került egy „szövetségbe”; még akkor is, ha formálisan küzdeni akart is ellene. (Lásd pl.: Lukács György 1956. június 28-i előadásának megállapítását a „zsdánovi kiskaté szektáns kommunista” jellegéről, amely azonban teljességgel hasonló eszmei alapállásból vetette el az avantgarde törekvések pozitívumait is az egységes „formalizmus” kategorizálással.)

Lényegében tehát, ezek a hatások és ezek az „értetlen értelmezések” hatottak hosszú évekig Derkovits, de Dési Huber és a magyarországi szocialista művészeti hagyományok más példáinak megismertetése és helyes megértése vonatkozásában is.

Ezek a – lényegileg – eszmei nehezítők, sőt eszmei-gyakorlati akadályok azonban ugyanezt tették nálunk B. Brecht színpadi műveivel is (1958–59-ig), de Nagy Lajos késői korszaka elbeszéléseivel (1957–58-ig), vagy a szocialista irodalom széles hazai frontjának megismertetésével is (mintegy 1958-ig).

Most azonban ne az egész Dési Huber-életmű részleteiről, hanem elsősorban is annak *eszmei-művészi tanulságairól* próbáljunk itt összegezést nyújtani. Ez szükséges, feltétlenül fontos, de ugyanakkor igen-igen tanulságos is számunkra.

Dési Huber István (1895–1944. II. 24.) művészetét sok, de egymástól oly különböző jelző illette már az utolsó három évtizedben. A nagyrealizmus-esztétika őt is „formalistának” tartotta; az ingyenkedő polgár-esztéták ún. „parlaginak” és csupán kizárólag „egyszerű autodidaktának” tartották Désit. Jóindulatú polgári kritikussai is azonban észrevették már „dinamikus realizmusát”, a „népi valóság felé forduló szemléletét”; sőt már egyes műveiben „egy új szellemi világ keletkezését” is. Amit a „Népszava” írt az 1936. február-végi KUT-kiállításról, az már Dési művészetének eszmei céljává is lett akkorra: „Ha lesz ereje harcát megharcolni, akkor Derkovits utóda lehet...”

Így jutott el ő maga is – alkotásaiban és teoretikus összegezéseiben is – a „dolgozók életével való legszorosabb összefüggés” követelményeihez. Ahhoz, az ecsettel álmódott új valósághoz, amelyről 1939. legelején oly újjongó levelében lelkesedett Illyés Gyula, de amelyet oly világosan fogalmazott meg 1941 koratavaszán Lyka Károly is. Nemcsak Dési személyéről, de egész megtört életművéről is mondotta 1944. február 27-i temetésén Berény Róbert: „... vagy nem ismerni – vagy szeretni lehetett őt...” Ezt sommázta végül is azután a költő-barát Radnóti Miklós, aki a szinte klasszikusan kifejezővé lett „Nem birta hát!”-jában róla, az egész életműnek tanulságáról együttesen írta le a maga költői mementóját:

„... Ember vigyázz, figyeld meg jól világot:
ez volt a múlt, emez a vad jelen, –
hordozd szívedben. Éld e rossz világot
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
hogy más legyen...” (1944. II. 29.)

Ebben, a költői gondolatban összesűrített festői életmű-tanulságban láthatjuk meg a Dési Huber teremtette korszerűség-igény új, immár szocialista követelményét. Látni, élni és megérezni a valóságnak igazi erőit, igazi mozgását; kifejezni, összefoglalni, önmagába olvasztani e mozgás lényegét; megismerni és művésziileg kifejezésre is juttatni ennek a valóságnak oly jellegzetes, tanulságos, továbbgondolkoztató lényeg-

gét; de előrenézve összegezni a tegnaptól és a ma közös tanulságaiból is egy eljövendő holnap ígérését, követelményét. Azt az új emberi és művészi vágyat, hogy az ember és egész művészete mindig tudja mit és hogyan tesz, hogy az ember és holnapja majd „más legyen”.

*

Derkovits Gyula művészete, festői és emberi világa a fiatal művész-nemzedék új ihletőjévé vált az 1920-as, majd az 1930-as években. Ez indítja el azoknak művészi útját, kiknek sorából – az egyik legtudatosabb művészként – *Dési Huber István* alakja állhat előttünk.

Példaképe: Derkovits Gyula; *élete:* a proletárok sorsa; *festői világa:* a harcoló proletároké; *élet-eszménye:* a felrázva harcoló új festői erő.

Őt is tudóbajjal sújtja a korai, 40 hónapos világháborús frontszolgálat és ez lesz majd halálának okozója is.

A nyomorgó proletárok életét éli; árvaság, vándorlás, kitaszitottság, az éhezőszenvedő, de kemény proletár-sors. Ezt ismeri meg a fiatal dési ezüstműves és ez lesz egész tudatossá tisztuló festői életművének is alapszíne, alapmotívuma.

Autodidaktaként tanul az 1920-as évek elején egy kis pesti magán-festőiskolában, ahol egy „Kisbanda” tagjaként életreszólóan eljegyzí már magát a festészettel.

Hároméves olaszországi tartózkodása, tudatossá keményedő proletár-gondolkodása teremti meg majd a „100⁰/0”-ban is agitáló negyedik rend hatalmas-erejű linó-sorozatát.

Ekkor indult el a tudatosan marxista művész elemző-alkotó életpályáján. Ezt jelzik a világnézet szerepét festőileg boncolgató, a valóság történeti talajába ágyazott művészeti-művészettörténeti elemzései ugyanúgy, mint a Derkovits-tól és a kor modern magyar és európai művészetétől ihletett alkotásainak hosszú sora.

A *tudatos munkás-ábrázolás* olyan útján indul ő el, amelyet a paraszt- és munkás-rajzai és vázlatai jelezhetnek. Polgári csoportok és kiállítások jószándékú keretei között is értetlenül állanak a kispolgárok a „művészetben nem létezhető ilyen progressziók” előtt... Képeit ugyan tisztelik, de nem értik és szinte alig vásárolják. Ez egy más világ; más gondolkozás, más forrásból eredő ihletés a művészetben. Olyan új világ ez, amely nemcsak várakozott az új megjelenítőkre, de segítette is ezek művészi kiformalódását, kifejezésük megtalálását.

Ebben az időben, Madzsar József oly előrelátó elképzeléséből fakadt egy új, egy legális szocialista művész-kollektíva megteremtésének gondolata.

Egy agitativ, illegális foto-montázs csoport és egy Madzsar József-vezette illegális párt-szeminárium művész-tagjaiból alakult meg már 1934. legelején a legális formát is öltő „Szocialista Képzőművész Csoport”.

Horthy-Magyarországnak szellemi béklyói közepette, itt akarták és tudták is tudatosan alkotó ifjú művészek egy új művészet alapjait először lerakni.

Az illegális párt-irányította és a szociáldemokrata legalitást felhasználó tucatnyi művész itt, a szocialista művészet-törekvések legharcosabb, legkövetkezetesebb progresszív magjává lett.

A csoport tevékenysége nem volt egyenletes, nem volt kiterők és tévedések nélküli; de tudatosan kereső és egyértelműen harcos, új művészet volt.

Tagjai a KMP aktív harcosai, vagy a párt-vezette szimpatizánsok voltak. Röpcéduláik merészsége felrázó ereje, agitátor-tüze ott égett és ott lelkesített a legális, bár betiltott kiállítások és a munkás-júniálisok munkás-közönsége soraiban. Egy új világot festettek a véres üldöztetések nehéz éveiben; és ez az új, kollektív eszmei-művészi szándék el is jutott azokhoz, akiknek készült, akikért harcolt – eljutott és eljuthatott már a munkásokhoz.

A csoport sorait megtépázták a fasizmus oly gyilkos évei. Az ő művész-törekvéseik és ma már látható eszmei-művészi eredményeik azonban kitörölhetetlenek.

Dési Huber joggal írhatta tehát róluk és ezzel szinte ön-önmagáról is:

„... Mi a tömegekhez kívántunk szólni ...” („Korunk”; 1937. II.)

Ez a csoport soraiba olvasztotta a szocialista művész-törekvések új, fiatal nemzedékeit. Dési is egyik résztvevője, egyik vitatkozva alkotó tagja volt eme csoportnak. Betegsége és hosszú, ismétlődő szanatóriumi kezelései azonban az aktív, a rendszeres részvételtől már megfosztják.

Amikor 1936 februárjában, a KUT-kiállításán szerepel, már észreveszik festőileg megformált munkásainak egyszerű, kötetlen, igaz szépségében a fejlődés új útját.

Dési Huber művészi harca, következetes festői újat-teremtése haladó polgári elismerésekkel is találkozott; de művészetének alapgondolata immár teljes egyértelműséggel „a legszorosabb összefüggésbe kerül a dolgozók életével”. Művészetének ereje, az életért és az egészségért szinte megszállottként harcoló szorgalma, soha nem csökken.

Az 1941-es tavaszi Ernst-kiállításon a letisztuló, a valóban festői magasságokat és mélységeket már együttesen döngető művész új harmóniáival találkozhatott a közönség. Új és ezt az újat kiteljesítő festői hang és harmónia-keresés volt ez. Valóban mély igazság volt Lyka Károly akkori katalógus-előszavában: „Ez a művészet ... nem a piac művészete ...”

Ez a művészet: az 1930-as évek magyarországi szocialista művészet-kereséseinek egyik legteljesebb, egyik legjellegzetesebb, tanulságos példájává lett. A józsefattilai hatások Dési Hubernél már új, festői erővel teljesítődnek ki. Tudatos művészi látás és láttatás ez – festői erővel és eszközökkel; de nem megelégedve már a felületi szemlélődés, az elforduló tehetetlenség sokszor divatos és olykor hálásnak tetsző szerepével. Ez nagyon sok elemzést, vitát, sértődést, meg nem értést szült; de a művészen és műveiben egyre egyértelműbbé lesz mindez. A barátság, a közös külvárosi származás, de a közös forradalmár tudatosság művészi kifejezésére törekvés hatja át és kapcsolja is össze Dési Hubert és József Attilát. Mindez – ma már – művészet-történeti pontossággal is kimutatható; de mindez – főleg – eszmei azonosságokkal bizonyítható is.

Nem volt tehát véletlenszerű, hogy éppen Dési Huber rajzolta meg az „igazi” József Attila portréját már 1936-ban, de a MIKSZ 1939-es évforduló-műsorára (1939. XII. 8-án) is. Nem volt azonban az sem véletlen, hogy Dési Huber éppen a józsef-attilai „Magyar Alföld”-et választotta illusztrációjának tárgyául, ahol:

„... nézzétek, im, országúton, némán
vándorolnak ki a jegenyék!”

József Attila egész költészete, például „A város peremén”-nek 1933-as megírása, ihlette Dési Huber festői műveinek hosszú sorát. A közös külváros-élmény, amely összeforrasztotta már Derkovits és a költő témavilágát is, Dési Huber művészetének is egyik ihletője lesz. Az „Óbudai téglagyár” (1934), „A Város peremén” (1936), a „Farkasok” (1938), a „Gyár előtt” (1940), vagy a vissza-visszatérő ferencvárosi motívum kap festői kifejezést pl.: a „Vaskapu-utcá”-ban is. Hatás és kölcsönös rokonhatások ezernyi szála fűzi össze ezt a két, valóban közös szemléleti-művészeti forrásból táplálkozó művészt. De József Attila ott él és ott hat még 1937 decembere után is Dési Huber művészetében. Ezt az ő József Attila portréján túl, az 1941-ben festett József Attila–Illyés Gyula közös portré ugyanúgy bizonyíthatja, mint a Dési-festette „Vihar előtt”, vagy a „Viharmadarak” józsefattilai rokonsága is. Ez a közös és ez a kölcsönös egymásra-hatás: nemcsak termékeny, de már igen értékesen ihlető-befolyásoló forrássá is lett Dési Huber számára.

Dési Huber István – a tudatosan marxista művész – azonban nemcsak a festői alkotásaiban, a példa-kereséseiben, az elemzéseiben, de a művészet-teóriáiban is tudatos, és világnézetileg elkötelezett. Számos és olykor néha téves keresések után, 1930-ban írja a „Forrás”-ban egyik tanulmány-sorozatát, a „Világnézet, mint formateremtő erő a képzőművészetben” címmel. Vitázik és választ keres arra is, hogy mi is a helye

és a szerepe a XX. század modern művészeti törekvéseinek („A bajbajutott izmusok”-nak). Keresi a helyes, a megfelelő, a valóban korszerűségekre törekvő feleletet a festői kifejezés módjára és módszereire ugyanúgy, mint társadalom és képzőművészet (azaz: társadalmi valóság és művészetek) viszonyára és ebben a világnézet szerepének helyes meghatározására. Látja, védi, magyarázza és biztatva támogatja a korszerűségekre törekvést a magyarországi „képzőművészetben, ami van”. Amikor ő (például: 1943. XI. 7-én a „Népszava”-ban) „időszerű kérdésekről” beszél, mindig a „sajátos kerek” mellett is aláhúzza, kihangsúlyozza, sőt láttatja is az ellentéteken keresztül élőfejlődő folytonosságnak („az élő művészetnek”) és ebben egy valódi korszerűségekre törekvésnek a „maradandó műveit”.

Nemcsak az 1930-as évek kolozsvári „Korunk”-ja, de a „Népszava” és más, olykor betiltott baloldali folyóiratok is őrzik – ma csupán részlegesen napvilágot látott – kitűnő esztétikai írásait. Gondolatainak jogosan lehetne szinte esztétikai összefoglalása is az említett 1943-as tanulmány utolsó két mondata:

„... Talán nem túlzok, ha a művészet alakító erőit a természet és társadalom erőivel mérem össze. Éppoly spontánul és logikusan végzik feladatukat.”
(Népszava; 1943. XI. 7.)

Nyilvánvaló azonban, hogy minden kor minden művészenek példaképei és mesterkeresései sok mindent elárulnak a művész (és művészete) lényegéről. Érthető és természetesen tehát, hogy Dési Huber is például a mexikói új-renesszánsz festői kereséseiben, de festői korszerűség-igényében is kereste a maga példaképét. Ezek voltak – Derkovits művészetének állandó pezdítései mellett – az ő művészetének tovább-leaditói is.

A szocialista művészetnek az 1930-as években szinte az egész világon jelentkező előretörése, a kispolgárt megdöbbentő berobbanása, nem véletlenszerűnek tekinthető.

Fzt jelezte a mexikóiaknál, Diego Rivera, Siqueiros, Orozco és az egész fiatal mexikói falfestészetben az új társadalmi erőket szolgáló és új kifejező lehetőségeket kereső monumentális művészet jelentkezése is.

Jellemző, hogy a szórványosan Magyarországra is eljutó első mexikói reprodukciók a hazai szocialista képzőművészek számára is a lelkesítő, az egyértelmű és követendő példaképeket jelentették.

Valamiféle megdöbbentő új szépség festői bemutatásával találkoztak itt is; ezt keresték ők is szenvedéllyel, kísérletező – tudatos türelmetlenséggel. A találkozás – megújító forrás és új erőt is adó művészi lelkesítést jelentett. Ezt igazolja és bizonyítja Dési Huber 1940 végén, vagy 1941 januárjában írott egyik, Leon Alex nagyváradi grafikushoz írott levéltöredéke is. Itt is ír vitáinak, elragadtatott lelkesedésének tárgyáról, az alkotásaikba „illusztratív jelleget bevívó” fiatal mexikói festészetéről. Jegyzetei, könyvei is élő emlékeztetők lehetnek erről az „elkötelezett elragadtatásról”.

Dési Huber tehát keresi és hasznosítja a példaképeket, hogy egy új művészetet találjon, amelyben már „ott él a múlt bánata, a jelen küzdelme, de a jövő reménye is”. („Derkovits Gyula élete és festészete.” Népszava; 1942. III. 22.)

*

Talán az elmondottak adalékai és bizonyításai is lehetnek annak a következtetésnek, amely a *korszerűség szocialista követelményében* foglalható össze. Olyan tudatos követelményben tehát, amely a társadalmi valóságtól soha el nem szakadva, a valóság leglényegének mozgását látva és megértve, keresi az igazi, a minél teljesebbre törekvő művészi kifejezés újabb és újabb lehetőségeit. Határait nem a pillanatnyiság izlése, hanem a továbbfejlődés felismert távlatai határozzák meg. Korlátait nem az óvatosság konzervatív arisztokratizmusa adja, hanem az eszmei igény és igényesség. Minden részletében, egészében és összetevőiben egyaránt tehát elkötelezett; tudatosan és tudatos célra törően keresve a mában is már a holnap kiteljesedését, a tegnap és

a ma közös, nagy tanulságait az elkövetkező holnap számára. Ennek a holnapnak felismerése, de eme felismert holnapnak, minél teljesebb bemutatására való törekvés: ez lesz és ez lehet csupán a XX. század igazi, immár szocialista korszerűség-keresésének mozgatója. Ebben lehet számunkra nagyszerű és mindenkor tanulságos példakép is Dési Huber István egész élete és oly korszerű teljességre törekvő egész életműve is.

TÍMÁR LÁSZLÓ

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF FELJEGYZÉSEI EGY HAJÓÚTJÁN*

A jelen közlemény a szerzőnek egy sovány eredményekkel végződő kutatása után tesz pontot. E sorok írója kaposvári tanár korában, abban a hiszemben, hogy a városban nagy tömegben található feltáratlan Rippl-levelek és iratok, a kaposvári Rippl-hagyaték kutatásához kezdett. Munkáját azonban hosszas keresés és kutatás után is jóformán üres kézzel kellett befejeznie. Kiderült ui., hogy a keresett iratok jelentős része elkerült a városból, a helyben maradó anyag pedig döntő többségében publikált, s mindössze néhány levél és egy hevenyészett feljegyzéseket tartalmazó napló az, ami még feltárára vár. A leveleket a szerző már korábban publikálta (K. S.: Öt Rippl-Rónai-levél. A Kaposvári Megyei Könyvtár évkönyve 1958–1959. Kaposvár, 1960. 50–53. l.), a naplót ezúttal adja közre.

A napló, amelyet pontosabban naplószerű feljegyzéseknek tekinthetünk, egy vékony füzetben, a mester kaposvári otthonában, a Róma-villában található egyéb levelek és iratok között. Sajnos, az évek múlásával kissé megrongálódott, lapjai megtöredeztek, s így pár helyen a szöveg is megcsönkült. Az elveszett szövegrészek helyét részint kipontoztuk, részint pedig, ahol az eredeti szöveg kikövetkeztethetőnek látszott, kiegészítettük. Szövegén nem változtattunk, csupán helyesírását korszerűsítettük.

Martyn Ferenc szerint a mester e feljegyzéseket 1906. nyarán, itáliai utazása alkalmával készítette. Keletkezésük körülményeiről közelbbit nem tudunk. Megbízható tévként — Martyn Ferenc elbeszélése alapján — talán csak annyit közölhetünk: azután, hogy az 1900-as évek elején a mester testvéröccsét, Rippl-Rónai Ödönt Fiumébe helyezték, Rippl-Rónai József öccsének meglátogatására nyaranta gyakran utazott le az Adriára, ahol kellemes kirándulásokkal, szórakozással és természetesen festéssel töltötte az időt. Valószínűnek látszik, hogy az utazás, mely 1906 nyarán a feljegyzéseket eredményezte, egyik ilyen fiumei útból nőtt ki: a mester előbb Ödönt látogatta meg, s csak azután indult el a hosszabb tengeri útra. Különböző fiumei tartózkodásai festői szempontból is termékenyek voltak. A mester vi. itteni tartózkodásai során is intenzíven dolgozott, s több értékes pasztellt készített, amelyeken megörökítette benyomásait, élményeit. Itt és ekkor látta azokat a vörössapkás dalmát figurákat, amelyek azután több képen megjelentek.

A feljegyzések hevenyészettek, s így különösebb irodalmi értéket nem képviselnek. Dokumentációs értékük azonban vitathatatlan. Életrajzi adalékot tartalmaznak, és tájékoztatnak egy kép keletkezésének körülményeiről is. Növeli értéküket az a körülmény, hogy hasonló naplószerű feljegyzést a mester — Martyn Ferenc tájékoztatása szerint — más utazása alkalmával nem készített.

Íme a feljegyzések:

„... [indul]tunk 17-én csütörtökön ... kor a Szt. László hajóval. A [hajó par]ancsnoka Peterdi. Más I-ső osztályú utas nem volt kívülünk. A III-ik osztályúak a hajó másik részében voltak. Peterdi kapitány parancsnoksága alatt volt még 2 másik fiatalabb kapitány, tulajdonképpen ezek vezették a hajót. [A] parancsnok csak az indulásnál [és] az érkezésnél működik. A legtöbb időt a hajó belsejében töltötte velünk. Együtt eszik az utasokkal. Ő ül az asztalfőn. Kitűnő konyha, pompás kiszolgálással. Jupiter (Jóvi) a szolga neve. 5 lírát fizetünk személyenként. Most kávét iszunk. Nem kell.

A kapitány ... [ma]gyar ember ... rengeteg anekdótákkal ... [rendelk]ezik.

Az út Palermóig [el]jöl ment, elég nyugodt volt a tenger — 17 óráig utaztunk. Alig rákántunk. Palermó igen szép fekvésű kikötőváros, de legszebb a felette elterülő Monreal város, ahova egy igen különös [úton] mentünk fel. A régi ... kívül-belül egyike a legszebbeknek, belül igen érdekes mozaikképekkel. Adámtól kezdve a bibliai dolgok illusztrálása.

* Közlését dr. Martyn Róbert főorvos, egyetemi magántanár engedélyezte, akinek ezért c helyen is hálás köszönetet mondok. K. S.

Itt van a benediktrinusok kolostora gyönyörű normádi oszlopos udvarral és kilátással az Arany-kertekre – narancs- és citromfákra. Fraknoi¹ ide el szokott látogatni és tanulmányozni a templom szépségeit, bizonyosan Ő tudni fogja kinek a kartonjai után készültek a mozaikképek.

Messina.

14 órai erős hullámveréssel behajóztunk szerencsésen, folyton rókázva Messinába (indultunk este 9-kor és másnap, 19-én reggel 11 órakor érkezünk). Szép, még szebb, mint Palermó, mint kikötő. Nagy mozgalom a parton, a városban. Gyönyörű régi temploma van, már a bejáratnál megakad az ember szeme a nagyon régi (naiv?) kőfaragásokon (– gyerekek mászkálnak a fákra stb.) Benn a templomban éppen egy szombati ceremóniás mise volt délután 4-kor. Gyönyörű zene és énekkel. Világi zenekarral.

A kardinális is ott volt és megáldotta a népet. Mintha csak a legjobb operák egyikét hallottuk és láttuk volna – természetesen Peterdi kapitány velünk volt és kalauzolt tovább.

Lusztig főügynök eljött a hajóra vacsorálni, mert mi egész kosztot vagyunk, enni visszatértünk a hajóra. Ő azt mondja (megjegyzendő 7 év óta lakik itt), hogy jellemtelen, hitvány nép – az urakat sem kivéve lusta –, mint minden olasz, és veszedelmes bosszúálló, még a vérbosszú is él bennük. Itt is, mint egész Olaszországban, részeg olaszt nem látni. Ez egy legszebb tulajdonságuk. Utálattal tekintenek arra, aki részeg. Kávéház, korcsma itt nem igen számít, rendesen cukrászdában egyesül mind a kettő, [a] színházelet sem valami híres. Azt lehet mondani, hogy intimus családi élet sincs. – Unalmas fészek.

Közleg egy órányira van azonban az Édene a Világnak.

Taurmina.

Miután későn érkezünk meg, legnagyobb sajnálatomra nem utazhattunk oda. Állítólag mindig virágzó hely – egy régi görög színházból nézve a legszebb látvány terül el az ember szemei előtt. Csendes vidék. – Holnap a tenger felől látni fogjuk, mert arra hajóznak Rípotába.

Itt, Messinában, azért maradtunk 20-án du. 3-ig, mert a felrakásokon kívül (teherhajó a Szt. László) szemet is vesz magához a fűtés végett.

Természetesen azért, hogy az utolsó cseppig kijött belőlünk minden étel és ital, tegnap és ma igen jól és könnyen érezzük magunkat.

En sohasem voltam egészségesebb és vigabb. – Egyszóval, ha kiállta az ember a tűzpróbát és nem sokat törődtek a bajával, nem panaszkodik magyar módra, úgy egészen szép és tűrhető a hajóélet.

Nagyon kellemes az a tudat, hogy másnap a szárazon minden jobbra fordul. (Leginkább éjjel utazunk egész Fiuméig.) A tegnap esti vacsora állott: szajólevesből sajttal. Tonhal (akár a marhahús) és sültgalamb leveles salátával, sajt (hollandi) és gyümölcs. Spanyol és Dalmát borok. Kávé és tea, – mi csak teát ittunk. Lazarine kaszinózik minden este Peterdi kapitánnyal. Boldogok, ha egymástól 2 szut (5 Kr) elnyerhetnek. – Kabinunk már a nagyobbakból való, mert 3 fekvőhely is van benne divánnyal.

Ismét 17 órai utazás után Malta szigetére, Valetta városba érkezünk teljes épségben. Lazarine reggel felé egy kissé gyengélkedett. – Csudálatos egy hadikikötő, rögtön Port-Arthur jut az embernek eszébe. De amint kapitányunk mondja ez sokkal erősebb és biztosítottabb, ti. csak élelmezéssel 3 évre van előre biztosítva (később láttuk is fenn a várban a tartányokat a földben).

Óriási nagy és még óriásibb értékű hajóik vannak az angoloknak. Éppen ... mikor jöttünk reggel, és nem juthattunk be addig, míg a piros zászló a magaslaton látszott. Végre kikötöttünk Valetta alatt és a városba mentünk ebéd után. – Meglátogattuk az orosz konzult és azután elmentünk az átellenben fekvő városba, Silemába, ami nekünk fekvésénél és építkezésénél fogva a tengerparton nagyon tetszett – ki is nyugodtuk magunkat egy padon a teraszon. Innen egy nagy séta után visszaproPELLEREZTÜNK Valettába – cigarettá, kendő és pipa bevásárlás végett – a kormányzósági palotában levő múzeumba, ahol az 5 világrészt ábrázoló gobelinek és a máltai lovagok arcképei és ezek hadi öltözékei vannak. Állítólag kettő ezen vérték közül megfizethetetlen értékű. A dóm is szép legyen, de időnk nem lévén, nem láthattuk. Gyönyörűsége, zöld sávós, fehér fejkendőt vettünk egy perzsa-indus kereskedőtől 2 sterlingért és igen olcsón cigarettákat. Este 6 órakor pont elindultunk Cataniába. A tenger hullámos volt, de az ég csillagos és

¹ Feltehetően Fraknoi Vilmos történetíróra utal.

holdvilágos. Én már vacsora alatt rosszul lettem, de Lazarin biztos csak megérkezés után lett bágyadt, addig miglen nem kaszinózott a kapitánnyal.

Catánia eredeti, régies olasz város, sokszor a láva elöntötte – alatta most is van egy eltemetett város. Igen sok templommal, nagyterén minden 5-ik ház templom. Elég piszkos hely, de igen festői. Papának itt akarok venni egy catániai kést vagy egy botot – azt hiszem kapok. – Az ebédünket mint mindig, a hajón töltöttük el jóízűen. Egy catániai festőt – barátját a kapitánynak – látogattuk meg, gyenge dolgokat láttunk nála, de felfedeztük nála azt, hogy Szikszay Ferenc és neje *bárók* lettek. Taurminában legalább ezek így említették őket, nemcsak mint festőt (talentum nélkül), hanem mint híres kritikusokat (ti. a feleségét is gondolta) említette.

Miután Catániában sok mandarin és, szép indiai füge terem és limonádéalma, tehát mind-egyik fajtából egy kosárral vettünk. Egy jó délutáni alvás után ismét a városba megyünk. –

36 órai utazás után végre nehezen behajóztunk a legnagyobb szélben *Bariba*, elég jó állapotban. Az éjjelünk nyugodt volt, mert nem hánytunk, a kapitány akár egy orvos borogatókat csinált Lazarine fájós fejére. Jót is tett. A jobb százíz miatt pedig citromot rágtunk. – Bariból ismét 36 óráig kellett volna jönnünk Triestbe, de oly nagy bóra volt, hogy megfeneklettünk. St. André-ben a triesti kikötő előtt a hajón maradtunk, reggeliztünk és ebédeztünk. Ebéd után lefestettem Peterdi kapitányt.

Soha nem kívánok többet hajóra ülni. Amit mi ezen az utolsó éjjelen különösen kiállottunk, a félelmen és a rosszulleten kívül, azt leírni nem lehet. Azt hittük minden pillanatban, hogy felfordít a szél, a legnagyobb vihar, amit elképzelni lehet, és ez tartott estve 9 órától reggel 10 óráig. Legkellemetlenebb, sőt legveszélyesebb pont volt a Guarnerói-öböl torkolatánál a bejutás az Istriai hegyek mögé, ahol védettebb körülmények közé jutott a hajónk. Iszonyú éjszaka. Mind a ketten odavoltunk. Halálos betegnek éreztük magunkat. De hát a megállásnál ismét összeszedtük magunkat és $\frac{1}{2}$ órákor du. elindultunk az $\frac{1}{4}$ órai triesti útra, hogy ott kiköthessünk és a 6 órával tovább utazhassunk Fiumébe – szárazon. A hegyek tele hóval mindenütt. Hideg szél. Kellemetlen utazás. – Egyáltalán Cataniától kezdve vissza Triestig az utazás csak kellemetlenségekkel járt. Igen hosszú és rettenetesen unalmas. Éppen ellentéte a Nápolytól Máltáig való utazásnak, ahol minden derült, kedves és bámulatosan szép. –

Triest nem érdekel bennünket, nem is állunk meg. A hajónk csak kedden jön át Fiuméba csomagjainkkal.

Isten segítségével megérkeztünk szárazföldre, Triestbe.

Rippl-Rónai József

Triest igen tiszta, szép, nagyszabású város. Gazdag emberek lakják. Színházban is voltunk, a Verdi Színházban, Dumas fils darabjába. 2 és $\frac{1}{2}$ napig voltunk itt.

Vonatkozással a máltai impressziókra meg kell említenem a máltai nők viseletét, ők maguk szépek és érdekesek, feketében járnak és egy – faldetta nevű fekete kendőt viselnek. –

Közlő: KÁVÁSSY SÁNDOR

NAGY ÁRPÁD DÁNIEL: Ex libris

SÓS ENDRE

BÖLÖNI GYÖRGY

– Menj el néhány napra! Sok barátod van, mindegyik szívesen lát! Elhagyott hely ez a Kovács utca! – unszolták ismerősei, elvtársai. Leghűségesebb társa, Steinfeld Nándorné, Alice, aki Bölöni Györgyné, Itóka halála óta nagy gyöngédséggel viselte gondját és még a gondolatait is leste, mindenkinél jobban kérlelte.

– Nem megyek! Nem félek senkitől! Mi történhet velem? – felelte Bölöni György.

Az ellenforradalom legkegyetlenebb garázdálkodásának napjaiban ottmaradt mindvégig a Kovács utcában.

Egyszer-kétszer – nem törődve lövöldözésekkel, esetleges inzultusokkal – bement az Írószövetségbe. Utána az Újságírószövetségben fogyasztotta el az ebédjét. Megmutatta magát. Ahol megfordult, emelt fővel sétált el a gyűlölködő reakciók előtt. Olyan tiszteletet parancsolt a megjelenésével, hogy nem mertek megjegyzéseket sem tenni.

Bölöni György annál több megjegyzést tett mindenütt.

Milyen szépen fogalmazta meg az az ismerősc, aki így jellemezte őt: „Az autó kormánykereket és az emberek lelkét egyforma biztonsággal irányította.”

Igazuk van azoknak, akik nemcsak világszemléleti, hanem érzelmi okokkal is magyarázzák Bölöni György akkori haláltmegvető bátorságát. Bölöni György, aki anynyit szenvedett a Magyar Tanácsköztársaság hősi kísérletének bukása után, és évtizedekig vállalta a hontalanságot, érezte, hogy miről van szó, mi fenyeget.

Míg a város szörnyű időket élt át, és a besötétedés után gyakran lehetett hallani lövéseket is, Bölöni György otthonában – a Budagyöngye és Hűvösvölgy közötti Kovács utca 3-as számú villájában – a házigazda és Steinfeld Nándorné gondoskodott arról, hogy damaszt asztalterítő, finom porcelántálak és színes, melegházi virágok fogadják a megbeszélésre érkező és az éjszakát is ott-töltő írókat. Ebben a környezetben és ezekről a tálakról jobban ízlett az étel, még akkor is, ha – annak a vidéknek a belső területekénél nehezebb vásárlási lehetőségei miatt – egyszerű volt. Nagyon gyakran maga Bölöni főzött. Károlyi Mihálytól tanulta meg a szakácsmesterséget. Párizsi ízeket hozott ki az ételekből. Általában párizsi szokásai voltak. Íróársai szívesen ették a főztjét. Több írótól hallottuk: Bölöniék lakásának belső légkörében könnyebben fogta fel mindenki, hogy meg kell kezdeni az ország általános légkört is barátságosabbá varázsoló munkát.

Reggelenként Bölöni György kivitte vendégeit a kert fái közé. Megállt velük egy hatalmas fenyőfa előtt. Elmondta, hogy nemrégiben új telefondrótot kellett húzni az utca és a villa között és a szerelők kérték, engedje kivágni ezt a fenyőfát. Ő nem engedte, hanem nagy anyagi áldozattal új telefonpóznát helyzetetett a kertbe, hogy a megmentett fenyőfa felett vezessék a huzalt.

Bemutatta vendégeit kis pulikutyájának is. Amikor kedvenc állata megbetegedett, naponta többször ellátogatott az Állatorvosi Főiskolára. Valósággal emberszámba vette Zsiványt.

1956 novemberében Bölöni Györgyénél töltött egy éjszakát André Stil, a *l'Humanité* szerkesztője, az ismert francia kommunista író. A Kovács utcai villában találkozott a néphez hű írók egész sorával. A párizsi vendég kívánságára a francia követség kocsija hozta el ide rózsadombi lakásából Fodor Józsefet.

Bölöni Györgynek döntő szerepe volt abban, hogy Fodor József – felismerve az igazi helyzetet – határozott hangú nyilatkozatot küldött Aragon lapjának, a *Les Lettres Françaises*-nek.

Amikor később Fodor Józsefnek egy meghamisított nyilatkozata is napvilágot látott Párizsban, Bölöni György telefonon hívta fel erre a költő figyelmét, és Fodor József szembeszállt ezzel a mesterkedéssel. Lejött a Rózsadombról, és az én lakáson beszéltek meg a választ.

A nehéz időket követő három esztendőben Bölöni György annyi munkát vállalt és olyan munkatempót kényszerített magára, ami valószínűleg még sokkal fiatalabb embert is megviselt volna.

Sokszor hangoztatta:

– Most senkinek sincs joga ahhoz, hogy kímélje magát!

Mint az Irodalmi Tanács elnöke, éjjel-nappal a nép hatalmát védő irodalmi emberek összehozásával, a megvédettek felvilágosításával, a békés irodalmi élet helyreállításával foglalkozott.

Mint az Irodalmi Alap igazgatója, folytatta azt a munkát, amelyet az intézmény alapítása óta végzett. Erre a munkára nagyobb szükség volt, mint bármikor, hiszen a lapok jórészenek megjelenése szünetelt, a könyvkiadók tevékenysége is megállt. Az Irodalmi Alap aránylag kevés pénzzel rendelkezett. Ő mégis mindenkin segített. Ha nem tudott adni a pénztárból, adott – a zsebéből.

Mint a Pen Club elnöke, helyreállította a kapcsolatokat a külföldi szervezetekkel, és felvilágosította a külföldi irodalmi társaságokat. Londonban is, Frankfurtban is tárgyalta a társszervezetek képviselőinek egész sorával. A Pen Clubok frankfurti ülésén az ő kitűnő diplomáciai fellépésének és nemzetközi hírnevének jelentős része volt abban, hogy újból elismerték a Magyar Pen Club jogait.

Mint az *Élet és Irodalom* főszerkesztője, minél több írónak kívánt fórumot biztosítani. A népfront-gondolat lelkiismeretes képviselője volt.

1958-ban Bölöni György és Fodor József Ady-előadásokat tartott sok iskolában. Bölöni Györgynek mindenre, még erre is telt az idejéből. A két író valósággal dramatizálta a témát, „kérdés és felelet” formájában beszélt a költőről.

Fodor Józseftől tudom, hogy az iskolai előadások során felidézve Adynak, az embernek, a barátoknak az emlékét, sokszor megeredtek Bölöni György könnyei. Ady Endre, a cimbora és Ady Endre, a költő elevenen élt Bölöni Györgyben halála napjáig.

Bölöni György az utolsó napig dolgozott, dolgozott és dolgozott. A halála előtti nap délutánján még résztvett a Magyar Pen Club gyűlésén. Sokáig elnökölt is. De már előzőleg olyan fáradtnak érezte magát, hogy telefonon kérte Illés Bélát, feltétlenül jöjjön el az ülésre és maradjon ott végig, mert szeretné, ha az alelnök vezetné az ülés egy részét. Amikor eltávozott, még beszaladt az *Élet és Irodalom*-hoz, kijavította cikke korrektúráját.

Halála napjának reggelén legépelte még egy kritikát. Azután telefonált a garázsba, hogy hozzák el a kocsiját. A sofőr, aki jelentkezni akart nála, holtan találta.

Kossuth Lajos azt írta Bölöni Farkas Sándorról, a nagy magyar utazóról, a Bölöni-család egyik ősről, aki annak idején valósággal „felfedezte” a magyarság számára az Egyesült Államokat és a nyugateurópai országok egész sorát: „Élete úgy sűrűsödött bele útján töltött két évébe, mint a napfény a lencse gyújtópontjába, mint a nagy tragédiák hőseinek sorsa az öt felvonásba.”

Bölöni Györgyről ugyancsak elmondhatjuk, hogy – bármilyen gazdag eseményű és élményű múltat tekinthetett is vissza – élete belesűrűsödött azokba az utolsó esztendőbe, amikor minden erejét latba vetette, hogy elősegítse a belső békét, a magyar irodalmi élet újjászervezését, a szocialista országépítés új szakaszának megindulását.

*

Fiatalkorától kezdve újságíró – főleg képzőművészeti kritikákkal foglalkozó újságíró – akart lenni. De – hírlapíró tervez, szerkesztő végez – előbb parlamenti tudósító, később politikai vezércikkíró lett.

Több lapnál próbált szerencsét. Igazán egyenesbe azonban csak akkor került, amikor – már Párizsból visszatérve – a *Világ* munkatársa lett.

Jászi Oszkár, Bíró Lajos, Szende Pál voltak az 1910-ben alapított radikális polgári lap vezető-publicistái. Ady Endre forradalmi lüktetésű versei és bátor cikkei is nagyon emelték a *Világ*-ot. „Közös ügyünk, közös harcunk, közös vágyunk”: írta Ady a lapról és céljáról a szerkesztőnek, Gerő Ödönnek. Ezért a közös ügyért, közös harcért lelkesedett, és erről a közös vágyról álmodott Bölöni György is.

Bár régebben a *Budapesti Napló* egy ideig szintén a polgári radikalizmus húrjait pengette, az első igazán radikális napilapnak mégis a *Világ*-ot tekinthetjük, amely „általános, titkos, egyenlő, választójogot, felekezetlen közoktatást, teljes progresszív adózást és szekularizációt” követelt.

A lap azt hirdette ugyan, hogy az iskola- és földkérdés a legdöntőbb, és egyszerre kell szabadá tenni az egyház rabságában sýnlódó iskolát és földet, de mégsem fogta fel a parasztkérdés lényegét. Teljesen igazuk volt azoknak, akik úgy látták, hogy a polgári korlátai közül szabadulni nem tudó lap vezetői nem ismerték fel azt az igazságot: a munkásosztálynak kell irányítania és forradalmasítania a parasztságot.

Mindezek ellenére kétségtelen, hogy a *Világ*-nak és a *Világ* munkatársai sorában Bölöni Györgynek komoly része volt a radikális értelmiség kifermálásában és az októberi demokratikus polgári forradalom előkészítésében.

Amikor Ady még Párizsban volt, a Budapestre hamarabb visszatért Bölöni igyekezett a különböző szerkesztőségekben elhelyezni Ady verseit és cikkeit, kisürgetni a költő honoráriumait, és tájékoztatni őt a magyar irodalmi életről. „Minden sort beküldök neki, ahol vele foglalkoznak – jegyezte fel Bölöni György. – Nem Ady személyes ügye ez már, harc folyik és mindannyian veszedelemben forgunk, akik úgy érezzük, hogy az időknek meg kell változni Magyarországon.”

Mint a *Világ* munkatársa, Ady barátja nemcsak szívesen írt a progresszív festőkről, különösen a sok vitát provokáló „nyolcak”-ról, hanem résztvett a modern művészek megszervezésében is. 1911-ben nagyobb cikkben méltatta a „nyolcak” tárlatát a Nemzeti Szalonban, és megrendezte a MIÉNK kiállítását Nagyváradon.

Az első világháború alatt egyetlen magyar napilap sem szenvedett annyi gyötrelmet a cenzúrától, mint a *Világ*. Bölöni György ezekben a nehéz években a segéd-szerkesztő kényes feladatát is vállalta.

Az októberi demokratikus polgári forradalom győzelme után nyomban diplomáciai feladatokat akartak rábizni, de Bölöni György sokáig szabadkozott, mert sohasem akart más lenni, mint újságíró.

1919 januárjában mégis vállalkozott arra, hogy tökéletes francia nyelvtudását és diplomata-modorát külföldi felvilágosító tevékenységre használja fel. A kormány Svájcba küldte. Utolsó pillanatban néhány nappal el kellett halasztania az utazást, mert a nagybeteg Ady állandóan zokogott Bölöni távozásának hírére, és Engel professzor, a költő kezelőorvosa, arra kérte Bölönit, hogy legyen tekintettel a valószínűleg végnapjait élő költőre. Ady egyre azt mondogatta: „Sose látom többé az én drága, jó barátomat!”

Bölöni György jó munkát végzett Svájcban a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásával. Ettől kezdve – bár hűségesen folytatta, amit elkezdett – szinte lehetetlenné vált a működése. A magyar proletárdiktatúra ellenségei minden külföldi összeköttetésüket felsorakoztatták a polgári világban. Megjelent a porondon – Andrássy Gyula gróffal, az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó külügyminiszterével az élen – a magyar mágnások és nagytőkések egész sora, hogy családi, politikai és bankvilágbeli kapcsolatainak mozgósításával hajsztát indítson a nép Magyarországa ellen.

Nem látva komoly lehetőségét munkájának eredményességére, Bölöni György visszatért Budapestre. Az előzetes levelezés szerint: Kunfi Zsigmond a közben helytelenül megszüntetett *Világ* felújítását kívánta rábizni. Szükség lett volna erre az értelmiségi lapra, hogy az értelmiség félf és félrevezetett rétegei közelebb kerüljenek a Magyar Tanácsköztársasághoz. A *Világ* feltámasztására azonban nem került sor, mert Pogány József váltotta fel Kunfi Zsigmondot, és Pogány József más véleményen

volt. Készülő nagy irodalmi folyóirat szerkesztésével akarta Bölönit megbízni. Ez az új szemle – amelynek Bölöni György főszerkesztő oldalán Hevesi Sándor, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső voltak a kiszemelt szerkesztői – a népfront szellemhez hasonló felfogásban fogta volna össze a magyar irodalom legjelentősebb értékeit. A folyóirat végül nem jutott tovább az első terveknel. A szekta-nézetek képviselői nem engedélyezték megjelenését. Bölöni, némi hányódás után, *Az Érdekes Újság* szerkesztőségébe került.

Néhány héttel később összeomlott a túlerővel szemben a Magyar Tanácsköztársaság. Megkezdődött a kommunista és kommunista-gyanús írók és újságírók összefogdosása. Különítményes tisztek és ébredő civilek sorozatos vérengzéseiről keringő hírek keltettek rémületet az egész országban.

Bölöni György és felesége – mint erdélyi születésűek – román hivatalos papírokkal Erdélybe mehettek.

Budapesten szabad préda maradt a lakásuk. Ruháikat, könyveiket, képeiket, nagy íróktól kapott emléktárgyaikat, kézírataikat az vihette el, aki akarta. Itóka vakmerően hazatért, hogy – ha már menthetetlenek a bútorok – legalább megmentse az elvesztett otthonból azt, ami megmenthető. A fehérterroristák lefoglák. Megjárta a főkapitányság zsúfolt pincéit és a hirhedt Margit körüti katonai börtön celláit. Bepillantást nyerhetett a különítményesek kínzókamráiba. Szerencsére, néhány hét múlva szabadonbocsátották, és egy barátja átszöktette az osztrák határon. Férje már izgatottan várta Bécsben.

Bölöni György a *Bécsi Magyar Újság* és a *Panoráma* egyik szerkesztőjeként dolgozott Bécsben. A *Bécsi Magyar Kiadó*-nál is fontos szerepet játszott. Sűrűn írt cikkeket az osztrák fővárosból a *Bucaresti Hírlap* és a *Keleti Újság* felkérésére. Mindenkin, aki az osztrák fővárosban hozzáfordult, segíteni akart. A legkülönbözőbb jogcímek hangoztatásával juttatott pénzeket a Bécsben nyomorgó magyar íróknak és újságíróknak. Ha másképp nem tudott utalni, légbőlkapott fordítási anyagokkal halmozta el őket. Egyáltalán nem érdekelt az olyan csekélység, hogy ezek a fordítások sohasem jelenhetnek meg.

Bölöni Györgyné megírta magyarországi tapasztalatairól a *Szenvedések könyvé*-t. Henri Barbusse látta el előszóval, és az egész világsajtóban nagy visszhangja volt. Romain Rolland levelet intézett az írónőhöz, kiemelve, hogy ez a könyv a civilizáció katasztrófájának megmutatása. A *Szenvedések könyve* a nagyvilág ítélőszéke elé állította a Horthy-rendszert, a tömeggyilkosságok között alapított rezsimet, a fehérterrort. (Magyarországon csak 1957-ben, hosszú évekkel Bölöni Györgyné halála után látott napvilágot a mű. A magyarországi kiadásban Bölöni György bevezetése érdekes portrét festett a feleségéről, akivel évtizedekig élt „végtelen becsülésben, barátságban és végtelen szeretetben”).

1924-ben – anyagi okok miatt – megszűnt a *Bécsi Magyar Újság*. Az 1959-ben megjelent *Magyarság – Emberség* kötetben találhatjuk Bölöni György búcsúírását.

A *Bécsi Magyar Újság*: ez volt az 1924 decemberében írott cikk címe. Miről vallott benne Bölöni?

„Hónapok óta küzdött a lap gazdasági válsággal... A lapot megtörte ez a lassan élő, pénzügyi válság... A *Bécsi Magyar Újság*-ot nem ölte meg, hogy olvasói elfordultak tőle. A *Bécsi Magyar Újság*-ot éppen úgy várták és olvasták mindenütt, Kassán, Kolozsvárott, Belgrádban, Bukarestben, Párizsban, mint a fehérterror legkritikusabb napjaiban... A magyar határokon kívül élő elégedetlenek, a forradalmiak újságja lett ez a lap: a volt és az eljövendő magyar forradalomé.”

Bölöni György – rövid berlini kísérlet után, amely nem kecsegtetett eredménnyel – Párizsba ment. Ettől kezdve a francia fővárosban élt Magyarországra felszabadulásáig. Nemcsak a francia kommunistákkal és baloldali szocialistákkal tartott fenn szoros kapcsolatot, hanem állandóan levelezett a Szovjetunióban és dunamedencei államokban élő haladó magyarok vezetőivel is. Gábor Andor kérésére cikkeket küldött moszkvai magyar folyóiratoknak. Tanácsokkal látta el a szlovákiai *Sarló*-mozgalmat.

Párizsban Henri Barbusse, Romain Rolland és Ilja Ehrenburg körébe került.

1929 végén – mint Nagy Péternek *A Monde magyar könyvei* című tanulmányában olvassuk – megindult a *Le Monde* kiadói osztálya, amelynek keretében magyar csoport is működött. Három lelkes magyar ember: Aranyossi Pál, Bölöni György és Károlyi Mihály érdeme volt ez a vállalkozás.

Amikor Károlyi Mihály 1929-ben Magyarországról nagyobb összegű pénzhez jutott – testvéreitől részesedést kapott a családi hitbizomány jövedelméből – felajánlotta a kommunistákkal kapcsolatban álló Bölöni Györgynek, hogy hajlandó jelentős támogatást adni egy megindítandó laphoz, vagy valamilyen más kulturális vállalkozáshoz. Bölöni György meggyőzte Károlyi Mihályt, hogy pillanatnyilag a könyvkiadói vállalkozás a fontos. Ennek keretében magyar csoportot is lehetne szervezni.

Henri Barbusse folyóirata, a *Le Monde*, ilyen előzmények után, indította meg kiadói osztályát. A folyóirat és a kiadó védnökségét egyaránt az az igazgatótanács vállalta, amelynek tagjai Henri Barbusse, Einstein, Gorkij, Upton Sinclair, Ugarte, Unamuno, Morhardt és Léon Werth voltak. Károlyi Mihály is helyet kapott az igazgatótanácsban.

Párizsban készült Bölöni György legjelentősebb könyve, *Az igazi Ady* és kitűnő másik életrajza, a *Hallja kend, Táncsics!*

Franciaország német fasiszta megszállása idején az ellenállókat támogató Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetői közé tartozott.

Magyarország felszabadulása után Bölöni György, Károlyi Mihállyal együtt, az országgyűlés meghívott tagjaként kapott mandátumot. *Köztársaság* címmel hetilapot indított. 1945-ben a Nemzeti Segély elnökeként működött. A Nemzeti Segély tevékenységét az a széleskörű népfront-szellem hatotta át, amelyet a francia ellenállási mozgalomból hozott magával. Bölöni György Franciaországban tanulta meg, hogy a népfront-mozgalomnak nagyon széleskörűnek kell lennie, de csak akkor lehet eredményes, ha a kommunisták irányítják.

1946-ban és 1947-ben Bölöninek Párizsban volt diplomáciai küldetése. Azután a hágaai magyar követség élén működött. 1950-ben tért végleg haza, amikor a Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapjának igazgatója lett.

*

Ha életének döntő élményét keressük, elég egyetlen nevet említenünk. Ez a név: Ady. Bölöni György könyve, *Az igazi Ady*, nagyjából mindent megmagyaráz. Nemcsak Ady életrajzát és fejlődését tárja elénk hitelesen, hanem Bölöni életútjának és szellemi kibontakozásának történetét is.

Adyn át talált végleg önmagára, és Adyn át találta meg a marandandó kapcsolatokat a haladás ügyével.

Igaz, hogy Bölöni György már diák-korában demokratának vallotta magát. Míg apja, dr. Bölöny Sándor ügyvéd, még y-nal írta a nevét, Bölöni György – ezzel is jelezve demokrata érzelmeit – 1903-ban, belügyminiszteri engedéllyel, elhagyta a nemesi származását illusztráló y-t. Mások azért verekedtek az úri Magyarországon, hogy már nevükben megmutathassák dzsentrí származásukat, Bölöni György azonban szabadulni akart attól, ami arra mutatott, hogy a lezüllő nemességhez vérrokonság fűzi.

Varga József – aki kitűnő tanulmányt írt Bölöniről, és hivatott lenne a szükséges nagyobb mű megírására – rámutatott arra, hogy a fiatal Bölönit szenvedélyesen foglalkoztatta a magyar uralkodó osztályok történelmi útja. Kezdetben abban az illúzióban élt – néhány valóban haladó felfogású magyar nemes példája alapján –, hogy a hajdani művelt nemesek szellemével kell szövetséget kötnie a lezüllött új arisztokrácia és a dzsentriket utánzó, a haladás kerékkötőjének számító nagypolgárság ellen. Később leszámolt ilyen irányú tévedéseivel. *A dzsentrí bűne* és *A dzsentrí a mérlegen* című cikkeiben teljesen felszámolta illúzióit.

Bölöni György Zilahon végezte a gimnáziumot. Ugyanegy osztályba járt Ady Lajossal, de nem szerették egymást. Egyetemi éveit Budapesten és Párizsban töltötte. Budapesten jogi doktorátust szerzett, Párizsban pedig sikerrel végezte el tanulmányait a művészettörténeti karon.

1904-ben barátkozott össze a francia fővárosban Ady Endrével. Ez a barátság a költő haláláig tartott. Ady a *Margit élni akar* stanzáiban is megörökítette *György úr* alakját, „*ki dzsentris, finom, hallgatatag*”. A versesregénykísérlet más helyén ezeket találjuk Bölöni Györgyről:

*„György volt az a típusú úrmagyar.
Kit ha a sorsok kultúrába löknek,
Egyenesen és túlzón rokona
A francia Égalité Fülöpnek.*

*Mikor az ilyen szenten ittasul,
Még a forradalmas zsidónál is jobb.
Nem sok öröms történt e hazában
Akkor sem, de György hitt és izgult bátran.”*

Hadd említsük meg azt is, hogy Ady több költeményt dedikált később Bölöninek. Ezek között található: a *Két kuruc beszélget*, *Egy templomalapító álma* és az *Ének aratás előtt*.

Ady versei és küzdelmei döntő élményként formálták Párizsban Bölönit, de arról sem szabad megfeledkezni, hogy Bölöni is nagy szellemi segítséget adott a Párizsba kikerült Adynak, amikor megmutatta a költőnek és lefordította számára a döntő jelentőségű francia könyvek legfontosabb fejezeteit, a Magyarországtól teljesen különböző francia életet ismertető cikkeket, s megmagyarázta a Franciaországban kibontakozó szocialista mozgalom eredményeit, harcait, hibáit és kudarcait.

Bölöni György *Az igazi Ady* 1934 szeptember 1-i előszavában, a párizsi kiadás indító oldalain azt írta, hogy Ady párizsi éveinek emlékeit senki sem ismerte nála jobban. Amikor ezeket az emlékeket feljegyezte, segítségül hívta a fényképezőgépet is, és A. Kertész, a párizsiaknak ez az elismert magyar művésze, lefotografálta híven mindazt, ami a francia fővárosban Ady útját jelezte és őrzi. *Az igazi Ady fénykép*-mellékletei megértően és gondosan örökítették meg Ady párizsi életének színterét.

Ady barátja nem adott teljes életrajzot a költőről, de bepillantást nyújtott Ady életének fontos fordulataiba, emberi és írói lényének néhány valóban döntő pillanataiba. Nem engedte magát félrevezetni semmiféle romantikától: igazságra törekedett és szabad szólást engedett a szemtanú élményeinek.

Bölöni György sikeresen ragadta ki már 1934-ben Ady alakját azoknak az ellenforradalmár-hamisítóknek a kezéből, akik semmiféle szélhámosságtól sem riadtak vissza. Ezek az irodalmár-svindlerok és sajtó-csalók arra vetemedtek, hogy – mint Milotay István és társai tették – sovínisztának és nacionalistának tüntessék fel Adyt, és hitvány módon megkíséreljék kitagadni költészetéből mindazt, amiért valóban élt és küzdött. Az ellenforradalmi Magyarországon olyan „átértékelés” kezdődött, amely elvette az élet Ady forradalmár szellemének. „Sirva vigadó magyar lett – olvassuk *Az igazi Ady* lapjain – a parasztok és proletárok Dózsa Györgyös serkentője.”

Amikor Bölöni György műve a felszabadulás után végre Magyarországon is eljutott az olvasók szélesebb tömegeihez, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar közvélemény tisztán lássa: az új Magyarország olyan Magyarország, amelynek megteremtéséhez Ady gyújtó, ítélkező, korholó, ostromozó írásai is hozzájárultak.

Ady Endre – mint Bölöni Györgytől tudjuk – hétszer járt a francia fővárosban és mindig hosszabb ideig volt ott. „Párizsi éveinek Lédáékon kívül közvetlenebb és állandóbb tanúja nem volt más, mint én és mellettem később Itóka, a feleségem – hangoztatta *Az igazi Ady* írója. – Kívülünk Ady néhány párizsi hónapjának intenzív társa még csak mindannyiunk közös jó barátja, Révész Béla, aki a rajongó szeretet

megható hangján emlékeit elmondva, Rembrandtos mesteri érintéssel állítja elének Adyt. Igazán nem számottevően fontos, ha néhány adata nem egyezik a realitással . . .”

Bölöni nemcsak arra ügyelt, hogy könyvének adatai ne térjenek el a realitástól, hanem azzal is törődött, hogy helyreigazítsa az Ady-irodalom minél több tévedését.

Az *igazi Ady* utolsó fejezetében – amelynek ez a címe: *Magyar pokol* – Bölöni György élesen megtámadta A Toll úgynevezett „Ady-revizio”-ját. Ezt a disputát Kosztolányi Dezső és társai főleg azért rendezték, mert a grandiózus Ady-hagyaték mellett nehezebbnek érezték érvényesülésük lehetőségét. Azt hitték, hogy nagyobb dicsőség kíséri őket, ha „eltakaríthatják” útjukból a költőt.

Bölöni György hangoztatta, hogy ez „Ady-revizio” vitája merőben „irodalminak” indult, de letagadhatatlanul a magyar társadalom vitája lett. Több vezérszólam csendült ki belőle teljesen tisztán. „Meggzólalt benne az ellenforradalommal nyeregbe jutott vidékies kismesség Zilahy Lajosban, a nemzeti *l'art pour l'art* pózában Kosztolányi Dezső tetszelgett, mialatt cikkéből napjai gyászos ammoralitásával költői hiúsága és féktelen irigysége dőlt. Az újabb generációnak a magyar élettel szemben való polgári ál-ellenzékiése dolgozott Máraiban: a hit nélküli fölény és nyegleség”.

Az *igazi Ady*-nak, Bölöni György könyvének folytatása: az 1956-ban megjelent *Ady az újságíró*. A kis könyv előszavában a publicista hangoztatta, hogy régi adósságot törlesztett, amikor Adyra, az újságíróra is felhívta a figyelmet.

„A közeli múlt, a Habsburg-birodalom vas-szorításában vergődő Magyarország megértéséhez, s ma már hihetetlen úri politika, a nagybirtok és nagytőke fortélyainak, hitványságainak, vérforraló gyalázatainak megismeréséhez, a forradalom érlelődésének évtizedeihez Ady cikkei a tükör és a kulcs . . . Kortársai között senki sincs, aki olyan tisztán látott volna, mint ő, akitől pedig egy időben szerették volna elvitatni politikai képességeit, kitűnő iránytű-szerepét.”

Bölöni György úgy szállt síkra Ady Endre igazáért, ahogy Ady Endre vette védelmébe Petőfi Sándort, akinek egykor kétségbevonták politikusságát.

Ady így írt Petőfiről: „Az a lekicsinyelt ifjú ember, az a Petőfi Sándor, a zenebonás népköltő, tízmillió embernél is tisztábban látott, jobban látott.”

Bölöni feljegyezte Adyról „Ady is tisztábban látott tízmillió magyarnál.”

Régebben még az Ady-hívek között sem ismerte fel mindenki Ady publicisztikai tevékenységének igazi értékét. Ezek sorában is sokan valahogy úgy vélekedtek: Ady, a költő, valóban halhatatlan, de Ady, a publicista, bizony perccélettű.

Bölöni vallotta és bizonyította, hogy Ady, az újságíró, nem választható külön a költőtől. „A költő Ady csak egyik része volt hatalmas mindenségének. A másik – Ady, a publicista.”

Az *igazi Ady*, a maradandó Ady-biográfia és az azt kiegészítő *Ady, az újságíró* mellett, a *Hallja kend, Táncsics!* a maradandó másik életrajz. Csak Magyarországon jelenhetett meg a felszabadulás után, de Párizsban íródott, az emigráció idején.

„Táncsics Mihály alakja régóta kísért – írta Bölöni. – Nem azért, mert romantikus hős volt. Éppen ellenkezőleg: ő jelentette számomra az eszmei valóságot, azt, hogy küzdeni kell a dolgozók felszabadításáért, amelynek megvalósításától egy emberöltőn át mind jobban és jobban eltávolodott a magyar társadalom. És jelentette a magyar viszonylatban a ritka erényt, a meggyőződéshez való hűséget.”

Bölöni nemcsak hősenek életét és a közvetlenül környező világot kívánta megfrni olyanformán, mint *Az igazi Ady*-ban tette, hanem érzékeltetni törekedett Táncsics egész korát, a XIX. század magyar világa mögött érinteni akarta azt a „világklímát”, amely az európai forradalmi megmozdulásokkal és társadalmi küzdelmekkel megszabta Táncsics fejlődését.

Amikor Bölöni írni kezdte könyvét, Párizsban már Hitler katonáinak dübörgő csizmáitól visszhangoztak a bulvárok. Igaza volt Bölöninek, hogy a német fasiszta megszállás ideje és eseményei nagyon aláfestették Táncsicsnak és a készülő Táncsics-könyv írójának életét.

„Öt Metternich kamarillája üldözte, Bach rendőrkopói szaglásták: körülöttem Hitler Gestapója settenkedett. Pétain légionistái, Darnand hóhérlegényei üldözték, börtönözték, kínözték és végezték ki a hazafiakat. A Mont Valérien-on újra és újra dörrent a náci-fegyver, és a halálra ítélt kommunisták búcsúlehelletével harsant fel a *Marseillaise*, és kivégzett hős magyarok arcképével jelentek meg Párizs falain a fenyegető német plakátok. Szabadságtiprás, népelnyomás, dermesztő nemzeti némaság, majd csodálatos áldozatkész összefogása a munkásságnak és az értelmiségnek az elnyomó elleni harcra. Munkám közben így beszédesebben ébredt fel Táncsics múltja, míg a Duna mentén folytatódott és fokozódott az elnyomás, melynek ősi rendje ellen Táncsics ontotta írásait: a magyar feudálizmus tovább mesterkedett, a mellette kiterelbényesedett új uralmi csoportok makacsul tartották a hatalmat és tették érte kockára a nemzeti érdeket, szabadságot és függetlenséget.”

Táncsics életének és küzdelmeinek feldolgozásával Bölöni serkenteni kívánta a magyar dolgozókat, hogy szabadítsák ki az országot a reakció politikai, társadalmi és erkölcsi légköréből, és folytassák a harcot mindaddig, amíg nem kerül a hatalom a dolgozók kezébe.

„1848 kezdet, 1918 és 1919 kísérlet volt – írta Bölöni György a felszabadulás után – a végleges szabadságharcra. Sarkallni akartam a magyar társadalmat, hogy folytassa a munkát, melyet történelmi nagyjai sorában Táncsics is önfeláldozóan végzett.” Nagy súlyt vetett arra, hogy megmutassa Táncsics példájával: milyen igazi patrióta és társadalmi forradalmár lehet valaki egyszemélyben.

Még az író párizsi asztalfiókjában hevert a kész kézirat, amikor Magyarország felszabadult. A hazatért Bölöni úgy látta, hogy még mindig hozzájárulhat könyvével az igazi magyar szellem ébresztéséhez, még mindig előmozdíthatja művével a magyar lélek elszakadását a gyehennás múlttól és összeolvadását az igazi haladó emberiséggel.

Az 1958-as kiadáshoz készült utószó hangoztatta, hogy Bölöni semmiféle szempontból sem tartotta szükségesnek a könyv átdolgozását, mert az újabb kutatások sem változtatták meg Táncsicsról alkotott elképzelését és véleményét.

*

Emberi magatartásban, írói hitvallásban, szavakban és tettekben egyaránt teljes élet zárult le a hetvenhét éves Bölöni György öt év előtti hirtelen elköltözésével.

Bölöni György azok közé tartozott, akik életük utolsó pillanatáig testben és lélekben egyaránt fiatalok voltak, szinte illusztrálva a Bölöni-házaspár világhírű barátjának, Anatole France-nak azt a mondását: „A fiatalság nem kor, hanem állapot.”

GONDOS ERNŐ

SANTA FERENC ÍRÓI VILÁGKÉPÉRŐL

Csendes kerti beszélgetéssel indul napjaink legjelentősebb magyar regénye. 7 óra: „Az a *reggel* volt, amit legjobban szeretek – olvassuk az író vallomását, s ezzel ő maga is, érzelmileg is belehelyezkedik a regénybe. – Némi pára van a levegőben, a nap könnyű függönyön keresztül jut a földre, a pára nem szállt még föl a fűről, levelekről, s ettől meg-megcsillan a táj, messzire hallatszanak a hangok, s az ég tele van madárral.” A természetközelség úgy lengi át ezt a művet, mint szellő a rétet. Finoman, alig érintve, de mindeneket felüdítve. Ebbe vegyül az alapszín halk derűje, humora és a csendes, de makacs igazságkutató hang. Annyi hangulat, erőt adó impul-

zus sugárzik ebből az atmoszférából, hogy az ember egyszeriben aggódni kezd: vajon a modern próza nem valami nélkülözhetetlentől tartóztatja-e meg magát, azzal, hogy a természetet számúzi lapjairól? Persze nem a penzumszerűen lerótt tájleírásokra gondolok, hanem élő, funkcionáló elemekre. Mint ebben a regényben. Figyeljük csak:

Mikor a fogyó nap eléri a *délután* 6 órát, egész kis életkép kerül a beszélgetések sorába. Az asszonyok gallyat aprítanak, tüzet raknak, a falu felett már száll a füst. Az elterülő fűsthöz felszáll a csorda-verte por. Balta csattog, vizet húznak, vödör csörömpöl, állatok bögnék. Traktorok gördülnek végig a falu egyetlen utcáján pöfögve... „Mindebből csak valami finom lüktetés száll fel a dombra vezető útig. Talán nem is hallja az ember, de ismeri mind e zajokat, és ott bizsereg benne mind ez a hang, amikor meglátja a felszálló füstöt a kéményekből.”

Később: *Leszáll az éj*. „Tündökölve sziporkáznak feléd a csillagok, kerek és hatalmas a hold és ciripel mindenfelé a tücsök”. A csendes beszélgetést az éjjeli örrel a méltóságos jegenyék hallgatják, és egymáshoz bújva a bokrok.

Ismét itt a nap „... meghinti arannyal a földet, vakító fényességben áll a világ.” *Reggel, délután, éjszaka*, ismét *reggel*: mint Reymont nagy eposzában az évszakok, úgy követik egymást ebben a kisterjedelmű, de nagytávlatú eposzban a napszakok. A húsz óra szemlélődéssel és méginkább beszélgetéssel telik el. Tartalma dús: a távoli múlttól, a jelen gondjaiig, sőt a föl-fölvillanó jövőig sok mindent ölel át. De – erre figyelmeztetnek a forgó napszakok – ez az emberi színjáték a természet színpadán folyik. Az emberi lét, örömeivel és tragédiáival, ember és természet szüntelen és örök kapcsolatán épül.

Idill ez a könyv? Valami páni, pásztori játék? Nem. Aki olvasta, tudja, hogy kegyetlen ellentétek feszülnek benne, hiszen az író egy gyilkosság szárait bogozza, s a gyilkosságot egy másíknak kísérlete előzi meg. Ezt pedig az értelmetlen erőszakosságok sora vezeti be. Talán feloldja ezeket az összeütközéseket az író a természet és idő mitikus végtelenségében? Kain megölte Ábelt? Nem. A paraszti lét közege, a természeti atmoszféra vonzza a mítoszt. De Sánta nemcsak kikerüli ezt a vonzást, szembe is fordul vele; nincs mítosz ott, ahol az értelem fogadja be a jelenségeket. A „tábornok” és a gróf alakjában Sánta kijelöli a mítosz helyét a nyílt, de békés esze-lősség és a szadizmussá torzult hamis tudat területén. Ez az írás egyszerre individuális és közösségi, lüktetően mai és egyben mélységesen történelmi. Sántának van füle az egyéni érdekek hangjához, felfogja az egyéni érzéseket, és érzékenységeket is. De közösségben gondolkodik. Egyének alkotta közösségben. Egyén és közösség kapcsolatait kutatja a történelmi jelen viszonyai között. S ezt a jelent a közeli, és távolabbi múlt értelmezi, abból jött, annak hegeit viseli arcán.

A könyv egyik legjellemzőbb vonása: törekvés a teljes igazság felmutatására. Nem szépít semmit, és nemcsak visszafelé mondja ki a keserű igazságokat. A húsz óra tartalma alatt is történik önkényeskedés. Kiskovács, a kulák fia már letöltötte megérdemelt büntetését s most mondvacsinált okkal mégis a rendőrsre viszik. S a rendőr, aki elfogja ugyanakkor nem is tagadja a gyilkos Varga iránti megértő rokonszenvét. Ma sem sima lábunk alatt a talaj: az író figyelő szeme előtt élő, tehát bonyolult világ bontakozik ki. És ő látja, érti az ellentmondásokat is, és ezek egységét is. És mögöttük keletkezésük körülményeit, a történelmet, az osztályerők mozgását. És látja a jövőt. A mában már megfogódzkodott jövődónek nincs szebb jelképe a jegyzőkönyvnél, amely a Kossuth tsz vezetőségi ülésén vétetett fel.

*

Aki egy prózai alkotás modernségét a benne kifejeződő gondolatok korszerűségén méri – izig-vérig modern műnek fogja tartani a Húsz órát. Aki ugyanezt, a formai sajátosságok mikéntjében keresi, az is egy sűrített, erősen intellektuális, szóval modern prózát fog találni. S ami ebben a műben a legkülönösebb: a hagyományosabb előadásmódhoz szokott olvasó is megtalálja benne a magáét. Érdeemes megkeresni e különösség kulcsát, kulcsait (vagy legalább néhányat közülük).

A mű részei: az „órak” külsőleg hasonlítanak a szokásos regényfejezetekre. Jararészt párbeszédek, néhol monológok, visszaemlékezések, beágyazva a jelen hanqu-lati keretébe. Az előadásmód megvesztegetően egyszerű. Mintha ezeket az oldalakat olvasva különösebb intellektuális erőfeszítésre szükség sem vola. Aztán felfedezi az ember, hogy ezek a részek mégsem fejezetek. A regény-fejezet rendszerint önállótlan egység. Ezek az „órak” pedig szinte kivétel nélkül önállóak, szinte kerek novellák, vagy ha úgy tetszik: „riportok”. Az ember kíváncsian keresi a részek belső kohézió-jának okait, az összetartó erőt – s ellentétpárookra bukkan, amelyek egymásbakapaszkodva építik egy-egy rész önállóságát. Az ellentétpárokat a szerző „óráról-órára” cseréli, de el nem hagyja, következetesen végigviszi. Ezek az ellentétpárok lírájukkal, vagy drámai feszültségükkel, finom ironiájukkal, vagy tragikus, alig derített szí-neikkel ragadják meg az embert. A mélyen költői, de egyszerű szöveg a gondolko-dástól még húzódozó olvasónak is odakinálja magát, de beljebb is csalogatja a műbe. Az ellentétpárok ugyanis a való világ sokrétűségének képi kifejezései is egyben. A re-gény legelején mondja Balogh Anti az írónak: „Ha én itt az igazságot össze akarnám szedni, hogy odaadjam a maga tenyerébe, hogy mind láthassa, le kéne járnom bizony a lábamat, hogy mind összegyűljön, ahány helyen van, annyi helyről.” Sánta össze-gyűjti ezeket az igazságdarabokat.

Az emberek, dolgok – a filozófiai nyelvén szólva – önmaukkal sem azono-sak, s a változó, elmozduló jelenségek egymással is perlekednek. Általában is így van ez, hogy ne lenne a mi átmeneti jellegű társadalmunkban. Jól látja Almási Miklós: ez a regény azt mutatja, hogy „minden másképp is van” Sánta nem ijed meg a rész-igazságok korlátozottságától, és nem mossa ezeket egybe egy tendenciózusan sötét vagy derűs képben. Ellenkezőleg: a részigazságokat a „nagyobb igazság” fontos al-kóotóelemeiként kezeli. Ezért vállalja egy-egy „óra” bátran, az élesen szembeállított ellentétek riportszerű módját, az ellentmondó erő két-két pólusának egymást meg-világító bemutatását. Az ellentétpárok rendszerének részletes elemzése hálás tárqya lehet egy önálló tanulmánynak. Itt legfeljebb csak érzékeltethetjük ezek szerkezeti jelentőségét.

Idéztük már a falu alkonyati képét, a békés mindennapi élet apró zörejeivel és neszeivel, amelyeket a falu fölötti dombon ülő író inkább tud csak, mint hal. Ez a békés nyugalom is van, de ennek felszíne alatt az emberi kapcsolatok gazdag világa rejtezik. „Mint fémbe a savak . . .” úgy marták bele az elfutott évek, és mööttük az elmúlt századok nyomaikat az emberek agyába, idegeibe. Népi életelvekké sűrűsödött tapasztalatok; vak indulatok; sötét nézések; a megértő emberség fegyelme; a jövőt látó gondolat kisugárzó ereje: mind-mind itt kavarog a békés, vacsorához készülődő faluban. Négy lyuk, haránt sorozva a Kocsisék ajtaján, immár több mint fél évtizede. S a tanács hiába küld iparost. Az özvegy, és most már a felnövő fia, a kis Béni nem engedik megcsináltatni. „Úgy marad, ahogy van!” Az író makacs, négyszer is elkér-dezi: miért? meddig akarják úgy hagyni a golyóverte lyukakat? „Mert úgy kell annak maradni!” – ez a válasz. A vak, gyűlöletszülte gyilkosság – oldódni nem akaró gyű-löletet szült. A fiú sötét tekintettel néz minden „hivatalos” embert, még az igazgató Jóskát is, noha tudnia kell, hogy Vargát, apja gyilkosát ő verte ki a faluból. Még az íróval sem fog kezét. Ez az engesztelhetetlenség az egyik pólus. A másik: öreg Ko-csisné keserű paraszti bölcsessége: „Nincsen az ilyesminek haszna lányom! Azon legyél inkább, hogy elfeledjéd, mert az is nagy törvénye a szegénységnek, hogy ami rossz véle megesett, azt feledje el minél hamarabb, mert ami rossz véle történik, annak az emlékét mind megőrizné, akkor úgy megtelne véle, hogy leroskasztaná az idő előtt a földbe! . . . Olyan az élet, hogy ami jön, azt úgy kell tőle elfogadni, aho-gyan jön, nem az ember ül a bakon, hanem maga csak húzza, s oszt amerre csapják, arra kell néki szelidülni . . .” Két ellentétes magatartás, de egyikben sincs köszönet. A gazság, amit a népi demokrácia nevében követtek el, egyszerre táplálja a vak in-dulatokat, és a sok százados elnyomásszülte meghunyászkodást.

Sajátos ellentétpár a két motoros, a járási pártbizottság két munkatársa. Egyik, aki keserűen látja a világ változását, a „liberalizálódást”. És a másik, aki szüntelenül

„húzza”. Milyen többsikúan jellemző például a tréfa, amit ez az utóbbi az elromlott motorra mond: „Ha nincs ez a Kádár-féle proletár-liberalizmus, már régen messze járnánk! Arról nem is beszélve, hogy diktatúránk hősi korszakában soha nem vette volna magának a bátorságot egy pártbizottsági motor, hogy elromolni merészeljen.” Ellentétes a fiatal orvos arculata és híre, ellentmondásos a kép, ami az öreg Vargáról a kocsmai beszélgetés során kialakul. Vad, drámai ellentétek bontakoznak ki az 1956-os összezsapásokat megjelenítő részekből, az igazgató Jóska vitáiból, amelyeket Vargával, majd később Baloghhallal végigverekszik. Ezek az önmagukban is éles összeütközést kifejező képek egymás mellé sorozódva, rávilágítanak az ellentmondások egész rendszerére, s e rendszer fejlődéstendenciáira.

Az önálló részek, novellák, vagy „riportok” így, integrálódva adják a műnek azt a szintjét, amelynek kibontásához már nem elég az igényesebb szórakozást kereső olvasói magatartás. Itt a mű már sodróbb érzéseket, kritikusabb gondolkodást hív ki, s cserébe kathartikus élményt, az összefüggésekre való rábukkanás logikai örömét. és a világra való ráismerés nagyszerű érzését adja. Ahogyan a többirányból jövő sugárképek kirajzolnak egy-egy alakot. Vargát, vagy Mátét, vagy éppen a regény hőst: az igazgató Jóska – az a nagyfokú alkotói tudatosságot dicséri. A véletlennek tűnő eseménysor a maga „riportszerű esetlegességeivel” valójában jelképrendszerré sűrített, szoros organizmus. Irodalmunk mindinkább birtokba veszi a magyar szocializmus húsz esztendejét, s ebben a folyamatban a Húsz órának kiemelkedő jelentősége.

*

Sánta másik regénye az Ötödik pecsét a Húsz órával körülbelül egyszerre látott napvilágot, de előbb készült. S míg ez utóbbit meleg, sőt lelkes kritikái visszhang fogadta, az Ötödik pecsétre egyebek között még az egzisztencialista szellemiség „pecsétjét” is ráütötték. Meg kell vallanom, a Húsz órát magam is hasonlíthatatlanul jobb műnek tartom, mint az Ötödik pecsétet, bár ezt a könyvet is szeretem. A mély és szemérmesen rejtőzködő emberi jószág és a sok mindent látó pillantás, az ember telenség heves gyűlölete és a finom ironia ezt a könyvet sem jellemzi kevésbé, mint a Húsz órát. Azt pedig végleg nem értem, hogyan lehetett ebben egzisztencializmust felfedezni. Nem kezdtek itt filozófiai vitát, inkább megfogadom Sánta műveiről, a rádióban lefolyt tartalmas vita tanulságait: megkísérlem a műveket egymásra vonatkoztatni, s megkeresni azt a fejlődésvonalat, amelyet a legjellegzetesebb művek sora kirajzol.

Sánta úgyszólván minden írásának alapszövege: a nehezen élő, dolgozó emberekkel való mély szolidaritás. Nincs itt szó „családi individualizmusról”. Írásaiból kisugárzó meleg családi érzés inkább összeköti, mint elválasztja a szélesebb emberi közösséggel. Az író családja táguló kör: a dolgozó emberek, a nép. Minél több emberért érez felelősséget hőse, annál erősebb. A nagy családon belül, az író közös együttérzéssel fordul azokhoz, akiket megbántottak, megaláztak. A vonzalmaknak ez a hálózata jellemzi Sántát, de nem emeli ki megülönböztető jegyeit, hiszen a magyar irodalomban hagyományosan erős az elnyomottakkal való szolidaritás. Ennek az írónak eszméi, szemléleti sajátosságai a történelemmel való „feleseléséből” tűnnek elő. Népi demokráciánk válságát 1955–56-ban sokféleképpen tükrözte az irodalom. Akadtak az írók között, akik kétségbe estek, mások az ügyész és a bíró szerepére tartottak igényt, ismét mások Pilátusként mosták kezeiket. De ennek a kornak emberi-alkotói kínlóda kitermelt néhány remekművet. Ezek sorába tartozik Benjámin László néhány nagy költeménye, Déry Tibor két írása. Melléjük kívánczik Sánta Ferencnek egy 1956-ban megjelent novellája: Az öreg ember, meg a fiatal. Valami közelebből nem jellemzett helységben tanítja az öreg a fiatalot csomót kötni. Ráfűzi a kötelet csizmás lábaira, és megmutatja a csomó fortélyát. A fiatal izzadva próbálja utána csinálni. A novella végéig szinte csak az öreg utálatos „szakmai gögjére” és a fiatal meg-megbicsakló igyekezetére figyelünk. Míg azután a legvégén, akasztásra ítélt embert vezetnek be, s egyszeriben kiderül, hogy mire való a lábra hurkolt:

csomó. A novella borzalmak irodalmi tükre, s készülő rettenetek jelzése. Mennyi keserűség halmozódhat fel a Téli virágzás novelláinak írójában, míg egy olyan népi alakot hívott életre, mint ez az öreg, akiben a dolgozó emberek egyik legszebb tulajdonsága, a mesterség tudása és becsülése így visszajára fordul.

Tárgyunk szempontjából itt az a lényeges, hogy az írásból nem tudjuk meg, ki az elítélt, mit tett, ki ellen tette, kik, és milyen jog alapján veszik el az életét. A novella mindenfajta erőszak ellen tiltakozik: bárki ellen irányul, akármilyen célok nevében. Az öreg ember meg a fiatalban kifejezett erkölcsi magatartás szemben áll a proletár forradalom, s az azt megelőző minden társadalmi forradalom sarkalatos elveivel. Aki író egy ilyen nézet mellett kitart, – lemond a valóságos társadalmi mozgások megértéséről, s önön művészetét az illúziók és óhajok gettójába zárja. Sánta nem tartozik ezek közé. Számára ez a magatartás lépcsőfok. Nekünk pedig, akik műveit mérlegeljük, olyan pozíció, amely alkalmas az egész további pálya ívének meghatározására. Menthető-e? védhető-e, az erkölcs ítélőszéke előtt az erőszak? Ez a legjelentősebb művek központi kérdése. Az öreg ember, meg a fiatal erre – mint láttuk – határozott nemmel felel. Az Ötödik pecsét már differenciál: történelmileg és társadalmilag meghatározza a feltételeket, és ezek mérlegelésével dönt. Sőt: a tett moralitásának konkrét determináltsága a regény központi gondolata, felismert és többszörösen megfogalmazott igazsága. A regénybe illesztett „tanmese” – jól látja ezt Béládi, – csak arra jó, hogy Sánta vele az absztrakt erkölcsi döntések lehetlenségét bizonyítsa, hiszen Tomoceuszkakati és Gyugyu dilemmájáról maga Gyurica érzékelteti, hogy megoldhatatlan. De amikor ezeknek az embereknek valóban választaniuk kellett, végül is mind a négyen az emberi erkölcs parancsai szerint döntöttek. Gyurica úgy, hogy – a rá váró, tőle függő üldözött gyerekcsoportra gondolva – megütötte a megkínzott, halálán lévő embert. A többiek meg úgy, hogy nem ütötték meg. Egy adott helyzetben, egymásnak szögesen ellentmondó cselekedetek is állhatnak azonos erkölcsi alapon. Ennél szélsőségesebben nem felelhetett Sánta a problémára, amelyet Az öreg ember és a fiatal című írásával önmagának föl adott. S a differenciálás alapja az a fölismerés, hogy a másokért való harc logikája új elemet visz be a kisember általános humanista felfogásába. A kérdés csak az, hogy valóban a másokért folyó harcról, vagy csak szép szavakba burkolt mocskos individualizmusról van-e szó. A kettő különbsége az órás és a fényképész figuráinak különbségében ölt testet. Hogy ez a könyv valóban az elvont erkölcsi ítélet lehetetlenségéről szól, azt különben az is bizonyítja, hogy Gyurica, „tanmesé”-jének előadása után többször is kifejti az erkölcs korhoz kötöttségét. E mű gyengesége, hogy túlságosan elvontan adja az elvont moralizálás kritikáját.

Az Ötödik pecsét Sánta lelkiismereti laboratóriuma, amelyben önmaga számára kikísérletezte a Húsz óra pozitív hősenek, az igazgató Jósának előképét. Miben hasonlít Gyurica és Jóska egymáshoz? Közösségi célokért való tevékenységükben, és abban, hogy az erőszakot is vállalják. Közösségi érdek kötelezi arra Gyuricát, hogy a többiek által meg nem értett, s ezért elítélt magatartás terhét vállalja. S a közösségért való cselekvés igazolja Jósát Balogh Antival szemben. Mikor a leszámolás éjjelén egymással szemben állnak, s a rendszer védője és vádlójaként a regény legnagyobb dikcióit vágják egymás képébe – kinek van igaza? Igaz, mind igaz, amit Jóska a rendszer tetteiről, a nép történelmi honfoglalásáról mond. És igaz, amit Anti a vétkesekről mond. A „nagyobb igazság” mégis Jóskaé. Történelmileg azért, mert bármilyen nagy hiba, vétek vagy bűn esett – mégis csak új fejezet nyílt a magyar nép történelmében. De szubjektíven is igaza van Jósának, mert Antival ellentétben ő végigcsinálta a nehéz időket, s védte a maga fajtáját, akik a cselédházakból másztak ki. És a bizalmatlansággal dacolva, újrakezdte a munkát, amikor arra mód nyílt. S a könyv maga – igaza van Diószegi Andrásnak – „annyi kétely és kiábrándulás után: a politika művészi rehabilitációját adja.” Azt hiszem maximuma annak, ahová íróember a marxista ideológián kívül eljuthat.

A Húsz óra – meghatározott feltételek között – elfogadja az erőszakot. De attól természetesen távol áll, hogy szeresse is azt. Az igazgató Jóska két verekedése, azok

belső értelme szerint aligha kifogásolhatók. Az író ezt a figuráját tekinti legkülönb-nek, rokonszenvét olyan apróság is bizonyítja, hogy vele tegeződik egyedül. Mégis a verekedések során valósággal elveszti önmagát a Jóska. Eltűnik szép, gondolkodó embersége. A szerző az érdekek és nézetek, szavak segítségével történő összeegyeztetése mellett van. Tanu erre a tsz tanácskozás megindítóan aprólékos jegyzőkönyve. Ebben a légkörben, a korábban drámai módon egymásnak feszülő ellentétek felaprózódnak, összemérhetőekké, összeegyeztethetőekké válnak. A kisebb igazságok itt nem vakon, hanem az emberi belátás közegén keresztül egyesülnek a „nagyobb igazságban”. Ez a közösség még arra is képes, hogy a jelen nem lévő, jövőendő nemzedékek érdekeivel is számoljon. Nem nagy örömmel, – mintha fogukat húznák – de végül is egyhangúan megszavazzák a talajjavítás jelentékeny költségeit. Pedig ennek hasznát már ők nem igen fogják látni. Az ellentmondások felszínrehozásának és tudatos összeegyeztetésének ez a módja, példája és előképe holnapi viszonyainknak. Sánta írói útja kapcsán még egy kérdést érdemes megpentegetni.

Mostanában innen is, onnan is hallatszanak hangok az irodalom „szociografizálása” ellen. Úgy hiszem ezek végig nem gondolt gondolatok eredményei. Az elmúlt négy-öt év irodalmának határozott valóságigénye, amely szociográfiákban és valóság-mozzanatokban gazdag novellákban egyaránt kifejeződött – törvényszerű és pozitív tendenciája irodalmunknak. Sánta példáját mutatja talán legjobban, hogy a befelé forduló lélek elvont, s ezért terméketlen morális ítéletét csak a közvetlen tárgyi valóság tapasztalata képes fölbontani. Azt azután már írója válogatja, hogy felszínhez tapadó jegyzetek, a lényeghez közelítő, gazdag valóságanyagú novellák, vagy éppen – mint a Húsz óra esetében – a dokumentumszerű hűség és a legelvontabb jelképes-ség költői hibridje születik-e tolluk alatt.

*

Sánta művészetének, a bújkáló többszólamúság hatásának tanúja voltam egy gyár irodalmi körben. És az íróról szólva nem tudom nem-elmondani élményemet. Az irodalmi kör az egyik óbudai textilgyárban működött, s célja az volt, hogy népszerűsítse a mai irodalmat, s bizonyos tájékozottságot nyújtson irodalmi irányzatokról, törekvésekről. Romantikáról, naturalizmusról, realizmusról beszélgettünk s szemléltető példa gyanánt Sánta egyik novelláját olvastuk föl. Címe: Két kicsi, meg a nagyok. Két hét-nyolcéves forma gyerek játszik valahol a kert végében. Egyik fiú, másik leány. A fiú egy fadarabbal házat, szobát, bútorokat rajzol a földre. A kislány – karján babával – várja már, hogy elkészüljön legalább már az ágy, mert a „kicsi, már alig tudja nyitva tartani a szemét –”. Derűs, kis gyerektörténetnek indul a novella. A hallgatóság mosolyog. Szinte leolvasható az arcokról, hogy a saját gyerekek, öccsök, húgok képét, kedvességét idézi fel. Aztán lassan elgondolkodóvá válnak a tekintetek... A novella kisfiúja azt játssza, hogy részegen, tántorogva jön haza, góromba: „A keserves világ...” belekezd valami énekbe, abbahagyja, káromkodik... A kislány meg ilyeneket mond: „Én édes istenem, mikor szabadítász már meg...” Aztán mikor a fiú dulakodni kezd vele odasúgja neki: „a hajamat kell fogni...” Mint egy szertartás előírt mozdulatait, úgy játsszák végig ezt a rettenetességet. Belső tartalmát nem értve, csak tükrözve a százszor látott jeleneteket, – s ettől a hallgatót a hideg veríték is kiveri.

A felolvasás után pillanatokig néma csend, majd a kör ocsúdó tagjai lassan hozzálatáltak elemzéséhez. A beszélgetés tartalmas volt és érdekes. De ez már nem ide tartozik. A lényeges itt az, hogy az írás teljesen hatalmába kerítette a hallgatóságot. Tökéletesen érzékelték a mű rétegezettségét, az író szándékát. Akkor éreztem először, hogy az az út, amit Sánta vág magának, célhoz vezet. Nem igazodik a szórakozást vagy olcsó meghatódást kereső elmaradt izléshez, de őrzi kapcsolatait a népi olvasóközönséggel. Nem keres kétségbeesett igyekezettel új és új eszközöket, s mégis mindig megtalálja eszméi számára a legalkalmasabb művészi formát.

MINŐSÉG ÉS KORSZERŰSÉG

Jegyzetek egy elképzelt irodalomtörténethez

Eckermann naplója szerint Goethe 1827. január 31-én (mint rendesen) beszédes kedvében volt, s előbb egy kínai regényről mondott véleményt, majd ennek tiszta költészetével Béranger verseit állította szembe, végül a költészet jótékony hatásáról tett megjegyzéseket, amelyek bevezetésül szolgáltak a nevezetes kijelentéshez: „Szívesen nézek szét más nemzetek irodalmában, s mindenkinek azt tanácsolom, hogy hasonlóképp cselekedjék. Nem a nemzeti irodalmakról beszélek most. Elérkezett a világirodalom ideje, s mindenkinek azon kell munkálkodnia, hogy siettesse ezt a korszakot.”

Midőn elhangzik a sokat idézett kijelentés, már megindult az irodalom túlnépesedésének folyamata, sőt megkezdődött az irodalom kettészakadása is. Goethe mindkettőre felfigyel; fanyalogva mondja Eckermannnak, hogy sok a fiatal, követelőző tehetség, akiket nem szükséges buzdítani, amikor pedig Weimar a feleslegesen népszerű Kotzebue akarja ünnepelni, a rendőrséget veszi segítségül. Az igények rohamosan csökkennek: 1817-ben Goethe ellenállása is kevés, s bemutatják a Der Hund des Aubry című cirkuszi produkciót, melynek egy idomított kutya a főszereplője. Goethe erre feladja a harcot és lemond a weimari színház vezetéséről.

Mert ne feledjük, a német klasszicizmusra Kotzebue veti árnyékát, s vele az az irodalmi alvilág, amelyről Balzac később regényt írt, Sainte-Beuve pedig nevet adott neki s szellemi térképét rajzolta meg. A jelenségek összefüggnek: az ipari forradalom gépeket, a meggyorsult szaporodás embert ad. Nemcsak a papírttermelés növekszik, hanem a fogyasztás is, s az általános tankötelezettség bevezetése új olvasóközönységet teremt. Az emberek megtanulnak olvasni, írja Flaubert kedvetlenül barátnőjének, a kérdés csak az, hogy mit fognak olvasni? A folyamat nem áll meg, s ma már körülbelül 320 000 könyvet, 33 000 napilapot és 70 000 folyóiratot adnak ki évente a világon; korábban egy évszázad alatt sem fogyott el ennyi papiros.

Ebből következik, hogy az írás elveszti ünnepi jellegét: ezek és ezek keresik kenyerüket azzal, hogy híreket fogalmaznak, beszámolnak bűnesetekről, vagy megjegyzéseket fűznek az eseményekhez. Az újdondász, a modern újságíró, az esemény és az olvasó között áll, közvetít, továbbítja értesülését, de nem alkot, csak kenyeré az írás. Viszont egy olyan műfaj képviselője, amelyet a meggyorsult idők kényszerítettek ki, s ha eszközei irodalminak tűnnek is, a termék már nem az, mert csak átmeneti szükségletet elégít ki, s a gyorsaság épp a maradandóságot helyettesíti.

Új műfajok

Irodalmi alvilág? – az elnevezés közömbös, s Sainte-Beuve kifejezése egyébként is indokolatlanul erős, mert az eszmény oldaláról közelíti meg a szükségszerűt. Fontosabb és jellemzőbb is, hogy az irodalmi túlnépesedés új műfajokat hozott létre, törvényszerűen: jó szonettet akárki nem tud írni, egy külpolitikai glossza megírására azonban sok ember alkalmas, s míg a jó szonettek iránt megcsappant a kereslet, a világ újságjai naponta több ezer glosszát használnak fel. De nemcsak a közvetlen újságírói műfajok szaporodtak, a közvetett írói lehetőségek is, amiket a rádió, film, televízió, kabaré ezrével kínál. Az új műfajoknak új technikát is kell jelenteniök; az írás belső, személyes folyamatába külső tényezők kapcsolódtak. A televízió-játék, a forgatókönyv, vagy a hangjáték egyáltalán nem, vagy csak kivételes esetben jelent olvasmányt is, s ez természetesen meghatározza szerkezetét, írói megoldását. S az új

műfajok itt bontják meg a hagyományos kultúrafogalmat. Európa évszázadokon át könyv-kultúrát jelentett, olvasókultúrát, amit a rádió auditív, a televízió vizuális és auditív kultúrára bontott. Az irodalmi eltömegesedéshez természetesen hozzátartozik az is, hogy az írásnak is, amely leginkább emlékeztet a hagyományos kultúra-fogalomra, nagy része az újságok napi szükséglet-fogyasztás körforgásában éli 24 órás életét, mint a hírközlő, tájékoztató szolgálat része.

Mégis hiba lenne, ha „lesüllyedésről” beszélünk, vagy bármi olyan meghatározással élünk, ami minősíti is ezt a ténnyt. Értjük be annyival, hogy ez a tömegtermelés mindenképpen más, mint amit az irodalom megszokott s még ma is érvényes fogalomköre jelöl. Más, de minőség és hatásfok nagyon gyakran fordított arányban van. Walter Lippmann külpolitikai kommentárja, vagy egy hisztériába csapó sportközvetítés sokkal nagyobb tömeghatással dicsekedhet, mint a legjobb költemény.

A hamis képzetérték

Volt hadifogoly mesélte, hogy egy szomorú téli estén valaki énekelni kezdte az olcsó dalt: „Mondd meg, hogy imádom a pesti nőket...” A hófúvásos orosz éjszakában emlékek raját ébresztette az ének s a csüggedt hadifoglyok szeméből kicsordult a könny.

A dal együgyű és jelentéktelen, nem alkalmas arra, hogy emóciót váltson ki, de a megváltozott körülmények a hamis és felszínes szövegből őszinte érzelmet, az otthon, a boldogság emlékét fakasztották. A lelki folyamat fordított: a keltett képzet – ha átmenetileg is – megváltoztatja az értéket, s a képzet öncsalása azt az illúziót kelti, hogy a kiváltó ok egyenértékű vele. Általános jelenséggel van dolgunk, s hamis vigasz lenne, ha beérnénk azzal, hogy a ténnyt ítéljük el. Megméretvén természetesen könnyűnek találtatik, viszont a jelenségnek mégis az a része jellemző, amikor hitvány dalszövegekkel őszinte érzelmet vallanak és ébresztenek, egy sportközvetítés pedig egy hétre szóló élményt és izgalmat ad az emberek tekintélyes százalékának.

Hozzá kell tennünk, a művelődéstörténetben hasonlóra nem akadunk, de az is igaz, hogy a XX. század alapjaiban különbözik minden korábbtól. S nem kapnánk teljes eredményt, ha csak a technikai haladásra, a természettudományok fejlődésére, a lélektan felfedezéseire hivatkoznánk. Ezek közvetlen hatása egyébként is legelőbb a művészetekben jelentkezett; az avantgardista irányzatok mindegyike azt hitte, hogy alkalmas a megváltozott világkép kifejezésére. Sokkal fontosabb számunkra az a tény, hogy a művészetekről alkotott hagyományos fogalom változott meg. Az irodalom kezdetben a közösség kifejezési formája: Homérosz vagy a középkori kóbor trubadur egy közösség nevében dalol s a szerzőnek a mű mellett csak másodlagos szerep jut. De amikor a kapitalizmus megjelenik s mindent áruvá változtat, alapvetően változik meg a művész helyzete is, mert egy sorba lép a többi árutermelővel, s bár minden alkotásnak megmarad az értéke, ott van mellette, nagyon is valóságosan, a használati érték. Az arányok időnként teljesen felborulnak, a használati érték gyakran jóval magasabb, mint az érték: Cronin, s a nagyjövendelmű dalszövegíró, vagy kabarészerző mellett ma is vannak sanyarú körülmények között élő jó költők. Már Nietzsche figyelte rá: az élet elfajulásának lényeges feltétele a tudat rendkívüli tévedésképesége, mert ezt tartják legkevésbé féken az ösztönök, – olvassuk a Wille zur Macht-ban. Természetesen Nietzsche mit sem törődött a társadalmi-gazdasági, sőt szaporodási tényezőkkel, s megállapítása, mint nála oly gyakran, végítélet, nem pedig következmény.

Ez a másodlagos művészet, hamis képzetértékével, egyelőre a mulandóság és a névtelenség partjai között él, de ki tudja, nem akad-e majd ennek is rendszerezője és történésze, aki egy sajátos értékrendet is meg tud állapítani?

Kultúrát évszázadokon át csak a humanista ismeretek jelentettek. A XX. század természettudományos felfedezései azonban, s a vele párhuzamosan mind nagyobb tért hódító dialektikus materializmus, kitágították a világot, s az energiaegyenlet, a Lorentz transzformáció, vagy Dirac elmélete legalább annyira alakítja világképünket, mint a középkorét Dante. A két kultúra világvitája szükségszerű velejárója korunknak, s a szintézis nem ábránd, hanem követelmény ma már. De vajon csak két kultúrával kell-e számolnunk?

A kultúra emberformáló ismeret, de a sport, a dzsessz, vagy akár a filmhíradók-ból összeszedett áltájékozottság nem emberformáló tényező-e? S miért ne nevezhetnénk kultúrának, ha valaki a sport-, vagy a dzsessztörténetben mozog tökéletes biztonsággal? Mindenesetre dilemma előtt állunk, mert ha a kultúra fogalmát tágítjuk, Homérosz és a Dirac-elmélet mellett ott találjuk a futballisták és a dzsessz-énekesek névsorát is, ha pedig megmaradunk a hagyományos kultúra-fogalom mellett, tagadnunk kell a természettudományos műveltség létjogosultságát is.

Az irodalom – ebbe bele kell törődnünk – a műveltségnek nem kizárólagos ismerve többé, bár beletartozik, sőt valószínűleg továbbra is az alapja lesz. S azt is el kell fogadnunk, amit Miklós Pál elemmez (Kritika, II. 1. Válság, vagy változás?), hogy hivatalos rangja ma még magasabb, mint tényleges szerepe, azaz határfoka. Itt éppen a „ma még” az elgondolkoztató. Az irodalom világi-hatalmi jelentősége vitathatatlanul csökkent, uralkodók és kormányok ma már nem könyörögnek írói kegyekért, sokkal inkább gyakorlati emberekre van szükségük. A humanista értelemben vett irodalom mellett egyébként is ott a tömegtermelés, bár ennek önmagában még nem kellene azt jelentenie, hogy az irodalom tényleges szerepe is csökkenjen. De módosult, s a korszerűségletnek hatnia kell az irodalomtudományra is. A minőségi szétválasztás önként adódik; az igazi költőt, akit a numen adest tiszteletet parancsoló fénye vesz körül, senki nem téveszti össze a kontár dalszövegíróval. Az irodalom azonban tantárgy is, oktatását még a szakiskolákban sem lehet mellőzni. De míg szerepe, hatása, sőt jelentősége is alkalmazkodott a kor igényeihez, a didaktikai módszerben hat még a múlt század pozitívizmusa. Az a tény, hogy az ismeretek fontossági sorrendje a gyakorlati-technikai ismeretek javára fordult, nem csorbítja az irodalom tekintélyét, feltéve, hogy élményt jelent; nem pedig kötelező olvasmányokat.

A minőség emléke

Az irodalom, Arisztotelész poétikájától kezdve mindig szabályokat követett, melyeknek lényegét és értelmét az sem csökkenti, hogy a szabály-eszmények időnként módosultak. A forma és a tartalom dialektikája egyben kényszerűséget is jelent: egyik sem képzelhető el a másik nélkül. Bár a szabályok időnként megmerevedtek, mint a klasszicizmus esetében is, s felesleges koloncként lógtak az irodalmon, minden előírás valami eszményt próbált megközelíteni. S a minőség fogalmába bele kellett tartoznia a formának is, sőt a szabály rendszerint a forma felől közeledett a minőséghez. A rím is (noha nem a vers lényege) formai, tehát egyben minőségi követelményt valósít meg, s külsőleg hatását épp az alászállt műfajok esetében tartotta meg. Schiller azt írja Goethének, „bármily közönséges és költőietlen legyen is a rím eredete, ahhoz a hatásához kell igazodnunk, amelyet kelt, ezt pedig semmiféle okoskodással nem lehet elvitatni”. Minden költő a hatásra törekszik, s távolról sem tekinthetjük véletlennek, hogy az „als ob” műfajok szerzői – épp a hatás fokozására, vagy pontosabban a legegyszerűbb hatáskeltésre – rimeket kunkorítanak soraik végére, s még a kabarék összekötőszövegét is rimbe szedik, s formával igyekezve pótolni azt, ami a mondanivalóból hiányzik. Persze ilyen verssorok (szószzerinti idézet egy táncdalból!): „Néked adnék minden szépet és jót – de nincs egyebem, mint egy csók” – csak halvány emlékei a rímnek, a versnek, tehát a minőségnek.

Ha úgy tetszik, vigasztaló is: a minőség emléke nem halt ki, s nincs az a botfűlű dalszövegíró, akinek lenne annyi bátorsága, hogy mellőzze a rimet. De minthogy formakultúrája sincs, beéri a legeggyűgyűbbel. S nemcsak ő, aki végeredményben mégis költőnek vallja magát, hanem hallgatói is, akik úgy vélik, hogy verssel van dolguk! A hamis képzetérték ezúttal új formában jelenik meg, de hozzá kell tennünk, hogy ott lebeg fölötte, mint egy elfelejtett dallam, a minőség emléke. Mégsem hallgathatjuk el, hogy ebben az esetben nem kényszeregyezésről van szó szerző és közönség, mű és hatás között; valószínűleg ez lenne a jobbik eset. Ezek a műfajok azonban lényükben hordják a minőség korszerűvé vált hiányát; nemcsak nincs szükség költői dalszövegekre, de maga a műfaj sem bírná el a minőséget.

Hagyományos esztétizmus és a meggyorsult idő diktálta aktivizmus néz szembe egymással, de ez az aktivizmus telhetetlen, állandóan hatni akar, s a folyamatos hatás kedvéért lemond az élményről is. Persze, vethetné ellen bárki, sokan és egyre többen vagyunk a földön, s a felgyorsult világ csak a kivételes keveseknek engedi meg, hogy a „magasabb” irodalom életük részévé, formáló erejévé válják. Minden művelődés természetesen idő kérdése is, amit a csökkenő munkaidő egyébként biztosít is, azonban az olyan vélekedés hamis és megalázó, amely a művészet bármely ágát „könnyű” és „nehéz” felosztásra itéli, amikor a „könnyű” a felszínest és jelentéktelent jelenti, a „nehéz” műfaj pedig azt, aminek megértéséhez és befogadásához az unaloműző időtöltés nem alkalmas.

Szaporodás és eltömegesedés

Nemcsak társadalmi és szociális kérdés, úgy tűnik, esztétikai is, a végesen meggyorsult szaporodás, az emberiség létszámának egyre gyakoribb megkétszereződése. A világ lakossága száz évvel ezelőtt a másfél milliárdot sem érte el, a kétezredik évre pedig a hatmilliárdot is meghaladja. A tudomány optimista: kenyér jut – vagy pontosabban: juthat – mindenkinek, a szellemi javaknál azonban nem elegendő a méltányos elosztás, – az ellátottság feltétele az igény. Fenyeg-e hát az eltömegesedés veszélye, amit természetesen önmagában nem ellensúlyozhat az, hogy korunk – mintegy ellenméregként – soha nem látott számban termeli ki a legmagasabb rendű szellemeket. Nehéz ellentállni a kísértésnek: a technika nemcsak a munkát könnyíti meg, hanem azzal, hogy mindenkinek házhoz szállítja az ismereteket, magától kínálja a fölösleges következtetést, hogy mindenki minden ismeret befogadására alkalmas, mennyiségi korlátozás nélkül. Ugyanakkor a kiművelt emberfők mellett aránytalan mennyiségben növekszik a félműveltek tábor, a magabiztos, felületeseké, akik átfutják a napilapokat, megnézik a televíziót és a filmhíradót, s úgy vélik, teljes joggal mondhatnak ítéletet atomfizikáról, kibernetikáról, kozmogóniáról, s természetesen a költészetről is. S mindezek nyomában mégis ott kísért az unalom, mely lassan átszői a világot, együtt növekedve a technika nyújtotta szabadidővel, mert a felszíni élmények csak irritálják, de soha nem elégítik ki a növekvő emóció-igényt. A nyelv már alkalmazkodott hozzá, s az ilyen kifejezések, „agyonütni az időt”, vagy „ellőgni a napot”, érzékletesen fejezik ki a céltalanságot.

Soha nem volt olyan szükség, mint napjainkban arra, hogy minimálisra csökkenjen a tudat „tévedés-képessége”, viszont ezt, mint köznevelési feladatot és társadalmi szükségességet feltételezi évszázados didaktikai rendszerek és módszerek átértékelése. Legelőbb az irodalomtörténetben, melynek növekvő gazdagsága egyre inkább az áttekinthetetlenség fogalmával válik egygyé.

Mortológiai kísérlet

Az európai irodalom Homérosztól, vagy akár az óegyiptomi földműves panaszá-
tól Beckettig, mint egymás mellettiség, történelem, de az a sárkőzi öreg parasztasz-
zony, aki Molièret, vagy Thomas Mannt olvassa, egy mítosz részesévé válik, mely-

nek nincs időbelisége. S más szférában is hat: az olvasó egygyéválí a képzelt sorssal, melynek jelentősége kizárólag önmagában van, nem kapcsolódik semmihez, sem térben, sem időben, hisz senki nem akar olyan lenni, mint Telemachos, s környezetéből sem hasonlít hozzá senkit. Az irodalomtudomány idő- és hatásrendben gondolkodik, ami egyszerre jelent igazságot és egyszerűsítést. Mert ami történelem, mítosz is egyben: Goethe Steinné előtt hódol az Iphigéniával, de mögötte egyaránt ott van a tudós költő felkészültsége és kihúnyó szerelmi szenvedélye, – a szép nő szerelme irodalomma szublimálódik, s a műhöz egyforma eséllyel közeledhetünk deduktív és induktív módszerrel. A határok elmosódnak, s Goethe nemcsak Steinné kortársa, hanem legalább annvira Euripidészé is.

A pozitivista irodalomtudomány túlságosan sok adattal dolgozott, a XIX. század szorgalmas diákja volt az eszményképe, de a szorgalom öncélú buzgalommá válik, ha nem társul megértéssel és áttekintéssel. Erre pedig épp napjainkban lenne a legtöbb szükség, amikor az irodalmi túlnépesedés a valódi értékekből is áttekinthetetlen mennyiséget halmoz fel, mellette pedig polgárjogot kapott az olyan irodalmi, vagy irodalmi jellegű áradat is, amelyet csak a napi szükségletből fakadó hasznosság igazol.

Az osztályozás gyakorlatával, mely legtöbbször előregyártott címkét ragaszt minden íróra, fel kell hagynunk, az irodalmat egyébként is csak az író és olvasó ikerélménve igazolhatja. Hozzá kell tennünk, hogy a világirodalom nem a nemzeti irodalmak összessége, s ha egy nép irodalmán belül lehet is némi jócosultsága a korszakos felosztásnak, a goethei értelemben vett világirodalom ezt legtöbbször szükségtelenné teszi. Az olyan elkülönítések, mint „deákus iskola”, vagy „romantika” rendszerint csak stíluszményekre figyelmeztetnek, külső jegyeket emelnek ki, az irodalomtörténet „belügyei”, jelentőségük tehát másodlagos.

Az elkövetkező korok valószínűleg nagyon sok korábbi buzgalmat tesznek feleslegessé, anélkül, hogy a művelődésből ki tudnák iktatni az olyan tudományt, mint az irodalomtörténet. Az ismeretek szintézisére, belső egyensúlyára pedig épp a mi korunknak van nagy szüksége, amikor az új műfajokból automatikusan sarjadt ki a hamis képzetérték valósága, amely viszont a hagyományos kultúra-fogalom ellen lázadt fel.

Ha az irodalmat, mint egységet nézzük, hangsúlyozott szerepet kap a társadalmi háttér, – az irodalom mindig társadalmi következmény, s mint termék, az adott társadalomra jellemző – s két alapformára figyelmeztet: kollektív és egyéni irodalomra. Úgy mondják, hét város versengett azért, hogy magáénak vallhassa Homéroszt. A hét város dicsőségszomja az irodalmi tudat első halovány jele: a mű kilépett a kollektív tudatból, névhez, „szerzőhöz”, kapcsolódott, s majd nemzedékek sora buzgólkodik azon, hogy fényt derítsen a görög eposzok szerzőségére. A mű, a szerző és közönsége kezdetben egy, s a számon tartott szerző is csak primus inter pares, a közösség szószólója, akinek az írásos rögzítés a feladata, míg közönségé a megértés és befogadás. Az individuum felszabadulása természetesen nem folyamatos, mindig a társadalmi-gazdasági helyzettől függ, s egész a középkor végéig tart, s egybe esik a termelési mód megváltozásával.

Ebből következik, hogy az írói öntudat fejlődése szorosan kapcsolódik az író árutermelő jellegének kialakulásához, más szóval, az írói öntudat mértéke társadalmi-gazdasági kiszolgáltatottságának függvénye. A folyamat a nemzeti irodalmakon belül különböző időszakban zajlik le, s formája sem azonos, bár az átmenetet általában mindenütt fellendülés jellemzi, amivel együttjár az a törekvés is, hogy kodifikálják az eszményinek vélt szabályokat. Az olasz városállamok kialakulása, társadalmi-gazdasági szerkezete termelte ki legelőbb, s az antikvitáshoz kapcsolódott, mint Európában csaknem mindenütt. Legkevesebb köze az ókorhoz a spanyol aranykornak van, amely a barokk végtelenbe nyit utat, s fő erőssége a spanyol nyelv zengzetes retorikája. Társadalmi kötöttségét viszont legjobban a francia klasszicizmus őrizte meg, amely a feudalizmusból sarjadt ki s középpontjában a jó király áll. Legtisztábban német földön jelentkezett; úgy látszik, Weimar kis közössége kellett hozzá (vagy csak Goethe személye?), hogy egyesíteni tudjon klasszikus örökséget, népi-nemzeti hagyo-

mányt, s magába rejtse az individuum eljövendő szerepét is. Hozzánk jóval később jutott el ez a folyamat, a reformkorral kezdődött, s Petőfiben és Aranyban teljesedett ki. Ha ebből az alapból indulunk ki, az időrendiségnek kevés szerep jut: Dante, Petrarca, Boccaccio, Lope de Vega, Shakespeare, Goethe, Petőfi, Arany neve ugyanazt a törekvést jelenti, s voltaképpen ők az igazi kortársak.

Korszak zárul és kezdődik velük, még egy közösség szószólói, de élet és irodalom ugyanakkor külön is válik bennük. A Toldi-monda a nép kollektív élménye, az öreg Arany azonban már magánvéleményét mondja el a megváltozott világról, s vele szemben csak az egyéni olvasó áll. A közösségi élményt, természetesen módosított formában, de azonos intenzitással, – amelyben fontos szerepet kap a hamis képzetérték is – új műfajok veszik át. A spártaiak csata előtt a sánta Tyrtaiosz verseit hallgatták meg, hogy erőt merítsenek a zengő hexameterekből. A versnek ma nincs ilyen jelentősége, társadalmi szerepe is megváltozott, hajdani helyét a vezércikk, a sportközvetítés stb. foglalta el. Tyrtaiossal szemben a modern költő egyéni élményt vált ki, külön-külön kell hatnia, de a sok egyéni élményt nem lehet összesíteni, legfeljebb olvasóközönség válik belőle, de nem élményközösség. Ehhez olyan homogén társadalom szükséges, amelytől a megvalósult szocializmustól remélhetünk.

Mégis az élményből kell kiindulnunk, – a korszerű irodalomtörténet adathalmaz helyett az olvasó élménytörténete. Mint mennyiségi követelmény csökken, de a világ-irodalom nem az írás, hanem az olvasás története. Képzelt irodalomtörténetünk eszményképe már nem a szorgalmas diák, aki mindent bemagol, hanem az élményre szomjas olvasó, aki nem arra kíváncsi, hogy az olvashatatlán Klopstock hogyan hatott Goethe-re, hanem arra, hogy Goethe mit szűrt ki a világ gazdagságából, s a goethei naprendszert hogyan lehet beilleszteni a XX. század világképébe. A modern elméleti fizika immár jelképrendszerekkel dolgozik, s egy olyan észlelhetetlen, de érzékelhető valóságot fejez ki, amely többé nem fér el a kétszer kettő bizonyosságában. Az igazi irodalomban a szublimált valóság mindig a lehetőségek végtelenjét jelentette a maga külön jelképrendszerével; ezzel avatva az olvasót az alkotói élmény részesévé. Elképzelt irodalomtörténetünk, amikor kifeszíti az olvasói élmény távvezetéseit, a kollektív és egyéni irodalom kettős körén belül, arra keresi a választ, hogy a legmagasabb rendű törekvések és célok milyen áramkört tudnak létrehozni ebben a veszedelmesen szaporodó világban, amelyben a régi fogalmi értékek immár felbomlottak.

SELYMES FERENC

A KOMMUNYISZT A SZOVJET MŰVÉSZET ÉS IRODALOM KÉRDÉSEIRŐL

Ismeretes, hogy a Szovjetunióban a múlt évben az egész társadalom színe előtt a párt újra felvetette az irodalom és művészet alapvető elvi kérdéseit és a marxizmus elmélete fényénél vizsgálta mozgásukat. Jól emlékszünk rá, hogy a párt vezetői többször személyesen is összeültek az írókkal, művészekkel, nyílt és őszinte légkörben mondták el kölcsönösen véleményüket, elgondolásait. A párt vezetői ezeken az összejöveteleken határozottan elítélték a szovjet művészi életben itt-ott elharapódzott hibákat: a pesszimizmust, szubjektívizmust, a szovjet valóság egyoldalú ábrázolásának jelenségét, az eszmei elcsúszásokat, a polgári ideológiával való békekötés hangjait.

A Kommunyszt c. elméleti lap ezévi 10. száma szerkesztőségi cikkben visszatekint az elmúlt évre, mérlegre teszi az eredményeket, beleágazva ezeket a szovjet művészi fejlődés fél-évszázados sodrába, újra vizsgálat alá vonja a marxista esztétika alapvető kategóriáit.

Okfejtése, elméleti megállapításai a szovjet irodalom határain túl más szocialista irodalmak további esztétikai fejlődése szempontjából is figyelemre méltóak.

A cikk megállapítja, hogy az elmúlt esztendő irodalmi természetét mind prózában, mind lírában a szovjet művészi hagyományok további terebélyesedése jellemzi. A jelentősebb művek az irodalom társadalmi és erkölcsi aktivizálódását mutatják, a szovjet embereknek mai és közel-

múlt sorsát bogozzák, erősödött a művészi realizmus, az égető kérdésekkel való szembenézés, a hit az emberekben, a rendben. A történelem-filozófiai gondolkodás, az orosz irodalomnak ez a klasszikus öröksége elevenen lüktet a művekben, különösen az elmúlt háború filozófiai értékelése jelenik meg elmélyülten és sokrétűen. Ugyanez az öröndetes fejlődés tükröződik az elmúlt esztendő legjobb filmjeiben, a képzőművészeti alkotásokban, a zenében.

Az élet megcáfolta azokat, akik külföldön és otthon a múlt évi júliusi párthatározat nyomán azt hánytorgatták fel, hogy a párt beleavatkozik a művészetek legbelsőbb szférájába, irányítani akarja az alkotás rendkívül bonyolult belső dinamikáját.

A szovjet esztétikai gondolkodás fejlődését persze nem egy esztendő eredményei határozzák meg. Ha a személyi kultusz idején rátapadó talmi elméletcskék, hamis premisszák és torz ítéletek lefejtésének egész folyamatát egybefogjuk, a tíz éves tisztulás útját főbb csomópontjaiban tekintjük, akkor emelkednek csak ki az igazi nagy vívmányok.

A szovjet művészi gondolkodás kivette magából a társadalmi konfliktusok elkelésének szirupos elméletet.

Felszámolta a tipikusnak vulgáris, primitívre zsugorított tanát, a művészi ábrázolás esztétikai jellegének tagadását.

Visszaállította több író és művész hitelét és polgári becsületét.

A párt megszüntette és elítélte a művészi alkotás folyamatába való adminisztratív beavatkozást, a művészi módszerek egy síkra nivellálásának hamis gyakorlatát, szabad szárnyalást biztosított a művészi egyéniség kibontakozásának. „A művészet nem tűr ismétléseket, az egyhangúság ellentmond természetének” – állapítja meg helyesen a cikk. „Mennél nagyobb a művész tehetsége, annál egyénibbek és eredetibbek alkotásai... Korunk művészi átélése a kommunista eszméiség alapjáról elképzelhetetlen az alkotók vizsgálódó kutatásai, a forma sokrétűsége, a legkülönbözőbb művészi alkotók szabad versenye nélkül.”

Azokkal szemben, akik a pártosságot egyoldalúan csak társadalmi, politikai aspektusban értelmezik, a cikk a pártosság esztétikai jellegét hangsúlyozza. A pártosság olyan eszményeknek művészi formában való megjelenítése, „amelyeket a művész a nép elé tár, amelyeket magáénak vall, amelyekért maga is küzd.” Az eszméiség akkor válik esztétikai kategóriává, ha művészi formában, a mű hőseinek gondolatvilágában és cselekedeteiben ölt formát. Az alkotó oldaláról pedig azt jelenti, hogy nem lehet szenttelen szemlélője az élet zajlásának, nem elég csak egyszerűen látni és láttatni a pozitív és negatívát, úgy kell azt megmutatni, hogy az olvasót izgalmomba hozza, állásfoglalásra serkentsé. A művészeti alapállásnak ez az aktivitása a szocialista realizmus egyik leglényegesebb hagyománya.

Sok induló fiatal művész rendkívül érzékenyen reagál a valóság változásaira, különösen a negatív jelenségekre. De kérdés, helyes nézőpontból látják-e megbízható kritériummal rendelkeznek-e ezek biztos értékelésére. Némelyiküknél kétségkívül fennáll, hogy nem látják világosan a pozitív tendenciákat, szemük, figyelmük a negatív jelenségekre tapad, ezeket felnagyítják, ami bizonyos pesszimizmust szül. Minden hamisítás – az egyoldalú kritizmus is, a lakkózás is összeférhetetlen a művészivel. „A szocialista realizmus legalapvetőbb tétele az élet igazsága, bármily kemény is legyen az, olyan igazsága, amely a kommunista világnézet alapján művészi ábrázolásban jelenik meg.” A művészet körül zajló vitákban a párt éppen a valóság szubjektív értékelését ítélte el, azt a törekvést, amely a nagy általános igazságokkal az egyes esetek és tények kis igazságait állítja szembe. A teljes igazság a művészi általánosítás a tipizálás folyamatában, az egyedi eseteknek az általános tendenciákban való meglátásában kerül felszínre. Ha a művész előtt elsikkad a tipikus, és szemé csak az egyedit látja, a naturalizmus útjára téved. Persze az általános igazságok kiemelése, kihámozása a valóság nagy folyamatából nem egyszerű dolog. Nem lehet aprióri tételből kiindulni és a bennünk élő eszményt általános igazsággá emelni, ahogy ezt a szocialista realizmus egyes teoretikusai gondolták. A dolog lényege abban áll, hogy a művésznak látnia kell az élet mozgásának irányát, a fejlődés tendenciáját. Ilyen vonatkozásban Szimonov regénye az „Élők és holtak” és a belőle készült film mutat példát. Kemény és zord ítéletei lobogásánál is a távoli fényeket látjuk, a véres áldozatok értelmét, a győzelem logikáját. Egyes íróknál, főleg a közelmúlt eseményeinek ábrázolásánál figyelhető meg a mélyebb elemzés, az egész igazság kibontásának tehetetlensége, az elkapkodott ítéletek fogalmazása, a szenzációhajhászás. A cikk ezzel kapcsolatban idézi Hruscsov szavait: „Mennél kevesebb valakiben a felelősségtudat hazánk és pártunk jelenével és jövőjével kapcsolatban, annál nagyobb könnyedséggel, a szenzációhajszolás éhségével veti rá magát az ilyen anyagra.” A marxista filozófiai műveltség sekélységére vall, ha a művész a nehézségeket áthághatatlan akadályoknak látja, de ugyanígy a filozófiai tehetetlenség jele az is, ha a művész becsukja szemét és fülét az objektív nehézségek előtt, nem vesz róluk tudomást, vagy megkerüli azokat.

A szocialista realista művészetnek gyújtópontjában a pozitív hős ábrázolása áll. Ekörül zajlott a legtöbb vita, itt volt a legtöbb bizonytalanság és elsiklás. Teljességgel ma sem tisztá-

zott. Új koncepcióban bár, de még mindig kísért „az ideális hős” gyökértelen árnyéka, más oldalról viszont „a kisszerű ember” a maga szűk világával, primitív horizontjával magasodik hőssé. Szülői a népiség megtestesítőjévé szeretnék kanonizálni. Vele bevonult az irodalomba az élet szürkesége, ahol a hősök érdeklődése a biológiai vágyaknál alig kapaszkodik magasabbra. Pedig „a pozitív hős, akinek alakjában a nép legszebb jellemvonásai, gondolatainak, érzéseinek, tetteinek szépsége ragyog fel, a szocialista-realista művészet nagy vívmánya.” Ennek megőrzése, továbbfejlesztése, „korunk művészetének polgári kötelessége”.

Sikraszáll a cikk a művészet közérthetősége mellett is, amely a realizmus öröksége és a művészetnek egyik legfontosabb kritériuma. A modernizmus képviselői azt vallják, hogy az általános intellektuális fejlődéssel párhuzamosan a szovjet emberek eljutnak a modernizmus megértéséig. Igaz, hogy a párt nagy gondot fordít a tömegek esztétikai nevelésére, de nem azért, hogy „felnőjenek” „az absztrakcionista szörnyszülemények” magasztalásáig. Az igazi nagy művészet minden korban a széles közönség felé fordult. A realizmus egész múltja, története a közérthetőséget a művészet egyik fontos kritériumává emelte. A formalista értelmetlenséget az esztétikai izlés „területenkívüliségének” tana sem oldja fel. Ennek teoretikusai azt hirdetik, hogy a művészetben egyedül az tilos, amit a szovjet törvények tiltanak: a háborús uszítás, a faji megkülönböztetés, a pornográfia, stb. Ami ezen kívül esik, az egyéni izlés védett területéhez tartozik, oda senkinek sincs joga betörni.

Ez az elmélet persze távolról sem olyan ártatlan, mint amilyennek látszik. Egyszerűen tagadja a társadalom jogát, hogy beleszóljon a művészetek kérdésebe. Csak az helyezkedhetik ilyen álláspontra, aki nem érti a szocialista kultúra lényegét, a párt feladatát, a tömegek eszméi nevelésében. De az is világos, hogy a pártnak a formalizmus elleni jelszava alatt nem törhet éltre a hangos közepszerűség sem. Az eszmeiség és művésziesség egymástól elválaszthatatlan fogalmak. A művészet területén nem a mennyiség, hanem a minőség viszi előre a fejlődést.

A művészetek fejlődését a kritikai gondolkodás minősége is meghatározza. Ez az a terület, amelyet a személyi kultusz a maga dogmaival legjobban gúzsba kötött. Jelentős eredményei mellett ma is szűkölködik alkotó koncepciókban, abban a képességben, hogy a rész-jelenségekben meglássa az általánosság tendenciáit, hogy elemzéseiben leásson a filozófia alapvető kategóriáig. A kritikusok a marxista esztétika néhány jelentős tételében még nem jutottak el az egységes megfogalmazásig, a marxizmus nevében néha ellentétes koncepciókat védenek.

A kritika egyik legfontosabb területe a harcnak aktivizálása a beszivárgó polgári esztétikai hatás ellen. Sok polgári esztétikus „aggódik” mostanában a szovjet művészet sorsa miatt, védelmébe veszi azt, amit otthon bírálnak, a vádak áradatát zúditja arra, ami a szocialista realizmus jelentős vívmánya. Szovjet kritikusok nem mindig tudják eredményesen felvenni velük a harcot. Ennek oka egyes kritikusok filozófiai műveltségének hiányában keresendő, nem ismerik jól a filozófia történetét, nem tájékozottak a mai polgári filozófiában. Nem elég egyszerűen a polgári esztétikusok végkövetkeztetését tűz alá venni, rá kell mutatni nézeteik ismeretelméleti gyökereire, filozófiájuk antihumanista alapjaira.

Akadnak kritikusok, akik a különböző irodalmi iskolák újraértékelésével töltik idejüket. Majakovszkij művészetével kapcsolatban védelmükbe veszi a futurizmust, mások haladóvá magasztosítják a szürrealizmust, expresszionizmust, mégpedig azon a címen, hogy egyes kiváló művészek pályafutásuk folyamán kapcsolatban álltak ezekkel az irányzatokkal. Az ilyen kritikusok ezeket az irányzatokat ki akarják emelni a dekadencia köréből, olyan jegyekkel ékesítik fel őket, amelyeket a szocialista művészetben is fel kellene használni. Mások a legújabb modernista irányzatok haladó voltáról, társadalmi jelentőségéről akarnak meggyőzni. „De mi haladót adhat az a művészet, amely »a szörnnyű« és »értelmetlen« világ passzív szemléletébe merül, amely nélkülözi a társadalmi és esztétikai aktivitást?” „A mai külföldi dráma” c. gyűjtemény pajzsra emeli az abszurd-színházat, Ionescot, aki esztétikai elveit így határozza meg: „Abszurd az, ami híján van minden céltudatosságnak; az ember elszakítva vallási, metafizikai és absztrakt gyökereitől elpusztul. Minden cselekedete értelmetlenné, abszurdá, haszontalanná válik.”

„Jellegénél fogva a marxista-leninista esztétika forradalmi esztétika, a szocialista-realista módszer forradalmi módszer.” Nem szabad védekezésre berendezkedni, amikor támadásra serkent a helyzet. A kritikusnak a marxista filozófia eszméivel kell magát felvérteznie, az élet felé kell fordulnia, a jelenségek mély elemzése útján kell megtalálnia a helyes feleletet a művészi alkotás kérdéseire.

A szocialista realizmus ma világjelenség. A szovjet eredmények közvetve vagy közvetlenül más országok művészi fejlődésére is hatnak. Ezért e művészet vívmányainak tanulmányozása, elméleti általánosítása nemzetközi jelentőségű, a világ haladó művészei számára fegyver a harcban a polgári esztétikai és revizionista torzítás ellen. Az új a szocialista realizmusban nemcsak a tartalomr vonatkozik, hanem a formára és stílusra is, meg kell mutatni, mennyi új művészi forma született és születik az egységes művészi módszer keretei között.

SIMON BÉLA rajza

Bertók László-Makay Ida-
Galambosi László:

LENGŐ FÉNYHIDAK

Három nagyon fiatal költőember versei vannak ebben a kötetben. Mi hozta össze őket? Joggal kérdezhetjük, hiszen az ilyen kötet eléggé ritka manapság, a századelő irodalmi mozgalmainak manifesztumaiként sorakoztak egykor a hasonló kötetek. Az a gyanunk, hogy a kiadói meggondolás sorozta együvé a három fiatal semmiféle kötással össze nem hozható verseit. Nincs szó itt azonosságról, rokon hangról vagy közös irányról. Versel mind a három, egymástól függetlenül, néha korától függetlenül is. A kötet mindenképpen csak megjelenési alkalom, nem az evvütesen szólás dokumentuma. Ha külön-külön nem érték meg az önálló kötetre, akkor kérdéses, hogy az összefogás, melyet a kiadó végzett el, alkalmassá teszi-e őket ilyesfajta megjelenésre. Növelték-e ezzel költői önállóságukat? Aligha. Így inkább kiütköznek közös hibáik, melyek legtöbbször az éretlenségben, kimunkátlanságban, botladozó versezetekben nyilatkoznak meg.

Nem az ő hibájuk. Ebben a rettenetes verstermelésben, amely kiadót és szerkesztősegeket elönt, nem egyszer kap biztatást és megjelenést a középszer és dilettantizmus is. E három fiatal joggal méri magát megjelent kötetek szerzőihez, akik bizony ígéretnek és beteljesülésnek is kevesebbek, mint ők.

Most a három szerző, nyilván jól meghaladva már e kötet képviselte színvonalát, a megjelenés édes izgalmával, de a túllépett korszakra való visszapillantás kényelmetlenségével néz e kis kötetre. Mert tagadhatatlan, hogy az itt megjelent versek mindegyikét mindhárom szerző már túllépte. De hiszen ez sem az ő hibájuk. Ady megtehetette, hogy az egyik év decemberének elején levelet írt Bölöniinek, hogy gyorsan gyűjtessenek össze egy csokrot verseiből, amely azután karácsonyra meg is jelenhetett. E három fiatal szerző másfél, két évet várhatott a megjelenésre úgy, hogy régibb önmagukat túlhaladták.

Így nézve, mert csak így igazságos nézni, a kis verseskötöny bírálata időszerűtlennek tűnik. Hogy mégis szólunk róla, az a költők személyén túlnövő tanulsággal szolgálhat kortársaiknak.

A legnagyobb színvonalakilengéssel Bertók László verseiben találkozhatunk. Aki olyan verset tud írni, mint az *Ablakok* című, jó költői szemre vallót, annál csak bosszant, hogy poénverseket ír, (*Nyári nappalok, Felhő játszik*) és egészen éretlen verssel lep meg, mint a *Krumpliszedéskor* című írásban. Mi az ami benne ígéret és biztató? Legtöbbször a világ és önmaga viszonyát bogozgatja, a divatos elidegenülés érzése helyett a mindent emberiesíteni igyekvő művész attitűdjével. Az természetes, hogy elődök és kortársak keznyomát találjuk itt-ott verseiben, de kísértetiesek az *Éjjeli fák* és a *Könnyű szél jött József Attilára* emlékeztető képei és sorai. Élményei falusi élmények, itt van otthon. A *Sárga őszi vers* meg az *Ablakok* többre jogosítják, mint az itt megjelent verseinek többsége.

A régibb antológiák hagyományait látjuk megelevenedni abban, hogy egy költő is szerepel a *Lengő fényhidak* kötetben: Makay Ida. Asszonyi vallomás címmel választódik el az ő ciklusa a másik kettőtől. Valóban asszonyi versek, megejtő kedvességgel és őszinteséggel, a férfi társakat megszegyenítő határozottsággal és erős hanggal. Pusztító és önpusztító szerelemlről beszélnek ezek a versek, egy kicsit a századelő démonikus nőfogalmának rokonaiként. Mintha a szellemi emancipációnak csak a kezdetén állana. Gyakori és kedvelt szavai közé tartozik a fény, röpülés és az idő, mindig nagy I-vel. Van benne valami patetikusság, amely minden kis érzést magasabbra emel a valóságosnál. Nyelvében is követi ezt, régies igealakjaival: *érttek, virrasztok, megoldta*, amelyek az archaizmus szépségén túl a verszenét jócskán megzavarják. Ösztönös verselő, aki nem mindig gondolja meg a leírt szó vállalásának következményeit. Pl. a *Válasz* című versében kedves naivsággal a determinizmus szószólójaként lép elő. Nem idegenkedik közhelyektől sem. Ha ő leírta, a szerkesztőnek nem kellett volna hagynia, hogy megjelenjen ez az édeskés vallomás: „Nászútra visztek égi Velencébe / szférák zenélnek, míg a gondolán / örök öbölbe ringunk. Hóhéren...!”

Asszonyversek, sok kedvességgel és őszinteséggel. Szigorúbban szólni róluk azért jogos, mert igazán nem vagyunk bőséggel ebben a témában, és szeretnénk, ha Makay Idától jobbakat is olvashatnánk.

A kötet címadója Galambosi László ciklusa. *Lengő fényhidak*, jó cím, igazán kifejezi a

szerzőt és verseit. Amiben leginkább elüt társaitól, az a minden áron való szépen szó-lás törekvése. Kosztolányit, Tóth Árpádot, Babitsot vagy éppen Juhász Gyulát hallhat-juk újra Galambosi kedvenc szavaiban: *rubin kehely, pezsgő zöldarany, szépség bibora, bi-bor korona, tények billentyűje, gyöngyház-turulya, szöke sip, csillagot csipkedő csibe, a munka zengő sziklái, smaragd seprű, kris-tály turulya, az éj arany köve, bibor tű stb.* De az elődöknél egy jól átgondolt költői program kifejező eszköze volt ez, itt a kife-jezésre törő élmény nyelvet keresve kapaszkodik ezekbe és nem takarja mondandó-ját, nem azonos vele. Így Galambosi László legtöbb verse próba. Ezzel a szándékkal ki-sérletezik a regéléssel, népdallal és a mondó-kával is. Néha ügyesen. Tájélmény, szerelmes, társkereső vágyakozás a legtöbbet szereplő téma ezekben a versekben. Öregesen veszi magára néha a szomorúság és magány pózát, de tudván-tudjuk, hogy csak kísérletezik, ke-resi hangját és önmagát. *Lengő tényhidak*, a cím nagyon jellemző rá. Fény és vonal, nála is gyakori kép, a kifejezésbeli bizonytalanság jeleként. A minél könnyebben, szebben szólni mivességre készíti, de tagadhatatlan, hogy ez a törekvése átszűr csínáltságba is. Törvényről beszél, fegyelmet óhajt és József Attila ne-vét juttatja eszünkbe ő is.

Van azért közös jellemzője e három fiatal-nak: bizonyos időtlenség érzése csap meg bennünket verseikből és az intellektuális, mé-lyebb témáktól való idegenkedés. Nem jó tu-lajdonság. Úgy tűnik, hogy mindhármójuk ciklusából hiányzik az igazi megélés és meg-szenvedés érzése.

Nehéz jóslni. Fiatalságuk, mely nem ér-dem, de nagy kincs, sok biztatóról is árulkodik.

ILIA MIHÁLY

Takács Imre:

A FÉRFI TÁNCA

Nem ismeretlen Takács Imre költészete, nem ismeretlen az a mély társadalmi-közéleti fe-lelősségérzet sem, amely kötetének verseit át-hatja. Van azonban egy kérdés, ami Takács Imrét sokkal erősebben foglalkoztatja, mint sok kortársát. Úgy is mondhatnánk: van egy kísértete, amely betolakszik gondolataiba, le-gyenek azok a legenyhültebbek, a legmaibbak. A kötet címadó versében így fejezi ki:

„... ahogy a faltövek beteg bokra,
sarkunkba szakadt szálla:
bebújt velünk a múlt az új világba.”

A múlt sokféleképpen és bonyolultan kísért. Emlékekben, amelyek óriásivá, roppant je-lentőségűvé nőnek. Mint a fáradt, agyondol-gozott anya alakja is:

„Lelógott érdes, nagy keze,
izzó mező volt homloka.
Villám és száraz porvihar
lökte haza.”

(Aratáskor)

Értetni a múltat – ez még nem minden. A „szegények kapkodásán magasról vigyorgó” nap, a fullasztó, cséplőgépzugástól hangos nyarak, a rég meghalt apa emlékét a jövőte-hetelenség gyöttrő érzése súlyosbítja:

„Apám, te háboruk közt
kék égre fölcsapódó!
Uzsonnát hoztam. Ennél?...
(Apám a cséplőgépnl)

De éppen ezzel próbálkozik a versekben: ha nem is jóvátenni, legalább összebékéltetni valahogyan a gyermekkori – s mert ilyen: örökre az emberbe vésett – élményeket a mai világ egészen más élményvilágával, „át-öltöztetni” őket „a mi ünnepünkhöz”, hogy „ne törjön többé szálla az ifjú lábba” és hogy:

„legyen szabad,
veletek együtt lépő
a férfi tánca.”

Különben is: a falu, a paraszti világ más-képpen is meghatározza Takács Imre költői magatartását, gondolkodásmódját. A dunán-túli táj és a falu mély szeretetét nála envhe nosztalgia fűszerezi. Olykor mintha az fájna neki, hogy nem élhet többé a természetnek abban a szoros közelségében, mint a paraszt-ösök, -barátok. Olykor meg éppen a földdel még közeli-rokon, falusi ember lázadozik-ide-genkedik benne a technika korának gép-cso-dái, benzinbüze, örökös rohanása ellen. Ez utóbbi – ha úgy tetszik: város-falu – kérdés persze nem mint kibékíthetetlen, súlyos kon-fliktus vetődik fel, hanem sokkal inkább mint afféle érthető berzenkedés, ami már a közeledés biztosítékait hordozza magában. S már ilyen telt, erős képek születnek belőle: „fölnyihognak az olajjal itatott nagy trakto-rok.”

A falu amúgy is a legfőbb ihlető, s kár is lenne, ha másképp lenne, hiszen Takács Imre egy sereg újat mond, amikor a természetről beszél: „Madarak gondos, esteli pittyenésében csend fogan”. A falusi este teljes lesz, ami-kor így jellemzi:

„Gerenda-árnyékok lakják
fönt a padlást,
hol a pici, fekete szemű egerek futkároznak.
foguk közt egy szem búza...”

Amikor meg apja halálára emlékszik vissza, a verssorokban ott könnyezik a természet, mint ismerős jóbarát: a papsajt, a lósóska, a porcinfű, a tarack, az akác, a bojtórján és a „kesernyész illatú fehér üröm”.

Végül, ha szelíd csatározások közepette is, de megfér ebben a költői világban a kecskerágófa, a katicabogár, s a falusi borbélyüzlet a szputnyikkal, a gépekkel, a „kávéházak templomharangú csöndjével”.

Vajon nem lenne-e elég cipelni a múlt sötét terheit, birkózni a hajdani nyomorult paraszti élet kitörölhetetlen emlékeivel? Annak, aki „mint a törlórongy, emlékszik a világ bűneire”, többet is vállalnia kell. Az egész emberiségről felelősséget érző költő tudja:

„sose lehet megszabadulni a piszoktól,
s míg az élő kocint, a bomba koccan,
születik az automata gépsorokban.”

A világban, amelybe „bebújt a múlt”, s amelyben „koccan” a szüntelenül születő bomba, mi lehet az ember feladata? Hogyan találja meg útját, igazságát az egyén?

A karját kitaró tehetetlenség mellett („Én ember hogy lehetek? Nincs rá szabály, se mérce, csak a nagy végtelenek”) az önmagát biztató hit szavai is fölcsendülnek („bátoríts föl magadban őszinte emberséget!”). Közben pedig a mai embert foglalkoztató gondok, csalódások, kételyek és felismerések egész sora áll. „Eszméim önmagukat felnőtten megkacagják” – vallja be, de mentségül – s nem mentegetőzést – tudja: „Ábrahám-életünk lesz harmincnyévesen már”.

Még él benne a hajdani ábrándos parasztfiú, akire hatalmas súlyokkal nehezedett a történelem, s amikor helyét, útját keresi, ez zel az egész korról viaskodik: „átgázol rajtam a kor, földhólyagzott aszfalt gondolatom.” S melyek e viaskodásnak részeredményei? A hivatás fölismerése:

„En jegyzem látomásom,
így lesznek hős és tudós,
szívemből facsarok ki
vallani igazi szót”

És valami mélyebb, sallangoktól letisztult, őszinte emberség:

„Boldoggá tesz már az is, hogy ember vagyok.
S magam vagyok. Mindenekért. Mindenek
(ellen,

mert nincs istenem.
Akaratos anyagként csüngök
a természetem.”

Nemcsak az igazságot, a lényegét, a mondanivalót keresi Takács Imre, hanem szenvedélyesen keresi a hozzávaló formát is. Tömör-ségben, a kifejezések pontosságában sokszor biztosan talál is. A szavak ragyogását is gyakran megéli, képei eredetiek, szépek. Azt mondja például: „Ráncos vizeken billen a forró sugár”, vagy: „Két tenyerem Veronika-kendőjét arcomról leszakítom”.

Máskor a forma lomhán követi a tartalmat, a szabadvers-áramlás kopogássá keményedik, funkció-nélküli, ezért üres és fárasztó körülírásokká. Hogy csak egy példát mondjunk, a „Mint járókelő” című versében: „Most valaki megszakítja kapcsolatát a délutánnal, visszavonja tekintetét az útról” és így tovább.

De a felesleges díszítőelemekről szándékosan lemondó, férfias hang általában jó eredményhez vezet. „földszagú”, erős lírához, amely végül képes megmásíthatatlan formába önteni az ellenszegülő anyagot. A kötet záróverse, s föltétlenül egyik legjobbját, a „Nyári rapszódia”, már ennek vitathatatlan bizonyítéka: belső fegyelem kovácsolja egységessé a szeszélyes formájú verset, amelyben eleinte úgy csillan fel egy-egy váratlan rim, mint örömteli meglepetés, majd a bujkáló rimek mindjobban megtisztulva előlépnek, összefo-góznak, párosrimekké rendeződve csendítik erőteljessé a sorvégeket, majd diszkrétan visszavonulnak megint, hogy feltűnő jelenlétükkel ne zavarják a már biztosan célratörő, pontosan fogalmazott gondolatokat. A formával való birkózás a költő kétségbevonhatatlan győzelmével végződik – erről is tanúskodik a kötet.

HALLAMA ERZSÉBET

Bakó József:

FÖLJEBB A KAPTAFÁNÁL

A népi írókkal egyidőben, de a dunántúli uradalmi földek szorító gyűrűjében jelentkezett a 20-as években a nemrég meghalt Bakó József költő és író, akinek *Följebb a kaptafánál* c. életrajzi regényét veheti kézbe az olvasó. Bakó József nehéz sorsban élte át a falusi szegénység életét, amit még keserűbbé tett apja korai halála. Anyja, a községi bába-asszony nevelte, s egy baleset során megsérült fiút cipészinak adta, s ettől kezdve Bakó József a falusi szegénység mellett megismerhette a kapitalista kisiparosi inassors keserveit is. A hányatott élet hulláma dobálta faluról városba: Nemescsó, Kőszeg, Szombat-hely, Sopron, Zalaegerszeg, Budapest a kezdő évek állomása, amíg a sorsáért és népéért lá-

zadó lélek kiizzadja az első versek gyöngyszemeit.

Ez az életút van megírva ebben a lírai hangvételű, de reális keretekbe ágyazott, kemény, szókimondó könyvben. A regény addig az időpontig bonyolítja ennek az érdekes, szenvedések tüzeiben edzett léleknek a történetét, amíg a forgalmi adókönyv lapjaira írt versek eljutnak a szombathelyi kultúregyesület főtákarának, Várady Imre tanárnak, és Ösz Iván költőnek a kezébe. Ők voltak első gondozói a kallódó sorsú szegény cipészlegénynek és ők szereztek mecenásokat, hogy a falu porából kiemeljék, s a tanítói oklevéljig juttassák Bakó Józsefet.

Határozott, kialakult világnézetű ember volt Bakó József: szocialista elveiért 1919-ben börtönt viselt.

A *Följebb a kaptatánnál* posztumusz kötet. Igaza van a kitűnő portrét rajzoló Simon István bevezetőjének: „olyan életművet teremtett, amit ha önmagában s nem a kor legkiemelkedőbb életművéhez mérünk, nemcsak jelentősége, hanem egyedülisége miatt is igen figyelemre méltónak mondhatunk”. Összefoglaló írás ez: egy nehéz élet regénye, nemcsak írásnak szép, hanem dokumentumnak is rendkívül fontos. Egy letűnt kor – a jobbágyvilág felszámolásának utolsó időszaka – szövédik a regény hősei – anya és fia – élete közé, s ebben a megörökítésben olyan erős Bakó József költői vénája, írása – művészi eszközeiben is – olyan izgalmas, hogy egyfolytában lehet csak végigolvasni könyvét.

A cselédapa halála, a falusi társadalom ridegsége, a nemescsói uraság nyüző uralma, az egyházközségi választás leleplező motívuma, egy tűzvész mindent elpusztító irtózatában a pernyén alvó szegény parasztok: Derkovits Gyula ecsetjére méltó képek. De Bakó egyéni sorsának feltárásában is dokumentum a könyv. Az egész mű felett – melyben a költő élete füstölög – ott van a szikár, minden ütésre reagáló anya drámai rajzolású képe. A kis cipészinas útrairdításától a börtönig kíséri fia életét és amikor a küzdelmes inaskodás után a „majsztromságig” emelkedik, aggódik a verseket irogató fia sorsáért.

A két lélek harcában a társadalmi élet polusai ütköznek össze. S ez az összeütközés sem csupán a költői érvényesülés dolga Bakónál, hanem a megmutatás néperől, sorsáról, szenvedéséről. A kettőjük szeretete – bizony – nem puha festésű: gondok, kinok, ütések tüzeiben felizzott szeretet, amilyen csak a szegények szeretete lehet.

Az önéletrajzi írás hátterében ott áll a szülőföld tája: a kőszegi hegyvonulat, a vasi nép, sajátos szokásaival, mindennapi nehéz életével. Nekem a hazai élet emléket idézi fel, azt a valóságot, amelyet mi éltünk át: Tisza István csendőrszuronyos világától, az első világháború és az ellenforradalom korszakában

S ebben a sorshordozásban – a szocialista változás vágyával – együtt égtünk, lobogtunk Bakó Józseffel. Ezért nem tudok a könyvről sem másként szólni, mint a közös társ szeretetével.

A vándorbot, amit végig cipelt fél Európán, az ötvenes évek végén koppant be hozzánk utoljára Pécssett. Sovány, petőfies alakja megtelt, „urias” lett, ahogy egész életében ironiás humorral (mennyi humor van ebben a sötét izzású könyvben is!) emlegetett. Tele volt háttartalan munkakedvvel, a mi világunk álmát látta csak, ezt féltette, erre tette föl egész életét. S bizony keserű, hogy a legtermőbb munka időszakában hullt ki kezéből a toll.

1962. április 7-én halt meg. Utoljára végjárta még a szülőföld tájait. Örömmel látta a változást tájban, népben: villanyt a faluban, a kombájnok arató munkáját, még a kőszegi vár tatarozását is. De ott sem a „falak, bástyák titkaira” oktatgatta kisfiát, hanem a köműves és a habarcsot keverő ringó lány látványa foglalta le: a mai „mámorító kor”.

Életében 10 kötete jelent meg, versek, (a legutolsó *Télkergető* 1962-ben) regények, és *Ezer hold c.* drámája. A *Följebb a kaptatánnál* kétségtelenül Bakó József legmeggyesesebb, legszebb könyve. A „csöndes forradalmár” vallo-mása magáról, koráról s egy elpusztult világról.

A *Magvető* jól tette, hogy Bakó József íróasztalából kihalásztta ezt a bátor és szép férfivallomást. Nem tudom, van-e folytatása, amely már ismertebb út: az irodalom fórumán (bár a Bakó Józsefeket attól eléggé a perifériára sodorta a Horthy-rendszer irodalom-politikája) zajlott le. Ha van folytatás, ne tegyünk pontot a regény végére. Szocialista irodalmunk egyik értékes, őszinte hangú énekese és – ime – hűséges, ritka értékeket felmutató krónikása szól hozzánk, példát mutatva igaz emberségre és harcra.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

LÁNYI SAROLTA KÖLTÉSZETÉRŐL

Énekszó című kötete* összeválogatott verseit gyűjti egybe. Életmű. Egy kivételes érzékenyséű, s magabiztosan szárnyaló költőt mutat be. Ez a költészet a század elején teljesedik ki. Forradalmas, akárcsak Ady, de egyszerűbb a hangja. A költő a 19-es forradalom után vállalta az emigrációt, a Szovjetunióban a szocializmus nagyszárnyalású, első éveinek tanúja, majd az itthoni táj és a szocialista alkotómunka énekese. Témái tehát felölelik félévszázad társadalmi változásait, de az egyéni élményeket is.

* Szépirodalmi K. 1963.

Sajátosan tiszta hangú költő. Szimbolizmusnak, dekadenciának nincs helye költészetében. „Ha nézhetek rád, akkor bűn a bánat” – vallja egyik versében. Az élet fájdó érzéseit is, a reménytelen szerelmet például tudatos magatartással elemzi s oldja föl. Ebben különbözik kortársaitól. Első írásaiban már századunk későbbi évtizedeinek objektívtalt hangját érezzük. Van ebben arany, kisszójsefi örökség is, de előfutára Illyésnek s a mai szocialista líra legjobbjainak.

Első ciklusa a „Gyümölcstés idején” (1908–1914) főképp a fiatalság szerelmi élményét oldja lirává. Magatartása kimért, öntudatos, igazi női tartás, lírája az *okos szenvedély* hangján vibrál, de tökéletes önátadásra, mélyebb lobogásokra is képes.

„Élőnek édes szerelem,
halottnak hűvös hála.
Azért mégis itt leszek velem,
és én ott leszek nála.
Megöltem. De vele vagyok,
halotti ingre vetkezem,
s miként a hindu özvegyek
Urammal eltemetkezem”

(Strófák lelke halottjáról.)

Lírájának precieuse vonásai is vannak. Se-lyemágyat akar csinálni a szalmazdikos anyanyelvből – jelenti ki egy későbbi versében. (Anyanyelv.) Különös összetett szavaival meg egyenesen Fodor Józsefet anticipálja. („Bűmez”, „tükörmás”, „bűpermeteg”) De a preciosité ott bújkál a finom mozgások érzékelésében, ahogy a szél lengeti meg a bűzamezőket s a kalászkok hajlanak méltóság-teljes lassúsággal, úgy hullámlanak verssorai is, mérsékelt, egyre lázasabbá váló áradással. A gondolat szabja meg a ritmust, a verssorok megállnak, felszökellnek, tartózkodóak majd fölérzőek a mondanivaló törvénye szerint. Érzelmes verseiben fölfénylik a tartózkodó, fölénves és mégis odaadó női szív. A szerelem felfogása is precieux, anélkül, hogy mesterkélt lenne. Az érzelmeket árnyalatosan, finoman zengeti, semmiségek váltanak ki bonyolult visszhangokat, vágyakozása természetes, elemi erejű és kultúrált egyszerre. (Régi dal, Levél, siess, Vers, Első találkozás, Halál-hinta.) Népdalszerű, friss, magyaros ritmusokkal is kísérletezik. De lírája mindig átforrósítja a megszokott ütemeket.

„Ablakomban állok én,
Dús gyümölcse néz rám.
Lombon át csillogó
Aranymadár, nézz rám.” (Rigódal.)

S meglátja már ekkor a pesti külváros kive-tettjeit, az „angyal földi angyalokat”, akik rongyosak, s evésről andalognak.

A második ciklus, a Szerelem, történelem (1914–1922) már a világháború, az utána következő forradalmak s a fehér terror idejét öleli föl. „Milliók karja, légy az ítélet” – áhítja s hirdeti a forradalmat. Verdun című versében hexameteres, klasszikus veretű sorokban hasonlítja az egymással küzdő, imperialista hatalmakat dühödt saskeselyűkhöz.

Megrendítő, magyar ritmusú dalban mond búcsút a hazának emigrációba vonulásakor.

„Keserű fuvolám
Kiesett a számból.
Elmegyek szeretni
Ebből az országból.”

(Távolodó ének.)

Közvetlenül beszél az anyaság boldogságáról. Lírája sokat egyszerűsödött már ebben a ciklusban, a nyugatos ragyogás, stilroman-tika helyét (amely oly különösen színezi objektívtalt hangját) tiszta természetesség foglalja el. Minden igazi nagy költészet előfel-tétele az egyszerűség, nem a logikai, de a kifejező erőben. S Lányi Sarolta költészetében ez az egyszerűség fénylik, az önmeg-valósítás lázas, kívül-belül zaklatott korszakában.

„Mindennél szebb, mit eddig szépnek láttam.
Képekben, színben, álomban, virágban.

Csak nézem mindig szomjas szemmel,
Körülölelem a szívemmel.”

(Az anya dalol.)

A számlálatlan évek (1922–1945) az emigráció idején írt verseket gyűjti össze. Orosz tájak sorjáznak (Este a város határában), Lenin emléket vési márványba (Lenin a ravatalon.) Földre az szovjet emberek újszínezetű erkölcsi értékeire (Orosz tavasz), itt, ebben a korszakban Lányi Sarolta szocialista lírát terem már.

Táj és ember, erkölcsi jellemvonás és külső tulajdonság egyszerre jelenik meg, kiegészítve, aláfestve, hangolva egymást. (Arckép.). Rendületlen a hite a szocialista jövőben. (Maszkvai magyar éneke.)

Sellai meggyilkolását egy sajátosan modern versben örökíti meg. Nyaralásból hazatért barátjával találkozik, nyári, barna rozsdát lát a bőrén s ez emlékezteti a budapesti nyárra, s az „ellenséges kapitányok, a budapesti vérbírák” ítéletére. Tudja azonban, hogy a fehér terror csak időleges. S ez ad erőt más témájú verseinek is.

Első kötetétől kezdve ír már szabadverseket. De nem expresszionista, mint Kassák, inkább modern. Mi adja a modernségét? Hogy a szabadvers sokat megengedő ütemei-

ben feszes és puritán marad. Csak a legfontosabbat mondja, sorai így megtolulnak, fölgúlnak, örvénylenek, a választott forma nem lírai kényelmességet, de erős lírai dinamizmust eredményez.

Ujjongás az alkonyatban című verse mintha az egyetemes életöröm kifejezése lenne, de ennek az ujjongásnak nagyon is meghatározható motívumai vannak, s a közös munka, az átélt tapasztalatok kincsének tudata. Szerlem és harc egybefonódik, még a jelképekben is.

„Létünk múlttá vált kincsét majd egyszer ha
megérjük
egymás elé kiszórjuk – két fáradt, öreg
gyermek.
S arany kavics közt szíveink s az örök Vörös
Csillag
még akkor is lobognak, ragyognak és sze-
retnek.”

(Tanács és jóslat.)

Az érzelmek összetettek, bánat és öröm dialektikája kísért verseiben, fekete márvány és piros rózsá egészíti ki egymást. (Fekete márvány.) Lányi Sarolta sohasem zuhan közhelyekbe, egyszerűségében az összetett életet szívia föl s érleli maradandó képpé.

A Dérütöten (1946–1955) című ciklusban már az öregséggel kacérkodik a költőnő hangja, de olyan édesen, szívhezszóló, lágy bánattal, hogy nem is hihetünk neki. Fiatal ő, mert mindenre van szeme, ami maradandó, változó vagy megújuló. (A mai márciushoz, Májusmarasztó.)

De mégis – nagy bánatok érik ebben az időszakban. Elvesztette azt, akit szeretett, életének társát. A gyász megindult, megrendítő hangja nem hiányzik a magyar költészetből, Petőfitől Juhász Ferencig egész skáláját ismerjük a konvencionálisnak hitt magatartás felforrulásának. Lányi Sarolta újra élővé teszi ezt a hagyományt. S megbékél a fájdalommal, anélkül, hogy földadná. Arra emlékezik, amire a kedves tanította. S ez erőt ad neki.

Van ezekben a megérett versekben nyelvi leheggyadás is. A précieux érzelm-árnyalatosság egyszerű érzelm-integrálódássá válik s markáns sorok kapcsán differenciálódik az olvasóban. (Örök emlék.) Friss, modern és letisztult nyelv vezet el talán a legszebb ciklusig, az Ithoni tél-ig (1955–1963). Filozófiai versek tünedeznek itt föl, egy nagy életmű villanásszerű összegezései. (Szilánkok.) Életképek is, amelyek remek megfigyelésről tanúskodnak.

Lányi Sarolta lírája itt teljeseodik klasszikussá, itt erősödik föl hangja a végső összegezésekben. (A Távozottak) Minden nyelvi

árnyaltsága itt válik igazán mindent összefogó, országhatárokon túlszárnyaló dallammá.

Egyike legjobb magyar költőinknek. Énekhangja igazi Bel Canto, amely a szöveg és a zene egyensúlyára, az értelem és az érzés, a tudati összegezés és a mélytudati hullámlás egységén alapul. De mindig a szövegnek van alárendelve a dallam, az értelmi összegezéseknek az érzelem. S első szocialista lírikusaink közé is tartozik, akinek munkássága immár klasszikussá vált.

STETKA ÉVA

Vasvári István:

VÉGSŐ ÁRON

Negyedszázados költői munkásságából ad igényes válogatást Vasvári István ebben a kötetben. Ahogy átnézem olvasás közben készített jegyzeteimet, összehasonlítva a versek alatti évszámokat a bennük megnyilatkozó élménytartalmakkal, akartlanul is megcsap az elmúlt ötven év történelmének zaklatott légköre. Rosszmemlékű, napjainkban sokat emlegetett háborús évfordulók jutnak eszembe, amelyek éppen a kötet megjelenésének évében, 1964-ben emelik fel mementóként figyelmeztető fejüket. S még valami: az az esztétikai alapigazság, hogy a művészi eredmények vizsgálatánál mindenkor figyelembe kell vennünk az alkotó személyiségét meghatározó idő- és térbeli tényezőket (kor, társadalom, élmény-elemek atmoszférája, kiterjedése, stb.) A műelemzésnek ez a módja biztos ösvényt nyit számunkra a kezünkbe tett mű lényegéhez, s lehetővé teszi annak megközelítően hiteles értékelését. S van egy kézzelfogható előnye: a teljes életmű összegezésére éppúgy alkalmas, mint az egyes alkotókorszakok részleteredményeinek feltárására.

Vasvári 1916-ban született, az első világháború második évében. Ez a meztelen életrajzi adat magában véve is sokat mond. Ennek a nemzedéknek nem sok ideje volt a csendes szemlélődésre. Két háború tüzes fogói között élte le fiatalsága legszebb éveit – végletek szorításában. Mit kapott az élettől, s mit adhatott érte cserébe? A költő Dunapenteléről, erről az ősrégi településről indult el, s az egykori falu meghitt csendjében volt néhány idillikusnak mondható esztendeje. Magába szívhatta a szeliden árnyalt táj aróma-át, s elámulhatott a szőlőhegyekben kapavégre került római kőkoporsók láttán, megsejtve az örök körforgás, múlt és jelen beszédes távlatait. Az apai ház, a falusi vegyeskereskedés, a maga módján felvillanthatta benne a tágabb világ összefüggéseit. Egyik megkapó fiatalkori

versében, a *Tizenkét lépés hosszú bolt*-ban a költő így vall az otthon eltöltött évekről:

Bánat festette falait,
fölötte száz végzet dobolt...
Polcán füge és paprika:
Szeged, Olaszhon, Afrika...
Tizenkét lépés hosszú bolt.

Számomra négy fal, bús bilincs:
itt mérek sót és paprikát.
Ha selymet simít két kezem,
a párizsi lányt ölelem:
Párizst, Olaszhont, Afrikát.

Ezt a versét 1938-ban írta, huszonkét évesen. Ki vetné szemére az induló lírikusnak, hogy hangszerelése, szókincse, egy-egy jelzője, metaforája („száz végzet dobolt”, „bús bilincs”) itt még erősen emlékeztet a századeleji nagy mesterek iskolájára? Mai szemmel inkább a poéma összbnyomására figyelünk, a hálóbá fogott képre, az élmény hitelére. S ez sajátos egyéni arcot mutat: nosztalgiát tágabb életkeretek után, s egyben némi mélabúval vállalt, de ösztönös ragaszkodást a szülői házhoz, a szűkebb otthonhoz, a gyorsan múlt ifjúsághoz. A vers egyszersmind hattűdala a költő fiatalságának. Egy évvel később – 1939-et írunk – le kell mondania legszemélyesebb életéről, vágyai, reményei vakgányra futnak, elsenyvednek, betokosodnak az elembertelenedés útvesztőiben. S akinek, mint Vasvárinak, ráadásul még az is osztályrészül jut, hogy évekig hontalannak kell éreznie magát saját hazájában, annak akarva-akaratlan vállalnia kell a vesztégzárral sújtott hajók sorsát: nem talál kikötőt, amely befogná.

Mindezt nem valami rosszul értelmezett alibi érdekében vetettem papírra. A kulissza, amely mögött a költő alkata kiformalódott, az emberi eltévelyedés könyörtelen konzekvenciája, itt inkább az előszoba szerepét jelzi: ezen átlépve jutunk közelebb Vasvári István eddigi életművének megértéséhez. A *Végső áron* 150 versének jelentős hányada tele van tragikus sors-clemekkel. Húsz év távlatából sem lehet megrendülés nélkül olvasni a kötetnyitó *Döbbenet*-ciklus súlyos költői vallomáisait. Olyan napokra emlékeztetnek, amikor a félelmek, szorongások, naponta visszatérő halálfélelmek végzetes batyuival megterhelt lélek már-már alig talált elfogadható érveket az élet céljára, értelmére. Megértjük, s nem vesszük túlságnak, ha a humánusot sóvárgó lírikus így kiált fel *Biharkeresztes* című versében:

S rádtör a szörnyű döbbenet,
hogy hazátlan vagy – nincs helyed
sehol!

Egy későbbi versében (*Tépd szét*) ezt a sort olvasom: „a te sebed maradjon jeltelen.” Nyilvánvaló, hogy a költő saját sorsát panaszolva milliók nevében beszél. S ami nála külön kiemelendő erény: hangja a szenvedés napjaiban is mértéktartó, fegyelmezett. Humánusának hitelét az oszthatatlan világgal, az egész emberiséggel szemben táplált felelősségérzet határozza meg. A megaláztatás éveiben írt versei *Férfiszóltár*, *Kárpáti szél*, *Vox humana*, *Döbbenet*, *Lazilor*, a gyermektelen apa fájdalomát tudatosító *Fiamnak*, s a halott bajtársak emlékét őrző *A szél marandandó értékű lírai dokumentumok*, vádló megjegyzések egy önmagával meghasonlott kor-szak margóján.

A lélek szövetebe felszivódott sok keserűség, fájdalom a megváltozott világban is csak lassan oldódik. Vasvárit a kockavető véletlen kegyelme vagy furcsa szeszélye megóvta a mártírhaláltól, nem kellett osztoznia Radnóti s a többi költőtárs kegyetlen sorsában. Hazatérhetett, beleilleszkedhetett az új közö-ségbe, de a kapott sebek utóhatása a felszabadulás után publikált verseiben is erősen érezhető. Mai hangja, költői-emberi magatartása egy hosszú éveken át tartó, küzdelmes tisztulási folyamat eredménye. Líráját az alkat-adta, vívódásokkal egybekötött *lassú beérés* jellemzi. Ez határozza meg attitűdjét, ez különbözteti meg számos kortársától, s bármilyen furcsán hangzik, ez teszi költészetét vonzóan egyénivé. Lépésről-lépésre közelítette meg legsajátosabb énjét, innen van, hogy nem hajlamos a gyors hangváltásra, s ösztönösen elkerüli a könnyebb megoldásokra csábító túlzásokat. Az embertelenség napjaiban bátran felemelte tiltakozó szavát, vádolt, panas-zolt, de nem jajongott; ma örül a megválto-zott világnak, oldódik a felszakadozó felhőzet láttán, de nem újjong, nem tud lelkesedni. A kötet további ciklusában oldalról-oldalra nyomon követhetjük ennek a keményveretű, férfias költészetnek látszatra vontatott, de folyamatosan felfelé ívelő kiteljesedését. Az új társadalom, amint azt Vasvári is vallja, „med-ret és célt” adott a költő életének, távlatokat és távlat-birtokló eszközöket. A cél, mint minden igazi költészetben, az ő esetében sem lehet más, mint a *tágabb emberi jövő*; a me-der, amely tovadosor bennünket, viszont adva van a *szocialista humánusban*, s az abból táplálkozó *elszánt teremtő akaratban*. Hogy Vasvári ebből a forrásból meríti az eszmei-becsű, közéleti mondanivalót tükröző versei-nek egész sorával tanúsítja. Számos idézet kínálkozik a tollamra, hogy érzékletesen ki-domborítsam a költő hűségét, ösztönös ragasz-

kodását a néphez, a hazához, a vállalt eszméhez, a semmi mással nem pótolható anyaföldi táj megőrző, életgyarapító melegéhez, de számomra minden utalásnál, kommentárnál többet mond, s Vasvári eddigi életművének lényegét sűríti egybe a *Hazatérés*-nek itt következő két verssora:

.... s én megyek haza, haza, haza.
ezer irányból...

Ennek a lírának ez a pólusa, mágneses sarkak. Az élménytartalmak arca minden irányból ezt a fix pontot keresi. A szép, erős, tudatformáló versek koszorújából az olyan poémák, mint a *Tavaszi út*, *A katona*, *Mérték*, *Vetés*, *Kovács*, *Nincs más igazság*, *Hűség*, *Május 1957*, *Milyen kert ez*, hogy csak néhányat említsek, külön figyelmet érdemelnek. A tájjal való teljes azonosulás melegét érezzük magas hőfokon a *Gyermekkori erdő*-ben, a *Szülőföldem*-ben, az *Örökség*-ben. Külön törzslapra kíváncsnak az elvesztett otthon idézö *Téli reggel*, *Anyám*, *Anyá*, és férfias, érzelmileg kiegyensúlyozott, de mindenkor forró-ihletésű szerelmi lírájából a *Feleségem*-hez, *Tanits lebegni*, *Együtt*, s az *Oldj fel* címűek.

Mint minden válogatásban, ebben a kötetben is akad néhány gyengébben megkomponált írás. Ilyen, hogy csak egyetlen konkrét példát említek, a *Március*. Az eszmei indítású, távlatokat, ígérő versben üszökként feketélik néhány otfelejtkezett szólamyszerűség. (... Nem könnyű még, / ó, nem könnyű nálunk az élet...). Vagy a mély meggyőződés ilyen szokványos tálalása: "... Nem verhet porba / már minket semmi erő." Ezek a gondolati elemek áttételesebb megfogalmazást, alaposabb megmunkálást igényelnek. S hadd mondjak még valamit, ami érzésem szerint sokat segíthet a költőnek: lehetőleg kerülnie kellene a nem egészen meggyőző, túl korai rezignációt, a szátszándékos önmaga-öregbítést. „Tavaszi előtt – nekem ősz előtt” – írja egyik versében 1958-ban negyvenkétévesen! (*Hogy mondjam ki?*) Vasvárinál érthető az életkörülmények okozta, alkat-zsugorító szorongás, de az időelőtti lemondásnak, a csendes beletörődésnek leghatásosabb ellenszerét is adva látjuk, s éppen a már említett és a költő művészetére annyira jellemző lassú beérésben. A még ki nem mondott élménytartalékok több önbizalomra ösztönözhetik Vasvárit, az érett férfikor emberi-költői lehetőségeinek teljes birtokbavételére. Az *Ezeregy éj* utolsó strófájában így szól az önmagának állított norma:

Hiszem én, hogy nem ráolvasás
ment meg minket: bennem a varázs;
nem dzsinekkal terhelt vak mese,

de a szellem: szívem ereje,
csak a szellem – felszálló, szabad! –
űzheti el éjszakáimat.

Komoly, néhány kimagasló eredményét és további lehetőségeit mérlegelve, jelentősnek mondható Vasvári István költészete. A *Vég-ső áron*-ban elénk táruló kemény szellemi Odisszea, fegyelmezett, főleg zárt formákra szorítókozó versszerkesztése, ízes, a pannon-tájakról magával hozott érzékletes szókinccse, hangvételének őszinte, közvetlen melege, s a kötet záró ciklusában olvasható új alkotókor-szakot sejtető néhány szép, erős vers (*Tavaszi előtt*, *Este*, *Igézet*, *Végtelen jövendőm*) érdemessé teszik a költőt, hogy a jövőben fokozottabb figyelemmel kísérjük és – segítsük további kibontakozását.

VÁRKONYI NAGY BÉLA

PÉCS RÓMAIKORI EMLÉKEI

Pécs város Idegenforgalmi Hivatala Somos Jenő szerkesztésében igen rég várt kedves köteleességet teljesített: kiadta „Pécs rómaikori emlékei” címmel Fülep Ferenc munkáját, számos műmelléklettel, német-, angol- és orosznyelvű tartalmi kivonattal.

Szerző – hol szüksézáván, hol bővebben tárgyalva – a rómaikori Pécs életét 22 fejezetben mutatja be. Az átlagolvasó a kívánt mértékben merítheti belőle ismereteit. Jól tájékozódhat. Szabatos, hangulatos stílusa példásan szolgálja az ismeretterjesztés feladatát. Ezzel azonban nem mondhatjuk azt is, hogy a könyv minden állítása megnyugtató. A műnek tehát kiváló előnyei és sajnálatos fogyatkozásai vannak.

Az úttörő munka mindig tiszteletreméltó. Amíg például a törökkori Pécsről kettő, a Zsolnay gyárról meg éppen három könyvünk is van, addig ez az első mű a rómaikori városról. Alapvető munka. Sajnos szerző még a lényegesebb részeken sem utal a jelesebb monográfiákra, értekezésekre, pedig a felkeltett érdeklődés további kielégítése szempontjából is helyes lett volna ez. A Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata által a „Műemlékeink” c. sorozatban 1964-ben azonos címmel kiadott, – csupán a pécsinek 112 lapról 38 lapra ki vonatolt változatában azonban már így is történt.

Fülep művében szép helyet foglalnak el a feliratos kövek bemutatásai, de ez természetes is, hisz ezek nemcsak rendkívül érdekesek, hanem igen nagyfontosságúak is. E beszélő kövekkel azonban csak annyit mondat el, amennyivel izelítőt tud adni a lakosság össze-

tételéről, származásáról. E módszer miatt csak sajnálkozhatunk, mert e fontos kútfőknél mellőzni kellett volna a népszerűsítő formát. A kövek szövegét teljességükben, nem csupán kivonatoltan kellett volna bemutatni. S Fülepnél erre avatottabb tudóst, aki a pécsi epigráfiát egy Mommsenhez hasonló alapos-sággal elkészíthetné, talán nem is találhatnánk.

Fülep annak ellenére, hogy „A római város neve” című fejezetben a város névmagyarázatát ígéri, erre mindössze nyolc sort szentel, s ebben is csupán a Sopianae immár elavult feltevéseit ismételteti el. „Pécs városának három neve” c. tanulmányunkban ezt az akut kérdést 1962-ben azonban már megoldottuk. (Vigilia, 341–347. l.) Kár, hogy a város jelentőségét nem hangsúlyozza ki azzal, de még csak meg sem említi, hogy volt idő – i. u. 103, Pannonia két részre osztása után – amikor Sopianae lett a mai Baranya, Tolna, Fejér, Somogy, Zala és Veszprém megyék területének fővárosa. (I. u. 292-ben e területet Galerius császár feleségéről, Pannonia Valerianak nevezte el).

Fülep a római város fekvéséről ugyancsak külön fejezetben részletesen beszél, s annak határait meghúzza a gazdasági és közigazgatási központot, a fórum helyét is megjelöli, s bemutatja az általa 1961–62-ben a postapalota udvarán feltárt nagyszabású fürdőépületet is. Nem szól azonban a védművekről, pedig ilyenek is voltak. Bizonyos, hogy a székesegyháznak földbesüllyesztett, ún. altemplo-ma, – akárcsak a pozsonyi, vagy ennek szomszédságában lévő carnuntumi négyszög alapú és saroktoronyokkal ellátott castruma – a római időkben vízesárok-körülvev vár volt. Nem épült annyira magas dombra, hogy a római haditaktikát megghiúsította volna. A város limesének szélső nyugati pontja a Makárhegy volt. A Makár tetőről jó rálátás van a Kis-tubesre és a Nagytubesre, a Lapisra, s jól be tekinthető a pécsi síkság is. Fülep is említi, hogy a Lapison római őrtorony alapjait talál-ták meg. De azt nem mondta még senki, hogy maga a Lapis név is római. Annyit jelent, hogy kő. Nem lehetetlen, – miként Ipolyi Arnold írja a Szepeességben lévő Menedék-kőről, – hogy a Mecseken is itt „Lapis re-fugii” volt. A tuba pedig a római hadse-regben használatos ércből készült trombita volt. Ahol ezekkel jelzéseket adtak, a kőr-tök e helyét a latinok többszámú hely-

határozói esetben mondták, s innen származik a két csúcs neve: *Tubes*. Meg kell em-lítenem Fülep helyett, hogy a Mecsek keleti felét a latinok *Mons Ferreus*nak nevezték, s Pécs I. kerületéhez tartozó *Vasas* település ezt a nevet őrzi. De a Mecsekalján élő medi-terranei lelkületű embert megejtí az a tény is, hogy a Nápolyi-öböl nyugati végén éppúgy emelkedik ki a Miseno hegyfoka, mint a pécsi sík mezők tengeréből a *Misina*.

A mecsekalji római életéről beszélve feltét-lenül meg kellett volna Fülepnak említenie azt a fontos gazdasági tényezőt, amit a város szintén a rómaiaknak köszönhet. Probus császár parancsára – 276–282 között – ültették ugyanis a legionáriusok az első szőlővesz-szőket a Mecsek déli oldalán. Ettől kezdve a mecseki bor lett a város egyik legfontosabb kereskedelmi cikke, gazdagodásának főforrá-sa, egészen a szénbányászat megkezdéséig.

„A háromkaréjos temetői kápolna” (cella trichora) értékének megfelelően szintén külön fejezetet kapott. A trichora puszta leírásánál azonban ma már és éppen Füleptől, többet várnánk. A pécsi trichorát a rómaiakkal ösz-szehasonlítva például rendkívül figyelemre méltó jelenséget tapasztalunk. A Callixtus-katakomba fölé épült két cella trichora, vagy a St. Symphorosa kettős templomának coeme-teriális részének, a szintén cella trichorá-nak alaprajzában azt látjuk, hogy a bejárat-tal szemben lévő, tehát a középső, a főapszis-nak szárai jellegzetesen kiugró szöglettel csat-lakoznak a másik két apszisz szárához. A pécsi trichoránál ez azonban nincs meg, viszont pontosan megvan a pécsi septichoránál. A. B. Kuznyecov: „Tektonika i konsztrukcija centri-cseszkijh zdaniy” (Moszkva, 1951) c. művében az alemanéi örmény siremlék (108. l.), vagy a montmajoure-i Szt. Kereszt kápolna ugyan-csak trichora alaprajza (189. l.) pontosan egyezik a főapszis szögletes kapcsolódása szempontjából a pécsivel. Úgy látszik a két különböző apszis-kapcsolási stílus, két külön-böző kultúrterület hatását mutatja. Egy bizo-nyos: a trichora nem, csak a septichora kö-veti a római stílust.

Mindent összegezve: Fülep nagyszerű hé-zagpótló munkát végzett. Néhány apró észre-vételünkkel is csupán az ő munkáját becsül-tük meg.

HARCOS OTTÓ

NYOMDAI HELYREIGAZÍTÓ:

1. A tartalomjegyzék 993. lapján SIPOS_GYULA versei után a szöveg helyesen a következő:
GYÁRFAS ENDRE: A kedves távolléte (vers) 1026
DARÁZS ENDRE: Narancssárga hold (vers) 1026
2. Az 1000. lapon SIMAI MIHÁLY: Volán c. versében a következő sorok helyesen így hangzanak:
Második sor:
a fuldokló motorral alámerültem a völgybe, mely zölden hinárlott alattam.
Ötödik sor:
Csak azt a világot tiszteltem, amelyik szembejött
Tizenegyedik sor:
Szilánkká zúztam a múltat visszapillantó tükrömön;
3. Az 1020. oldalon az utolsó sor tévedésből került az elbeszélésbe.